

ESEJI O VJERI U DOBA DIGITALIZACIJE

ESEJI O VJERI U DOBA DIGITALIZACIJE

ESEJI O VJERI U DOBA DIGITALIZACIJE

Centar za dijalog - Vesatija, Sarajevo
www.cdv.ba

ESEJI O VJERI U DOBA DIGITALIZACIJE

Izdavač: Centar za dijalog – Vesatija
Za izdavača: Senad Ćeman
Urednik i priređivač: Ekrem Tucaković
Lektor: Huriya Imamović
Dizajn korice: Tarik Jesenković

Tiraž: 300
Štampa: Amos Graf d.o.o. Sarajevo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-92

ESEJI o vjeri u doba digitalizacije / [urednik i priređivač: Ekrem Tucaković].
- Sarajevo : Centar za dijalog - Vesatija, 2019. - 229 str. ; 24 cm

Bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-065-18-7

COBISS.BH-ID 28643334

ESEJI O VJERI U DOBA DIGITALIZACIJE

Centar za dijalog - Vesatija, Sarajevo
www.cdv.ba

Sarajevo, 1441. po H. / 2019. godine

Knjiga je zbornik tekstova objavljivanih na web portalu Centra za dijalog - Vesatija (www.cdv.ba) u periodu od 17. septembra 2018. godine do 28. juna 2019. godine u rubrici "Pogledi".

Mišljenja iznesena u tekstovima odražavaju stavove autora
i nisu nužno stavovi izdavača.

SADRŽAJ

Predgovor	9
Mustafa Cerić	
KRITIČNA PITANJA ZA MORALNU OBNOVU POJEDINCA I ZAJEDNICE	11
Kritična pitanja za moralnu obnovu pojedinca i zajednice (1)	13
Kritična pitanja za moralnu obnovu pojedinca i zajednice (2)	17
Enes Karić	
CRTICE IZ KURANSKOG UNIVERZUMA.....	21
Poziv zajedničkoj riječi kao priznanje postojanja različitih riječi!	23
Kur'ānsko ne lingvističkom rasizmu!	25
Slovo o ropstvu	27
Poziv pobunjenom čovjeku.....	31
Ne zaplakaše za njima ni nebesa ni Zemlja.....	33
O, Musa, ne ubij!.....	35
Čovjekov doživljaj svemira.....	37
Da li je Kur'ān knjiga o davnim ljudima?.....	40
Pitanje o početku stvaranja	43
Almir Fatić	
PREMA RAZUMIJEVANJU PORUKA ISLAMA.....	45
Islamski identitet	47
Iman, islam i ihsan.....	53
Tesavvuf – put do ihsana.....	58

Namāz/salāt.....	64
Forma i suština.....	70
Bogatstvo različitosti.....	76
Vjera ravnoteže.....	82
Pet velikih blagodati.....	88
Pismo omladini.....	94
Ahmed Kulanić	
VJERA U DRUŠTVU TRANSFORMACIJE.....	101
Reforma i(li) renesansa:	
dva imperativa ummeta Muhammedova, a.s.?.....	103
Islam – vjerovati i služiti zajednici.....	108
Izbjeglice i oživljavanje politike identiteta u Evropi.....	112
Poslijeratni međureligijski dijalog	
u Bosni i Hercegovini: (ne)naučene lekcije.....	117
Percepcije islama na Zapadu i kršćanstva na Istoku.....	121
Godine terora?.....	127
Vjera u doba digitalizacije.....	130
Traktat o pojedincu, vlasti i zajednici.....	135
Gdje je Salahuddinova generacija Bosne?.....	140
Elvedin Subašić	
PROPITIVANJE SAVREMENIH MUSLIMANSKIH PRAKSI.....	143
Slučaj Habib (1): euforija latentnog kompleksa.....	145
Slučaj Habib (2): kad musliman brani vjeru, i džamije gore.....	149
Prva rasprava s Bogom.....	153
Protekfiriti kulturu i umjetnost: film kao grijeh.....	160
Problem muslimana s poimanjem etike.....	164
Osmi mart – dan iskrenosti.....	167
Maskulinizacija teologije: od mezheba je bitniji spol.....	170
Bijeg od ummeta.....	175
Kakve koristi svijet ima od muslimana.....	179

Ekrem Tucaković	
NEKA OVOVREMENA PITANJA I DILEME.....	183
Je li globalizacija islamofobije posljedica muslimanske nemoći?	185
Izgubljeni u vremenu	191
Izazovi naučavanja i prenošenja duhovnosti	195
Diplomanti, posvjedočite jesmo li ispunili misiju?	198
Višejezičnost – preduvjet za relevantno islamsko obrazovanje.....	201
Degenocidifikacija srpske nacije	204
Uloga obrazovnih ustanova u suzbijanju poroka	208
Život ili vjera?	212
Kreirati Islamsku zajednicu po mjeri Pravoslavne crkve	215
Je li cilj autoritet ili vršiti misiju?	218
 Mutlak Rašid El-Karavi	
POSUĐENI STUPCI	221
Spoznaja čiste vjere.....	223
Zašto ne razmišljate?	225
Poruka dobrim ljudima	227
O usponu i napretku	228

PREDGOVOR

Centar za dijalog – Vesatijja krajem septembra 2018. godine pokrenuo je na svojoj internet-stranici www.cdv.ba rubriku “Pogledi” uz istodobnu reorganizaciju tadašnje internet-stranice. U novopokrenutoj rubrici od kraja septembra 2018. do početka jula 2019. godine autorske tekstove je redovno objavljivalo pet autora: Enes Karić, Almir Fatić, Elvedin Subašić, Ahmed Kulanić i Ekrem Tucaković. Svaki autor je mjesečno pisao po jedan tekst koji je objavljivan u određenom mjesečnom redoslijedu. Također dr. Mustafa Cerić, reisu-l-ulema 1993-2012. i predsjednik Upravnog odbora Centra za dijalog - Vesatijja objavio je dva svoja rada, dok su objavljena i četiri teksta prevedena s arapskog jezika kuvajtskog analitičara Mutlaka Rašida el-Karavija, poznatog i redovnog autora u kuvajtskoj štampi. Ukupno su objavljena 52 teksta.

Intencija je bila da to budu razmjerno kraći izvorni autorski tekstovi o relevantnim pitanjima i temama u kojima će se pokušati ponuditi svježije ideje ili sagledavati pitanja od značaja za muslimane i razumijevanje islama iz drugačijih perspektiva ali s izvjesnom analitičkom dimenzijom, posebno u onim područjima koja korespondiraju s misijom Vesatijje, kao što su pitanja dijaloga, međuvjerskog razumijevanja, pozicije i razumijevanja islama i muslimana u savremenom svijetu, islamofobije i sl.

Imajući u vidu da se spomenuti autori akademski ili profesionalno bave različitim aspektima savremenog života muslimana, svaki autor je birao temu i način njene obrade u skladu sa svojom profesionalnom preokupacijom ili interesom. To je doprinosilo idejnoj i tematskoj raznolikosti i autonomnosti tekstova. S obzirom na potencijalnu publiku, a naročito medij objavljivanja, preferirani stil tekstova je bliži publicističkom nego naučnom. Naime, internet i društvene mreže još uvijek se uspješno opiru

ozbiljnom i strogom naučnom tekstu i jeziku i formatiraju svoju publiku prema vlastitim tehničkim karakteristikama.

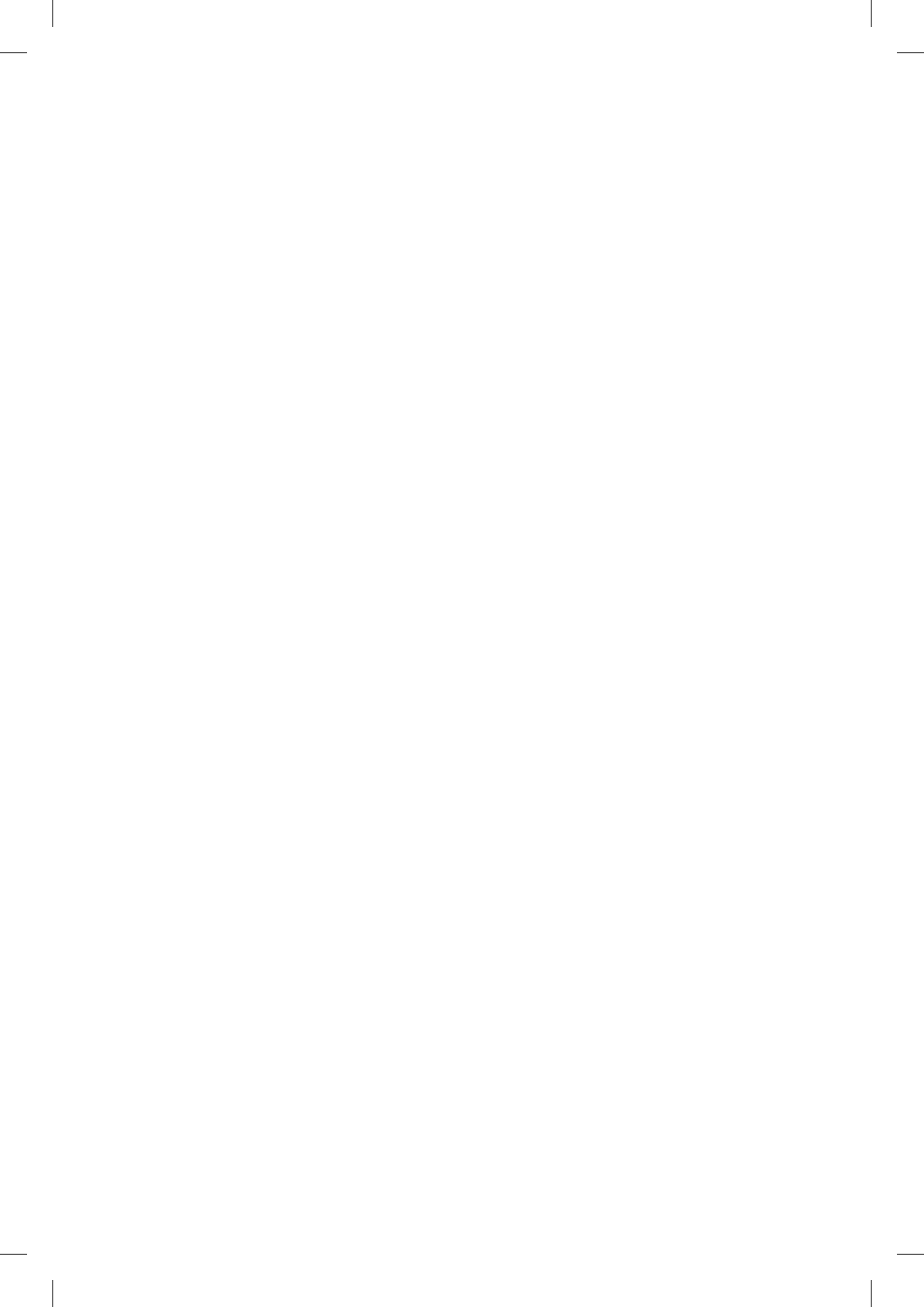
Nakon okončanja devetomjesečnog ciklusa objavljivanja na internet stranici Centra za dijalog - Vesatija, odlučeno je da se tekstovi objedine i u printanoj, knjiškoj formi ponude javnosti. Uvjerenje je da su autori u većini svojih tekstova udovoljili osnovnom zahtjevu idejne izvornosti i originalnosti u tretiranju pitanja o kojima pišu, te da je vrijedno i korisno da se tekstovi i na ovaj način ponude široj javnosti. Dakako, krajnji sud o ovome dat će čitaoci ovog zbornika.

Na koncu ima smisla primijetiti i istaknuti da Centar za dijalog - Vesatija nastoji na različite načine misijski doprijeti do muslimanske i najšire javnosti koristeći internet i društvene mreže, podržavajući objavljivanje autorskih tekstova u štampi, podrškom izdavanju autorskih i prijevoda knjiga, podrškom i afirmacijom mnogih bosanskih autora i uleme kroz različite forme. O tome svjedoči i ova knjiga.

Urednik

Mustafa Cerić

KRITIČNA PITANJA ZA MORALNU
OBNOVU POJEDINCA I ZAJEDNICE

KRITIČNA PITANJA ZA MORALNU OBNOVU POJEDINCA I ZAJEDNICE (1)

*Nijedan narod nije nestao zbog fizičke agresije izvana, ali je mnogo naroda nestalo u povijesti zbog moralne i duhovne korupcije iznutra!
Grijeh šutnje kad treba da se pobune protiv zla pravi od ljudi kukavice!*

Abraham Lincoln

Pitanja koja traže objašnjenja i odgovore¹

Šta sad? (Nakon izbora). Nastaviti po starom ili se mijenjati? Po starom znači čekati da se neko i nešto promijeni pa da nam bude bolje. A mijenjati se znači nikoga i ništa ne čekati, već sam sebe mijenjati. Svako napose i svi zajedno. Zar nam nije davno rečeno da ni Bog svevišnji neće promijeniti stanje jednog naroda sve dok se taj narod sam ne promijeni i svoje loše stanje ne zamijeni za bolje.

U čemu treba da se mijenjamo?

Kome treba da se prilagođavamo?

Ko treba da nas odgaja?

Kome treba da povjerimo našu lojalnost?

S kim treba da se družimo i udružujemo?

S kim treba da djelujemo?

Za koga treba da radimo?

Zašto treba da živimo?

Čemu treba da se nadamo?

¹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 14. oktobra 2018. godine.

Koga treba da se bojimo?

Od čega ne treba da strahujemo?

Čega treba da se klonimo?

Ima još kritičnih pitanja, ali hajde da odgovorimo na ova postavljena.

Pođimo redom:

U čemu treba da se mijenjamo?

Treba da se mijenjamo u moralu i etici! Treba da se mijenjamo u duši i srcu! Treba nam duboka i temeljita moralna obnova pojedinca, zajednice i društva. Dakako, sve počinje od pojedinca, koji svoj moralni karakter unosi u zajednicu, a zajednica svoj moral i etiku širi u društvu. Moral se nasljeđuje iz kuće, a etika se uči u školi. Prema tome, od moralnog karaktera roditelja ovisi moralni odgoj njihove djece, a od etičkog znanja učitelja-odgajatelja ovisi etika njihovih učenika, budućih članova zajednice i budućih građana društva. Jer, moral je kućni odgoj, a etika je školsko obrazovanje. Ako nema morala na ulici, onda to znači da nema morala u kući; a ako nema etike u javnom životu, onda to znači da nema etike u školi. A ako nema ni morala u kući ni etike u školi, onda nema ni morala ni etike u politici. Otuda je danas krucijalno pitanje za sve nas pojedinačno, za cijelu našu zajednicu i za cijelo naše bosansko društvo: Kako povratiti moral u bosansku hižu? I kako ustanoviti etiku u bosanski odgojno-obrazovni sistem? I, dakako, kako ustanoviti moral i etiku u politici, a to znači u državnoj zakonodavnoj, sudskoj i izvršnoj vlasti? Jer, to je pitanje svih pitanja za vladavinu prava u državi, vladavinu koja je utemeljena na istini i pravdi.

Od koga treba početi: od pojedinca, od zajednice ili od društva?

Ustvari, za nas je ovdje i sada životno pitanje: Odakle početi s individualnom i kolektivnom moralnom obnovom naše muslimanske zajednice i našeg bosanskog društva? Od koga treba početi: od pojedinca, od zajednice ili od društva? Dakako, sve počinje i sve se završava na moralnom karakteru pojedinca, koji ima moć da govori istinu ili neistinu, koji ima sklonost da radi pošteno (halāl) ili nepošteno (harām). Prve i najbitnije moralne navi-

ke sjeću se u kući, od roditelja, koji to nasljeđuju od svojih roditelja, a to su djedovi i nane, koji, trebalo bi, prenose svojim unucima najbolje što imaju od svog morala. Te kućne moralne navike predstavljaju moralnu tradiciju jednog naroda. A moralna tradicija uglavnom se temelji na tradicionalnoj vjeri i kulturi određene vjerske i kulturne zajednice, koja je dio jednog složnog pluralnog društva, društva, koje unatoč različitim tradicionalnim zajednicama u njemu, mora imati jedan zajednički moralno-etički kod o tome da je govoriti istinu najviša moralna vrlina, a da je govoriti neistinu najniži ljudski porok, te da je raditi pošteno (halāl) najviša moralna čast, a da je krasti (harām) najniža ljudska pokvarenost.

Laž je, uistinu, majka svih niskih poroka. Jer, onaj koji je spreman da slaže spreman je da ukrade, a onaj koji je spreman da tuđe ukrade spreman je da ubije nedužna čovjeka. U globalu, duša današnjeg čovjeka zagađena je otrovnim porokom laži mnogo više nego priroda otrovnim materijalnim otpadom. Ustvari, priroda je zagađena zbog zagađene ljudske duše, a ne obratno. Jer, čistoća prirode ovisi o čistoti ljudske duše, koju ubija otrovni porok laži i prevare, beskrupulozni nagon krađe i pohlepe i bezočno zlo tiranije i ubojstva.

Ni naš bosanski zrak nije pošteđen te zagađenosti ljudske duše, zagađenosti koja malo-pomalo ubija u nama svijest i savjest o temeljnoj predanosti istini, posebno u javnom životu. A bez te predanosti istini mi smo izgubljeni do nestanka. Moralni je i pravni princip: ako ljudi ne govore istinu, mir i sigurnost javnog života ugroženi su, a društvo bazirano na vladavini prava, kao vladavini istine, počinje da se raspada. A princip političkog vođstva jeste: ako vođe ne govore istinu, ili ne žele čuti istinu od drugih, oni ne mogu donositi ispravne odluke, oni su onda kvarni i zato ne mogu postići vjeru i povjerenje kod ljudi da ih iskreno slijede.

U situaciji u kojoj nas guše nevažne i otpadne informacije, jasnoća informacije je moć. Svako ima pravo pričati o budućnosti naše nacije i države, ali je teško održati jasnoću vizije, koja nas pokreće na akciju. Često i ne primjećujemo da je priča o viziji u toku i često ne obraćamo pažnju na ključna pitanja koja su nam bitna. Hiljade nas teško može priuštiti sebi luksuz provjere o čemu se tu radi, jer smo pod pritiskom svakodnevnih obaveza na poslu te brige o porodici. Nažalost, povijest ne daje popust. Ako se odluka o budućnosti tvoje/moje nacije i države donese u tvom/mom

odsustvu dok smo hranili i oblačili djecu – djeca neće biti pošteđena od posljedica. To nije fer, ali ko je rekao da je povijest fer.

Kao hodža i duhovnik nisam u stanju osigurati ljudima hranu i odjeću, ali jesam u stanju pružiti im neku vrstu jasnoće kako bi im na taj način pomogao da se snađu u ovoj bosanskoj priči bez kraja i ovoj bosanskoj političkoj igri bez granica oko bosanske nacije i bosanske države.

Ako to ohrabri makar ikoliko i druge ljude, Bošnjake/Bosance, u Bosni i izvan Bosne da razmišljaju o budućnosti bosanske nacije i bosanske države, biti ću zadovoljan, jer sam uradio što je bilo do mene.

In ša Allah, slijedi nastavak!

KRITIČNA PITANJA ZA MORALNU OBNOVU POJEDINCA I ZAJEDNICE (2)

Ili moralna obnova, ili nas neće biti!

Nijedan narod nije nestao zbog fizičke agresije izvana, ali je mnogo naroda nestalo u povijesti zbog moralne i duhovne korupcije iznutra!²

O bosanskom moralu i bosanskoj etici

Prije nego nastavimo priču o nužnosti moralne obnove, potrebno je objasniti pojmove *moral* i *etika*. *Moral* je naviknuta ili naslijeđena norma ponašanja pojedinca i zajednice, dok je *etika* naučeni ili intelektualno usvojeni princip mišljenja o moralu. *Moral* je, dakle, naslijeđeni moralni običaj, a *etika* je nauka o naslijeđenom i instruktivno-odgojnom moralu. Otuda, *moral* je uglavnom kućni odgoj, a *etika* je edukativni odgoj u džamiji, školi, fakultetu i javnom diskursu kroz razne medije.

U islamskoj literaturi pojam *moral* označava se riječju *huluq* pl. *ahlāq*, a pojam *etika* označava se riječju *edeb*, pl. *ādāb*. Riječ *huluq* znači <čvrsto stanje duše, iz koje proizlaze djela dobra ili zla bez potrebe za razmišljanjem i pripovijedanjem (*al-khuluq: ḥālun li'nnefsi rāsihatun taşduru 'anhā al-ef'ālu min khajrin ew šerrin min ghajri ḥādždžetin ilā fikrin we rewijjetin*); riječ *edeb* znači <vježbanje duše putem edukacije i odgoja tako da usvoji ono što treba (*al-edeb: rijādatu'nnefsi bi'tt'alīmi we'ttehdhībi 'alā mā janbeghī*).

Dakle, *moral* je imanentan čovjeku, tj. svaki čovjek se rađa s određenim moralnim pretpostavkama koje se potvrđuju majčinim i očevim, odnosno kućnim odgojem, dok je *etika* heteronomna u smislu da je izvor moralnosti izvan čovjeka putem dodatne moralne edukacije.

² Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 14. novembra 2018. godine.

Ostavljajući za sada po strani pitanje moralnog ili etičkog cilja – sreće, duhovnog ili tjelesnog zadovoljstva – naš je fokus ovdje na bosanskom moralu, kao moralnoj navici ili moralnom naslijeđu i na bosanskoj etici, kao nauci o moralu. No, prije toga, treba odgovoriti na pitanje postoji li bosanski moral i bosanska etika.

Da, postoji bosanski moral koji se sastoji u moralnim normama dobrote, poštenja, dužnosti, iskrenosti, hrabrosti, darežljivosti i istinske ljudskosti; i postoji bosanska etika, koja se u Bosni očituje kroz učenje Božanskih knjiga Tevrata, Indžila, Zebura i Kur'ana, u kojima se kao nauka o moralu jasno definiraju moralni imperativi: ne ubij, ne ukradi, ne laži, ne čini preljub, ne čini štetu komšiji, jednom riječju: želi drugome ono što želiš samo sebi. Pored toga, nauka o moralu kao moralna edukacija prepoznatljiva je i u bosanskom književnom izrazu, kako u prozi, tako i u poeziji od Hasana Kafije Pruščaka i Seida Abdulvehaba Ilhamije pa do Muse Ćazima Ćatića i Safvet-bega Bašagića.

Smisao poziva za bosansku moralno-etičku obnovu

Za našu moralnu obnovu danas je važno pitanje koliko se, kao nacija, držimo naviknutih i naslijeđenih bosanskih moralnih normi. Je li u međuvremenu došlo do narušavanja tih normi? Jesu li nam, kao naciji, bile uskraćene Božanske knjige i bosanska moralna literatura pa su naši roditelji mnogo toga propustili da nauče uskraćujući to isto i nama?

Jesmo li, kao nacija, u međuvremenu usvojili neke moralne norme koje nisu u punom skladu s autentičnim bosanskim moralnim normama? Jesmo li, kao nacija, danas u nedostatku bosanske dobrote, poštenja, dužnosti, iskrenosti, hrabrosti, darežljivosti i istinske ljudskosti? Nismo, jer su te norme u našoj bosanskoj moralnoj biti.

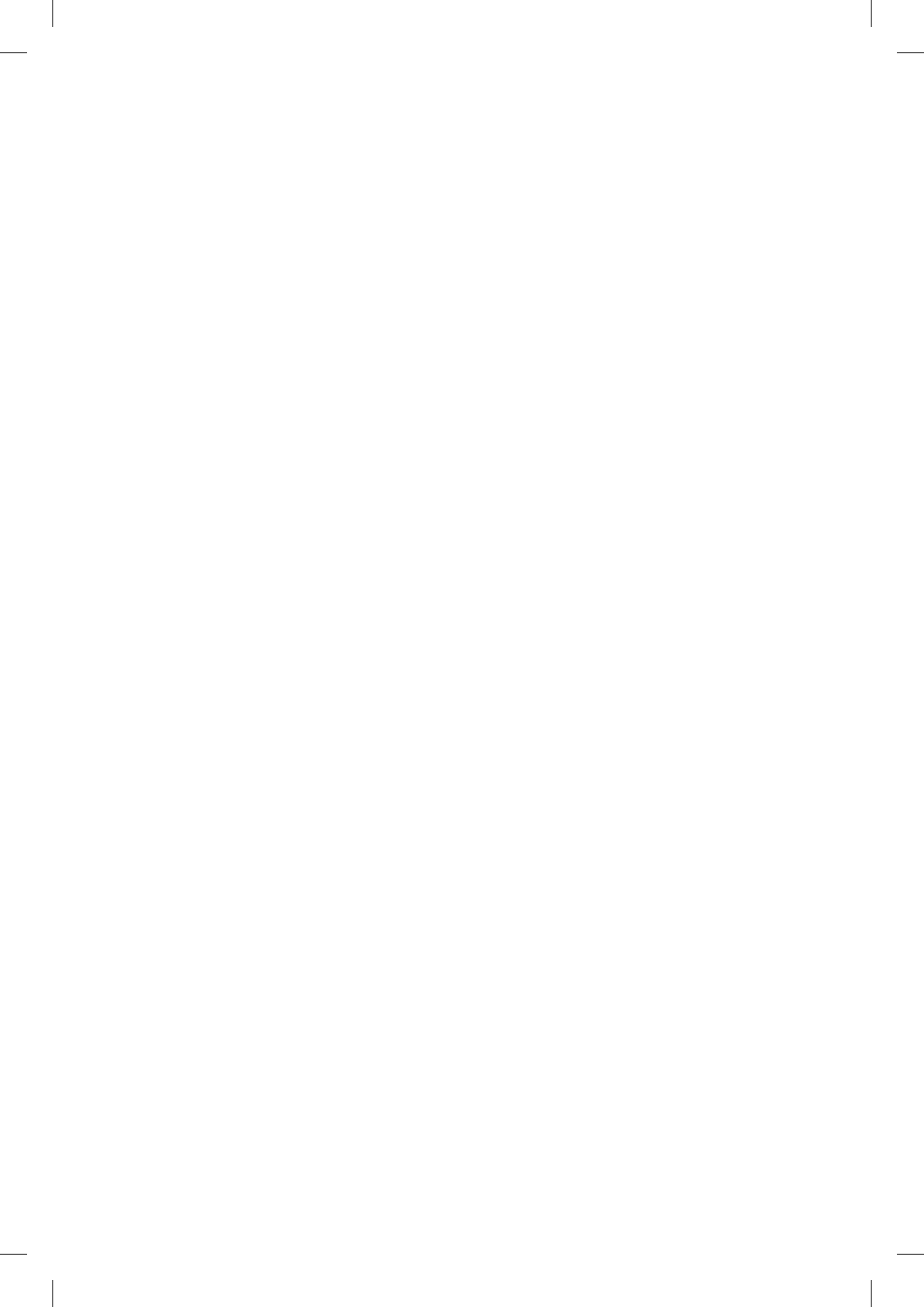
No, ima nešto što nam u svemu tome nedostaje, a to je istrajnost u održavanju i prenošenju tih bosanskih moralnih normi na mlađu generaciju. Ponekad se čini da nema više kućnog odgoja, već da je sav odgoj djece prebačen u školu i na ulicu. Nije problem samo što djeca ne doživljavaju svoje roditelje kao što je to doživljavala moja generacija u smislu roditeljskog neupitnog moralno-odgojnog autoriteta, već je problem, rekao bih mnogo veći, i u tome što se neki roditelji sve manje doživljavaju kao moralni od-

gajatelji. Djeca su sve više prepuštena heteronomnoj etici kroz društvene medije koji djecu udaljavaju od bitnih pojmova bosanskog morala i bosanske etike.

Naravno, djeca nisu kriva, jer nisu dovoljno zrela da mogu raspoznati moralne norme, koje im se nude u odnosu na bosanske moralne norme, kao takve. Nisu, vjerovatno, ni sadašnji roditelji krivi što su se otuđili od nekih bosanskih moralnih vrijednosti, jer su se prethodno njihovi roditelji od tih normi otuđili.

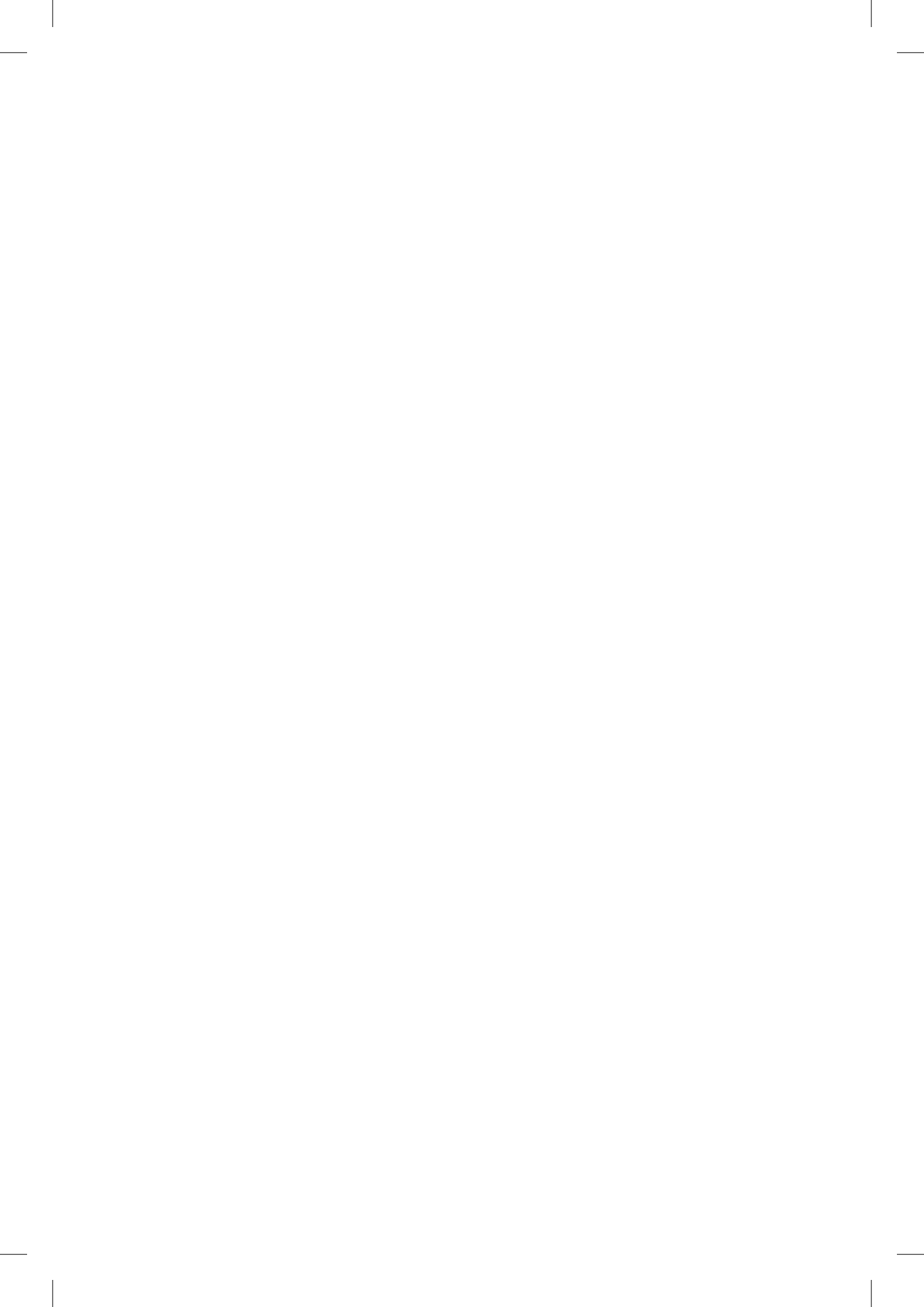
Dakle, u tome leži sav smisao našeg poziva za bosansku moralno-etičku obnovu, bez koje nam nema spasa, a to je da otvorimo ozbiljnu raspravu o bosanskim moralnim vrijednostima s kojima se rađamo, na koje treba da se navikavamo i koje treba da prenosimo kao naslijeđe budućim bosanskim generacijama. Jer, čini mi se, bosanske moralne norme poput "dobrote", "poštenja", "dužnosti", "iskrenosti", "hrabrosti", "darežljivosti" i "istin-ske ljudskosti" nisu više nasljedne, već se moraju učiti i naučiti, prenositi i širiti kao nauka o bosanskom moralno-etičkom kodu bez kojeg nema ni mentalnog zdravlja ni duhovne sreće za naciju.

Također, moralna načela sadržana u Božanskim knjigama nisu namijenjena za molitvenu dokolicu, već su namijenjena da se živi život po njima. Ako i kada to shvatimo, onda možemo reći da smo razumjeli potrebu za moralnom obnovom, koja je neminovna. Bolje danas s njom početi nego sutra, ako Bog da.

Enes Karić

CRTICE IZ KUR'ANSKOG UNIVERZUMA

POZIV ZAJEDNIČKOJ RIJEČI KAO PRIZNANJE POSTOJANJA RAZLIČITIH RIJEČI!

Povijesno gledano, uobzirujući činjenicu da je na svjetsku scenu došao kao posljednja od velikih svjetskih religija, islam je imao i jednu naročitu, rekli bismo, dodatnu obavezu da se osvrne na neke od tih religija.¹ Također, povijesno gledano, s nekim od tih religija, npr. judaizmom i kršćanstvom, islam dijeli dio povijesnog stabla: dosta naslijeđa, mnoštvo zajedničkih tema i sličnih motiva.

O ovome najbolja svjedočanstva imamo u Kur'ānu. Kako se vidi i iz nekih drugih crtica ove naše knjige, na nekim mjestima Kur'ān oslovljava već formirane vjerske zajednice kao što su jevreji (2:62. i dalje), kršćani (2:62; 5:116–119. i druga mjesta), Sabejci (2:62), vatropoklonici (22:17), obožavatelji Sunca (27:24)...

Posebno se Kur'ān vrlo često osvrće na arabljanske pagane, politeiste ili mnogobošce. O arabljanskim mnogobošcima ima veliki broj ulomaka u Kur'ānu. (Kao što se vidi i iz drugih mjesta ovih i sličnih crtica, u Kur'ānu je prisutno naročito gnušanje spram arabljanskog mnogoboštva, kao i mnogoboštva uopće. Kao da u Kur'ānu nema tragova bilo kojeg kompromisa sa mnogoboštvom!).

Ali, spram jevreja i kršćana Kur'ān otvara mnoga vedra obzorja. O tome se u temeljnoj knjizi islama govori različitim povodima i uz pozive koji su ispunjeni otvorenošću i, rekli bismo, razumijevanjem. To posebno vidimo u jednom kur'ānskom motivu koji se može prevesti kao "ista riječ" ili "jednaka riječ".

¹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 1. oktobra 2018. godine.

Sintagma “ista riječ” ili “jednaka riječ” (*kalima sawā*) spominje se u Kur’ānu samo jednom, u sūri Āli ‘Imrān (3:64):

*Ti [Muhammede] reci: “O sljedbenici Knjige!
Hodite k Riječi jednako*j* i nama i vama:
da nikome osim Bogu ne robujemo,
da Mu nikoga ne pridružujemo,
i da jedni druge, osim Boga, gospodarima ne uzimamo!”
Pa, ako se [sljedbenici Knjige] okrenu, vi recite: “Svjedoci budite
da smo mi muslimani [Bogu predani]!”*

Kako se iz ove obznane posve jasno vidi, Bog je ta “ista riječ” ili ta “jednaka riječ” i za jevreje, i za kršćane, i za muslimane...

Na drugim mjestima u Kur’ānu muslimanima se savjetuje, štaviše: njima se zapovijeda, da o ovome s jevrejima, kršćanima (te, sljedstveno tome, i s pripadnicima drugih vjera) raspravljaju na najljepši način.

*Sūra an-Nahl/Pčele (16:125) proglašava:
A ti [Muhammede] Putu Gospodara svoga pozovi mudrošću
i savjetom lijepim
a s njima [kršćanima i jevrejima] ti raspravljaj na način najljepši!
Doista, Gospodar tvoj najbolje zna ko je skrenuo
s Puta Njegova,
i On najbolje poznaje one na Pravi Put upućene!*

Dobro je danas prisjetiti se ovog kur’ānskog proglašenja o “jednako*j* riječi i nama i vama”.

Na posredan način u Kur’ānu se ovim tvrdi da u vjerama i religijama ima mnogo toga što je različito, što u njima (ili što njima) nije “jednako” ili “isto”.

Poruka Kur’āna posve je jasna i vedra: i o onome što je “jednako”, kao i o onome što “nije jednako”, i što je “različito” – treba raspravljati na način najljepši.

To je veoma snažan moralni i čudoredni zahtjev cjeline Kur’āna.

KUR'ĀNSKO NE LINGVISTIČKOM RASIZMU!

Putnici kroz tradicionalne zemlje islama, napose oni koji pristižu iz kulturnih krugova u kojima ne postoji “sakralni jezik” (za razliku od *arapskog Kur'āna* ili *hebrejskog Tore*), lahko mogu pomisliti da muslimani (napose Arapi) promiču arapski jezik, štaviše da ga promoviraju uvjerenjima i sredstvima koja su na samom rubu onoga što se naziva “lingvistički rasizam”!² Pa ipak, tako stvari ne stoje.

Prije negoli nakratko oslovimo “temu mnoštvenosti i raznovrsnosti jezika” čovječanstva o kojima Kur'ān govori s ushitnim oduševljenjem (npr. u sūri ar-Rūm/Rimljani, 30:22), treba priznati da ima (i da je bilo) Arapa ili muslimana, iako rijetko, koji su spram arapskog jezika gajili ili gaje neku od teorija blisku “lingvističkom rasizmu”. Vjerujem da se sličnih teorija i njihovih protagonista može naći i kad je posrijedi hebrejski, turski ili perzijski jezik, i tome slično. Dakako, iz historije lingvistike poznati su mnogi primjeri teorija, domišljenih o mnogim evropskim i drugim jezicima, koje su zagovarale barem neke oblike “lingvističkog rasizma”.

Ali, u jedno možemo biti posve sigurni: “lingvistički rasizam” u visokim klasičnim islamskim i muslimanskim kulturama nije nikada bio *mainstream*! Niti je to slučaj danas. Najveća brana protiv “lingvističkog rasizma” kod muslimana, mnogih, a ne samo onih među Arapima, Turcima, Perzijancima..., bio je i ostao sam Kur'ān, Božija Riječ i Objava.

Za podršku ovoj tvrdnji zaputimo se nakratko u čitanje jedne alineje iz sūre ar-Rūm/Rimljani (ili Bizantinci), 30:22. Tu se snažno obznanjuje:

*I od Njegovih [Božanskih] Znakova je i stvaranje nebesa
i Zemlje, i različitost vaših jezika i vaših boja!*

² Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 2. novembra 2018. godine.

U tome, zbilja, za znalce Znakova ima!

Kur'ān na ovom mjestu posve jasno spominje "stvaranje nebesa i Zemlje" i "raznolikost ljudskih jezika i ljudskih boja"! Dakako, kao da ovdje vidimo kako se dragi Bog "diči" Svojom Božanskom moći: eto, Ja, Bog, stvaram nebesa i Zemlju, ali jednako tako dajem da vaši ljudski jezici budu raznoliki i da ih bude mnogo!

Ovim ājetom poručuje nam se:

1. Ljudski jezici, na hiljade njih, Bogom su stvoreni, baš kao što su Bogom stvorena nebesa i Zemlja, pa i sami ljudi.
2. Ljudskim jezicima, kao glavnim medijem ljudskog mišljenja, najefikasnije se razmišlja o nebesima i Zemlji.
3. Nebesa i Zemlja, baš kao i ljudski jezici, ukazuju na ono Sveobuhvatno sred čega kao ljudi živimo.
4. Ljudski jezici su veličanstveni dar Božiji, svi jezici imaju Božansko porijeklo, ljudske zajednice primile su ih kao veličanstveni Tvorčev dar, e da u njima "grade svoje raznolike kuće Bitka".
5. Na kraju, "lingvistički nacionalizam" nije samo društveno zlo, to je, također, čin protiv Boga i protiv Njegove izdašne darežljivosti prema čovjeku i čovječanstvu.

SLOVO O ROPSTVU

Cjelina Kur'āna na slojevit način oslovljava ropstvo.³ Govori o ropstvu u koje ljudi dospiju u nepravednim društvenim odnosima (tzv. "ekonomsko ropstvo", "dužničko ropstvo"), kao i o ropstvu po drugim osnovama (ratni zarobljenici, robovi iz rata, robinje iz rata itd). Kao što ni Biblija nije izumila ni rat, ni ropstvo, isto vrijedi i za stranice Kur'āna. I Kur'ān oslovljava i rat i ropstvo kao nešto priraslo za čovjeka, čemu treba lijek, vidanje i prevazilaženje.

Ali, ako se cjelini Kur'āna valjano pristupi, ekonomsko ropstvo, dužničko ropstvo, ratno ropstvo i zarobljeništvo... tek su neke od vrsta ropstva koje Kur'ān spominje. Kao da je u temeljnoj Knjizi islama još jedan važan zahtjev, dodatni, *onaj za oslobađanjem ljudi za slobodno vjerovanje u jednoga Boga*. Po svemu što se iz cijelog Kur'āna razumije, biti slobodan za vjerovanje u jednoga i jedinoga Boga jeste prvo ili prioritetno polazište za bilo koji govor o oslobađanju čovjeka iz mnoštva oblika ropstva koje ljudi jedni drugima nameću.

Doista, na velikom broju stranica Kur'āna probija se snažan glas Kur'āna da se oslobađanje ljudi i čovječanstva treba dogoditi prvo iz fragmentiranih stanja politeizma (osloboditi se kumira, idola, kipova itd), k tome, Kur'ān govori i o oslobađanju ljudi iz ralja njihovih vlastitih strasti (npr. sūra al-Furqān/Jasan dokaz, 25:43, obznanjuje da ima ljudi koji "strast svoju uzimaju za svoje božanstvo"; ista vrsta "zapadanja u ropstvo svojih strasti" spominje se i u suri al-Ġāṭiya/Oni koji kleče, 45:23). Naime, kad oslovljavamo temu robova, roblja i ropstva na stranicama Kur'āna, treba znati da je za cjelinu Kur'āna *'abdullāh* ili "rob Božiji", tj. "štovatelj jednoga jedinoga Boga" – ono idealno stanje čovjekove slobode. U neku ruku, Kur'ān je Po-

³ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 3. decembra 2018. godine.

ruka koja čovječanstvo poziva da se posve oslobodi za jednoga jedinoga Boga, da svekoliko čovječanstvo bude *roblje Božije* (*'ibādullāh*), samo to, a to samo po sebi označava slobodu najvišeg ranga. Ali, *'abdullāhu* ili čovjeku slobodnom za jednog jedinoga Boga, Koji ničemu ne robuje, treba da se vratimo u posebnoj crtici.

Temeljna Knjiga islama snažno podstiče na oslobađanje robova

Vratimo li se ekonomskim i ratnim oblicima ropstva koje Kur'ān spominje, pažljivim plijevljenjem stranica Kur'āna stiče se jedan opći dojam: temeljna Knjiga islama snažno podstiče na oslobađanje robova iz ropstva, bez obzira na vrstu ropstva u koju su zapali. Ropstvo Kur'ān naziva *ar-riqāb*, i uglavnom je riječ o ropstvu u koje se zapalo u nepravednim društvenim i ekonomskim odnosima.

Sūra al-Baqara/Krava (2:177), u svome čuvenom proglasu obznanjuje to šta jeste istinska pobožnost (*al-birr*). Tu se kaže da se istinska pobožnost ne sastoji od [formalističkog!] okretanja lica "prema istoku ili zapadu"! Naprotiv, nakon pobranja glavnih članaka vjere (npr. vjerovanje u Boga, u onaj svijet, u anđele/meleke, u Božije knjige, u Božije poslanike...) navodi se – u istoj alineji Kur'āna – da je čin oslobađanja robova iz ropstva (npr. oslobađanje ratnih zarobljenika i zarobljenica) u jednakoj ravni s vjerom u Boga i u onaj svijet... Sūra at-Tawba/Pokajanje (9:60) obznanjuje da zekat (*zakāt* ili obligatni vjerski prinos novcem i imetkom) pripada siromasima, bijednicima... i *za oslobađanje robova iz ropstva*. K tome svemu, veoma je važno da sūra Muḥammed (47:4) proklamira da ni ratni sukob "s nevjernicima" ne smije lišiti nevjernike, "koji su [nakon što budu zarobljeni, u stanju] čvrsto vezanih ruku", ali se u istoj alineji, *dakle odmah*, spominju dva izlaza: da se "dobročinstveno oslobode iz zarobljeničtva" ili da im se omogući "da se otkupe".

Iz ove tri alineje Kur'āna koje spominju ropstvo posve je vidljivo da Kur'ān *svim svojim moralnim kapacitetima* ustaje u *zaštitu života* (robove treba oslobađati, zarobljenici, koji se nazivaju *usārā*, ne smiju se ubijati!). Također, Kur'ān ustaje u *zaštitu slobode čovjeka!* Iz cjeline Kur'āna razumije se da je oslobađanje robova iz ropstva integralni dio vjere u jednoga jedinoga Boga.

Krenemo li dalje razviđati cjelinu Kur'āna, vidimo posve jasno gotovo vapaje Kur'āna da se rob oslobodi iz ropstva. Na tri različita mjesta spominje se znamenita sintagma Kur'āna *taḥrīru raqabah*, oslobađanje roba iz ropstva. U sūri an-Nisā/Žene (4:92) navodi se jedan imperativ: za ubojstvo vjernika iz nehata može se osloboditi rob vjernik (*taḥrīru raqabatini mu'minatin*). Ovdje bi se pomislilo kako Kur'ān posvećuje brigu samo vjernicima (bilo da su slobodni ili robovi). Međutim, u sūri al-Mā'ida/Trpeza (5:89) spominje se da je jedan od izlaza za kompenzaciju za prekršenu zakletvu – *osloboditi roba (taḥrīru raqabah* – dakle roba općenito, ma koje vjere ili uvjerenja bio!).

Također, sūra al-Muḡādala/Rasprava (58:3) spominje oslobađanje roba (*taḥrīru raqabah*) općenito, ma koje vjere bio ili ma koje uvjerenje slijedio, kao kompenzaciju ili prevazilaženje grijeha zbog nepravednog odnosa prema supruzi koju je muž zapostavio rekavši joj da mu je “bračno zabranjena kao što mu je zabranjena i njegova majka“.

Podsticanje na oslobađanje robova

Iz ovih nekoliko primjera posve je jasno kako je na stranicama Kur'āna prisutno jedno svojevrsno “Božansko gnušanje” spram porobljavanja ljudi. Osim *raqabah*, što znači rob, u Kur'ānu se poseže i za nazivom *'abd*, što također znači <rob> (najčešće onaj koji je zapao u tzv. ekonomsko ropstvo). Npr. u suri 2:178, govori se o starozavjetnom propisu *taliona* (arapski *qiṣāṣ*), ili poravnjanja za ubijene, pa se kaže “rob za roba” (*wa-l-'abdu bi-l-'abdi*). Ali, ovdje se, baš u ovom retku, nudi i olakšanje, na ovom mjestu svojevrsna *Kur'ānska teologija oslobođenja* ljudima nudi izlaz u dobročinstvu (*iḥsān*), afirmira se čudoredna nagodba i kompenzacija kako bi se izbjeglo daljnje prolijevanje krvi i uništavanje života!

K tome, opći je dojam da se *'abd*, kao jedan od naziva za roba u Kur'ānu, na stranicama Kur'āna sve više transponira u *'abdullāha* (Božiji rob). O tome će biti riječi u zasebnoj crtici.

Iako Kur'ān spominje robinje, i stupanje u brak s njima, sūra an-Nūr/Svjetlost (24:33) proklamira dva opća moralna pravila koja su snažan podsticaj za njihovo oslobađanje. *I ne prisiljavajte robinje svoje na blud!* (24:33) – glasi jedan snažan moralni imperativ. Drugi je imperativ saopćen

u riječima (24:33): *A onima koji hoće potvrdu [da su slobodni/slobodne ili oslobođeni/oslobođene od ropstva], a koji su u vaših desnica posjedu, vi potvrdu [za oslobađanje] napišite, ako znate da se otkupiti mogu (...).*

Kako ćemo vidjeti i iz drugih crtica, spram oslobađanja robova iz ropstva, ili ratnih zarobljenika iz sužanjstva, ili robinja iz ropskog položaja, opći ton Kur'āna je vedar i uvijek podstiče ljude da oslobađaju robove, da im pruže mogućnosti slobode.

Iz svega ovoga može se zaključiti da Kur'ān ohrabruje ljude da i sami donesu propise i zakone protiv porobljavanja i ugnjetavanja ljudi.

POZIV POBUNJENOM ČOVJEKU

Kao Božija Riječ, Kur'ān se na mnogo mjesta može čitati i kao mnoštvo usrdnih poziva "pobunjenom čovjeku".⁴

Čovjek se poziva da preispita svoj "ustanak" protiv Boga, da pokuša da se, čudoreдно i preispitujuće, nadnese nad svoju osionost, zadrtnost, bigotizam i zastranu.

U tim kur'ānskim pozivima kao da vidimo neku nedokučivu, ali svakako snažnu "Božansku želju" da čovjek stane na Božiju stranu, da u sebi prepozna Božije stvorenje te, potom, da u sebi raskrije Božijeg štovatelja ('*abdullāha*). K tome, kao da se osjeća i jedan tonalitet ili zvōn "Božanske saosjećajnosti" prema "odmetnutom čovjeku", "saosjećajnosti" sadržanoj u želji da se čovjek "vrati Bogu" i da od sebe odbaci "zaborav Boga".

Sūra Yā Sīn/Jāsin (36:77) moćno oglašava i jednu veoma strašnu Božansku optužbu protiv čovjeka. Naime, bude prilika u životu kad je čovjek "otvoreni neprijatelj" Bogu:

*Zar čovjek ne vidi
da ga Mi stvaramo od sjemena kapi,
a on – neprijatelj otvoreni!*

I drugdje su stranice Kur'āna protkane motivom o rečenoj "čovjekovoj neznatnosti" kad je bio "kaplja sjemena". Potom je prošlo vrijeme od nekoliko mjeseci, čovjek je rođen, uspravio se i prohodao. A onda minu godine, čovjek stasava, postaje snažan, ponekada i osion, nehajan. Često postaje "neprijatelj Božiji". Sūra Yā Sīn čovjeka podsjeća na njegov početak, kad sebe nije bio svjestan, kad ništa sa sobom nije mogao. Tako se "otvoreno neprijateljstvo" pokazuje osim kao bahatost i kao – glupost i tupavost.

⁴ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 3. januara 2019. godine.

U ovom je smislu vrlo važno i mjesto u Kur'ānu u sūri al-Infīṭār/Rascjepljenje neba, 82:6–9. Tu poziv “pobunjenom čovjeku” glasi ovako:

*O čovječe, šta te obmanjuje
[pa si nezahvalan] spram tvoga Gospodara [Boga] plemenitoga,
Koji te je stvorio, i skladnim i uspravnim te učinio,
i u obličju kakvom je htio tebe je sastavio!
A ne valja tako! Vi Sudnji Dan lažnim smatrate (...).*

Kur'ān podsjeća da je sada posrijedi obmana. Čovjeka obmanjuje ovaj svijet, puste želje, ambicije, pohlepa za imetkom... Naposljetku, nezahvalnost Bogu biva posljedicom koje se teško lišiti.

Božansko podsjećanje čovjeka da je “stvoren, učinjen skladnim, uspravnim, u dostojanstvenom obličju...” – sve to kao opomena sada dolazi od Boga.

Jer, naime, zaborav Boga vodi zaboravu Dana sudnjega. Jedan zaborav ima za posljedicu drugi zaborav, i tako unedogled.

Na kraju, treba podsjetiti da se o svemu ovome govori i u sūri Rascjepljenje neba.

Zaboraviti Boga strašno je kao što je strašan prizor “Rascjepjenja neba”.

NE ZAPLAKAŠE ZA NJIMA NI NEBESA NI ZEMLJA

Ima dijelova Kur'āna koji čovjeka presudno razbuđuju iz njegova ljudskog nehaja i zaborava.⁵ Nekada te dijelve nije lahko čitati.

Rekli bismo: nije prijatno primati poruke koje do nas dopiru iz tih kur'ānskih redaka i riječi.

Jedno od takvih mjesta u Kur'ānu nahodi se u suri ad-Duḥān/Dim (44:25–29), u kojoj se govori o neminovnom rastanku od ovoga svijeta, od onog što se na njemu čovjeku činilo najljepšim:

*Koliko li ostaviše bašči i izvora,
i njiva zasijanih i mjesta pitomih,
i blagodati u kojima su se veselili!
Tako to bī!
I sve to drugom narodu u nasljedstvo dadosmo Mi,
a za njima ne zaplakaše ni nebo ni Zemlja,
i nije im data nikakva odgoda!*
(Ad-Duḥān/Dim, 44:25–29)

Bašče, izvori, zasijana polja, pitoma mjesta, blagodati u kojima su se ljudi veselili... sve to sam čovjek, muško ili žensko, ili pak njihova pokoljenja neminovno ostavljaju i odlaze. Dolazi neumitna smrt, njoj se čovjek mora odazvati, jer “tako to biva” – poručuje Kur'ān.

Sve one bašče, izvori, zasijana polja, pitoma mjesta, blagodati u kojima su se ljudi veselili – njih sada Bog daje u nasljedstvo drugome narodu, drugim ljudima. Vrijeme nastavlja svoj hod dalje.

⁵ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 1. februara 2019. godine.

A potom slijedi kur'ānska poenta u ovom ulomku (44:25–29): za onim minulim pokoljenjem koje je bilo uništeno, ili je izumrlo “ne zaplakaše ni nebo ni Zemlja”.

Svijet je nadživio ta pokoljenja. Kao što će nadživjeti i one naraštaje koji će doći.

Zapravo, ovom se kur'ānskom alinejom kaže da se ovaj svijet ne može ponijeti kao vlasništvo na onaj svijet. To što čovjek kao svoju popudbinu nosi na onaj svijet jesu njegova dobra djela.

O, MUSA, NE UBIJ!

Šta život može donijeti, i šta može čovjeku na leđa naprtiti pokazuje ovaj odlomak Kur'āna (Kazivanje/al-Qaṣaṣ, 28:15):⁶

*I Mūsā u grad, kad su stanovnici njegovi opušteni bili, uđe,
i u njemu dva čovjeka kako se biju nađe:
jedan iz naroda njegova [iz Jevreja], a drugi iz neprijateljskoga!
Pa od njega pomoć protiv neprijatelja mu zatraži
onaj što iz njegova [jevrejskoga] naroda bi,
i onoga Mūsā šakom udari i usmrti!*

Šta vidimo iz ovog ulomka Kur'āna? Komentari Kur'āna kažu da vidimo paradoks – do kraja životan i grub! Baš kao što su i svi pravi i praisporni paradoksi, koji se vezuju za Božije vjeronavjestitelje, duboko životni.

Mūsā, alejhisselam, Božiji poslanik, u navedenom se pasažu Kur'āna spominje kao “ubica”. On je onaj koji je ubio jednoga čovjeka! Štaviše, on bježi “s mjesta zločina” (usp. Kazivanje/al-Qaṣaṣ, 28:16–22), zabrinut je i tjeskoban, putuje u teškim nemirima, ophrvan strepnjama i strahovima.

Zašto Kur'ān donosi ovu zgodu, ili epizodu, koja otvoreno kazuje da je Mūsā, alejhisselam (taj Božiji poslanik koji se, sa još nekoliko Božijih poslanika, označava najvišim rangom – *ūlu-l-'azm* ili ljudima koji su donijeli najvažnije odluke čovječanstva!) – ubio čovjeka?!

I ovdje je potrebno prisjetiti se, prisebno i razložno, da je Kur'ān knjiga koja nam na različite načine pokazuje život u njegovoj cjelovitoj raskrivenosti i neposrednosti. A u životu se, nažalost, događaju i ubojstva i umorstva najgore vrste.

⁶ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 5. marta 2019. godine.

Štaviše, ubicama bivaju ponekada i oni najveći i najugledniji – Knjiga nam na ovom mjestu u suri Kazivanje/al-Qaşaş (28:15–22) pokazuje da je Musa taj koji je ubio. Ubio je on, ne neko drugi. A ubio je jer je prenaglio, a i zato jer nije posegnuo za kulturom pomirenja zavađenih strana. Naprotiv, Mūsā, alejhisselam, je odmah, na posve prijek način, pomogao strani za koju je u svom prvom dojmu mislio da je prava.

Dodajmo ovdje da sva druga kur'ānska kazivanja o Mūsāu, alejhisselam, govore na način životnog pokazivanja Mūsāova iskupljenja za ovo njegovo djelo ubojstva.

Štaviše, Musa, alejhisselam, izbavlja cijeli narod – Jevreje – iz faraonova ropstva. Musa, alejhisselam, trpi s tim narodom, prebrođuje sve njegove muke na Sinajskoj gori i podno nje. Prema Kur'ānu, Mūsā, alejhisselam, prima i onih slavnih Božanskih Deset zapovijedi i dostavlja ih svome narodu.

Među tih Deset zapovijedi ima i jedna koja glasi: Ne ubij!

Posve se jasno vidi zašto je ona objavljena Božijem poslaniku Mūsāu, a posredstvom njega i cijelome ljudskom rodu.

ČOVJEKOV DOŽIVLJAJ SVEMIRA

Općenito gledano, iz cjeline Kur'āna razumije se da se opisi svijeta na stranicama te knjige, kraći ili duži, daju onako kako čovjek doživljava svijet oko sebe, kako ga svojim čulima vidi, čuje, osjeća.⁷

Ukratko, Kur'ān o stranama svijeta i fenomenima koji se pomaljaju i uprizoruju pred čovjekom govori uglavnom, i u prvom redu, u onim relacijama u kojima sam čovjek svojim osjetilima percipira te relacije i fenomene na horizontima svijeta. Naprimjer, sūra Krava/al-Baqara (2:258) proglašava: *Bog zbilja daje da se Sunce na istoku rađa*.⁸ Istok je ovdje samo potvrđen kao strana svijeta koju su ljudi otprije s planete Zemlje detektirali kao istok. Oni vide da se Sunce rađa na toj strani svijeta. Tu stranu svijeta, potom, i Kur'ān priznaje kao istok (*al-mašriq, the East, der Osten*) ili kao mjesto *rađanja Sunca*.

Stranice Kur'āna slijede isti običaj i kad je posrijedi govor o zvijezdama, Mjesecu, sazviježdima. U prvom planu nudi se čovjekova perspektiva, čovjek je taj, ili čovječanstvo je to za koje "zvijezda zalazi, zapada",⁹ čovječanstvo je to koje promatra i vidi, te potom znade, gdje su mjesta "zahodišta zvijezda",¹⁰ ili kada su "zahodišna vremena zvijezda" itd. Kur'ān ovu osjetilnu spoznaju ili *osjetilnu izvjesnost* naziva *'aynu-l-yaqīn*.¹¹

Ali, iza ovog sloja Kur'āna koji govori o svemiru na način kako ga doživljavaju čovjekova osjetila, ima i jedan drugi sloj Kur'āna, koji, dok govori o

⁷ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 19. aprila 2019. godine

⁸ Krava/al-Baqara, 2:258, usp. "Lo! Allah causeth the sun to rise in the East" (Pickthall, 57); "Siehe, Allah bringt die Sonne vom Osten [...]" (Henning, str. 43).

⁹ Usp. "Tako mi zvijezde kada zapada!" (sūra Zvijezda/an-Nağm, 53:1); usp. "By the Star when it setteth!" (Pickthall, str. 377); "Bei dem Stern wenn er sinkt!" (Henning, str. 526).

¹⁰ Usp. Događaj/al-Wāqi'a, 56:75.

¹¹ Usp. Zgrtanje imetka/at-Takātur, 102:7. (*Očigledno viđenje ili viđenje okom*).

svemiru, računa na percepcije i recepcije iz samog čovjekova raz/uma. Tu vrstu izvjesnosti iz samog čovjekova raz/uma Kur'ān naziva *'ilmu-l-yaqīn*.¹²

Da Kur'ān računa i na *izvjesnost iz čovjekova uma ili znanja* vidimo jasno po onom odlomku Kur'āna gdje mladi Ibrāhīm/Abraham posmatra svemir i kretanja na nebeskom svodu. Sūra Stoka/al-An'ām, 6:75–79, jasno govori da Ibrāhīm, zrenjem i zaključivanjem svoga uma, otpisuje i odriče središnju poziciju gospodarstva u svemiru prvo zvijezdi, potom Mjesecu, a zatim i samom Suncu, za koje je bio čak uskliknuo: "Evo Gospodara moga, evo najvećega!"¹³

Napokon je Ibrāhīm svojim diskurzivnim moćima zaumio da je iza svih fenomena svemira, te ponad njih i kroz sve njih – Bog Koji stvara.

Ovim dolazimo do drugog sloja Kur'āna koji poziva čovjeka da posegne za svojim razumom i umom u razmišljanju o svome položaju u kosmosu, kao i o svojim perspektivama iz kojih sagledava kosmos. Ima mnogo takvih mjesta u Kur'ānu koja bodre čovjeka da se prisjeti darova i sposobnosti svoga uma. Sūra *Čas neizbježni* / al-Ḥāqqah, 69:38–39, navodi jednu veličanstvenu Božansku zakletvu: *Ja se kunem onim što vi vidite i onim što vi ne vidite!*¹⁴ Ovdje ima jedan snažan kur'ānski nagovor da se razmišlja, da se umuje kako o onome što čovjek vidi, tako i o onome što čovjek ne vidi. Jedno je dionica viđenja i osjetila (*'aynu-l-yaqīn*), a posve iza jeste dionica razmišljanja, razuma i uma (*'ilmu-l-yaqīn*). Prema Kur'ānu, dionica razuma i uma mnogo je šira i obuhvatnija.

Recimo na kraju ove crtice da u Kur'ānu ima mjesta na kojima se čovjek educira da spram prizora koje vidi zauzme jednu korigirajuću distancu. Naprimjer, sūra Mravi/an-Naml, 27:88, izjavljuje da čovjek vidi i gleda gore i planine, i misli da su one nepomične, "a(li) one hodom oblaka hode!"¹⁵ To jest, kao što se kreću oblaci, tako se kreću i planine kao integralni dio Zemlje, koja se također kreće, iako svojim osjetilima čovjek to kretanje ne

¹² Usp. *Zgrtanje imetka/at-Takātur*, 102:5. (*Jamstveno znanje*).

¹³ Usp. *Stoka/al-An'ām*, 6:78; Usp. "Das ist mein Herr – das ist das Größte!" (Henning, str. 137); "This is my Lord! This is greater!" (Pickthall, str. 114).

¹⁴ Usp. "I swear by all that ye see and all that ye see not!" (Pickthall, str. 413); "Doch Ich schwöre bei dem, was ihr seht und was ihr nicht seht" (Henning, str. 568).

¹⁵ Usp. "Und die Berge, die du für so fest hältst, wirst du wie Wolken vorbeiziehen sehen (...)" (Henning, str. 384); "And thou seest the hills thou deemest solid flying with the flight of clouds" (Pickthall, str. 277).

vidi. U ovom kontekstu trebalo bi razmišljati i o kur'ānskim pozivima (npr. u sūri Razgovjetni dokaz / al-Furqān, 25:45):

*Zar [ti, čovječe] ne vidiš kako Gospodar tvoj sjenu rasprostire?*¹⁶

Dalekosežno je to šta se sve ovim pitanjem podrazumijeva. Prvo, postoje predmeti koje čovjek vidi. Od predmeta nastaju sjene, koje čovjek, također, vidi, ali mu je oko isuviše "sporo" da bi opazilo polagano "rasprostiranje sjene". Napokon, u Kur'ānu se podrazumijeva i postojanje svjetlosti; ona je iza, ona osvjetljava predmet s kojeg, potom, pada sjena...

Ukratko, ovdje (25:45) se Kur'ān javlja kao knjiga koja nas podučava i jednoj trećoj dimenziji stvarnosti, onoj koja odgaja i educira i naša osjetila i naš um. Ta stvarnost i izvjesnost jeste Božanska stvarnost. Tu *Božansku izvjesnost* Kur'ān naziva *ḥaqqu-l-yaqīn*.¹⁷

¹⁶ Usp. "Hast thou not seen how thy Lord hath spread the shade?" (Pickthall, str. 262); "Sacht du nicht, wie dein Herr den Schatten verlängert?" (Henning, str. 364).

¹⁷ Usp. Događaj/al-Wāqī'a, 56:95. (krajnje jamstvo Istine).

DA LI JE KUR'ĀN KNJIGA O DAVNIM LJUDIMA?

I drugdje u ovim crticama istakli smo da nije valjano sintagmu “knjiga mrtvih” primjenjivati na Kur'ān, kao, uostalom, ni na Bibliju.¹⁸ Ni Bibliju, niti Kur'ān, ne možemo čitati kao jednu “Tibetansku knjigu mrtvih” ili kao “Egipatsku knjigu mrtvih”.

Pažljivim proučavanjem povijesti Biblije i Kur'āna vidi se da su te dvije knjige neodvojivi dio vjerskog, kulturnog i civilizacijskog života jevreja i kršćana, odnosno muslimana.

Ali, radi toga da nam se “smiri srce”, razmotrimo za trenutak da li je važan, i od kojeg stupnja važnosti jeste utisak da Kur'ān, ipak, pretežno govori o davnim ljudima, o prošlim vremenima, o minulim narodima, o zgaslim civilizacijama, o nestalim kulturama.

Kad god se kazivanja Kur'āna hoće pročitati i shvatiti u njihovoj cjelini, potrebno je imati nekoliko važnih komponenti izlaganja Kur'āna, koje se baš svaki put ne vide na površini Teksta, nego do njih treba doprijeti jednom posebnom “metodologijom”. Naime, kazivanja i izlaganja Kur'āna imaju uvijek najmanje tri komponente: slovo, glas iz slova, smisao iz glasa. To troje umnogome je nalik posmatranju jedne sjene. Posredstvom same sjene dopiremo do predmeta od/sa kojeg sjena pada. Nedugo kasnije, um razvidno objašnjava i pokazuje da iza ima i sija sjajna svjetlost koja s predmeta na koji pada proizvodi sjenu.

Upravo tako u Kur'ānu ima uvijek ona treća, udaljena, u prvi mah nevidljiva dimenzija. Ona je iza, nje se (pri)sjetimo kasnije. Ona iz svoje dubine povezuje kur'ānska kazivanja u jednu koherentnu cjelinu.

¹⁸ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 7. maja 2019. godine.

Ipak, ponovimo ono pitanje s početka ove crtice:

Da li je Kur'ān knjiga o davnim ljudima?

S jedne strane gledano, Kur'ān doista vrlo često govori o davnim ili davno nestalim ljudima, o prošlim pokoljenjima, o zgaslim civilizacijama. Ima stranica Kur'āna kojima se čuje i kojima se razliježe daleki eho drevnosti, s njih se pomaljaju glasovi davnih ljudi, kultura, vjera i civilizacija. Od tih davnih ljudi Kur'ān nama donosi (i kao uspomenu na njihovu sudbinu predaje) njihova mnogobrojna imena: *Qawmu Nūh*, *'Ād*, *Tamūd*, *Tubba'*, *Aykah*, *Aṣḥābu Madyan*, *al-Mu'tafikāt*, *Aṣḥābu r-Rass*, *Qawmu Fir'awn*, *Qurayš*...

Ali, zanimljivo je, i na svoj način znakovito, da Kur'ān na svojim stranicama nikada ne označava, niti određuje, jedno *doksografsko vrijeme* u kojem je neki davni narod ili neko davno pokoljenje živjelo.

Niti Kur'ān daje neku vremenski fiksiranu eru ili jedan kalendarski niz godina ovisan o nekom *početnom* ili *začetnom* utemeljiteljskom događaju koji se zbio nekada davno i od kojeg započinje računanje vremena.

U Kur'ānu nema niti jednog takvog *datuma*, niti bilo kojeg drugog datuma kao datuma, s navedenim danom, mjesecom i godinom nekog događaja ili *zbuda*. (Jednako tako znakovito je da ni Kur'ān, a ni Hadīs, ne utemeljuju nikakvu eru po Muḥammedu, a. s!).¹⁹ Ukratko, sa stranica Kur'āna mi ne znamo *kada* su oni davni i drevni, maloprije spomenuti, narodi živjeli.

Šta, onda, o tim drevnim i davnajšim narodima doznajemo iz Kur'āna?

Može se reći, bez velike bojazni od pogreške, da to što sa stranica Kur'āna *donekle detaljnije* saznajemo nije *kada* su ti narodi živjeli, ili *gdje* su živjeli, već *kako* su ti narodi živjeli. I *kako* su skončali.

A onda, opet, to *kako* su živjeli drevni narodi Kur'ān u prvom planu ne nastoji prikazati detaljnim opisivanjem njihove ekonomije, privrede ili poljoprivrede. Takvo prezentiranje mnoštva aspekata drevnosti o kojima govori nije prioritarna zadaća knjige Kur'āna.

Naprotiv, kur'ānska kazivanja o drevnim ili antickim narodima uglavnom se odnose na (ne)moralna činjenja ili (ne)moralna djelovanja tih ljudi.

¹⁹ Islamsko ili muslimansko računanje vremena ili "islamsku eru" ustanovio je drugi halifa Omer ('Umar); uzeo je da je događaj Hiġre (Hidžret), ili seobe muslimana iz Mekke u Medinu 622. godine po 'Isāu al-Masiḥu (Isusu Kristu), pogodna vremenska razdjelnica za utemeljenje muslimanskog kalendara.

Ovakvim bavljenjem prošlošću i drevnošću Kur'ān nastoji, reklo bi se, postići jedan važan cilj: da nam, praktički, poruči da minuli narodi nisu ne-tragom nestali, jer njih su stranice Kur'āna "učinile pri/povijestima" (*wa ġa'alnāhum aḥādīt*)²⁰ iz kojih se na vijeke vjekova crpe moralne poruke. I u tom pogledu Kur'ān je jedna bujajuća knjiga života. Drevni i davni narodi i zajednice: *Qawmu Nūḥ, 'Ād, Ṭamūd, Tubba', Aykah, Aṣḥābu Madyan, al-Mu'tafikāt, Aṣḥābu r-Rass, Qawmu Fir'awn, Qurayš...* – ponavljaju se i u potonjim vremenima, ne na način "vječnog vraćanja istog", već na način ponovnog, ali sada vlastitog i samosvojnog, kušanja povijesnog života na zemlji, uz sva ponovna suočenja s moralnim položima i nalogima koje čovječanstvo iznova mora zaprtiti na svoje breme.

Kur'ān na mnogim stranicama svjedoči da čovječanstvo živi moralne kušnje iznova i samosvojno, a ne na način pukog kopiranja prošlosti. Baš ovo je ona treća dimenzija Kur'āna, koju u prvi mah ne vidimo usljed zao-kupljenosti "sjenom" i "predmetom"; ta treća dimenzija jeste ona svjetlost ili onaj moćni *Božanski Smisao Kur'āna* koji nas oslovi čim mu se otvorimo.

Jednako važna jeste i činjenica da Kur'ān obećava preživljavanje ne onih koji su sposobniji (tj. okrutniji i moćniji, čemu uči darvinizam), već onih koji su moralniji. To nam može izgledati kao jedna od mnogih paradoksalnih poruka Kur'āna, ali upravo Kur'ān svjedoči sljedeće:

- da su jevreji nadživjeli faraona jer su imali Deset zapovijedi i Toru,
- da su kršćani nadživjeli Rimsko carstvo jer su imali Evanđelje i njegova moralna učenja,
- da su muslimani nadživjeli idolopokloničko pleme Kurejš jer su se oslanjali na moralne poruke i ćudoređe Kur'āna itd.

Davni i drevni narodi sa stranica Kur'āna tiču se čitateljstva Kur'āna iz svakog vremena. Čitajući o davnim i drevnim narodima, kulturama i civilizacijama mi, zapravo, umnogome čitamo o sebi, o svome vlastitom suočenju sa životom, svijetom, Bogom, sudbinom, smrću. Male su šanse da čovječanstvo ikada ukine kôte svojih i sebi inherentnih graničnih situacija, slabi su izgledi da ih prevlada.

Stoga, davni i drevni ljudi nisu zastalno prošli, već su oni tu, tik uz nas, kao što je i prošlost tu, pod našim nogama.

²⁰ Usp. Kur'ān, Vjernici/al-Mu'minūn, 23:44. Usp: "(...) and We made them bywords" (Pickthall, str. 250); "...und machten sie zum Exempel" (Henning, str. 345).

PITANJE O POČETKU STVARANJA

I drugdje je u ovim crticama o Kur'ānu bilo riječi o raznolikim pitanjima koja se spominju na stranicama te knjige. Ovoga puta treba, tek nakratko, osloviti jedno za Kur'ān iznimno važno pitanje – onō o početku stvaranja.²¹

Tim pitanjem Kur'ān oslovljava čovjeka na mnogim mjestima iznutar svoje cjeline. Moglo bi se kazati da knjiga Kur'āna pitanjem o stvaranju, napose o početku stvaranja, oslovljava sve čovjekove duhovne i mentalne moći: um, razum, diskurzivne snage, intuiciju, imaginaciju...

Spajajući motiv putovanja Zemljom kao planetom s motivom stvaranja, Kur'ān u sūri Pauk/al-'Ankabūt (29:20) obznanjuje jedan neobičan imperativ:

*Putujte po Zemlji vi,
pa vidite/razmotrite kako je On [Bog] započeo stvaranje,
a potom će Bog i drugi put obnoviti stvaranje!*²²

Vratimo li (ili: utkamo li) ovaj ajet (*āyat*), tj. *znak*, u cjelinu znakova Kur'āna, u onu cjelinu u kojoj se svaki pojedinačni znak Kur'āna jedino punovažno shvaća i razumijeva, pruža nam se prilika za nekoliko važnih "otkrića".

Prvo, ovaj ajet (*āyat*) je po sebi Božanski poziv čovjeku da bude svjedok Božanskog stvaranja. Ili da čovjek bude svjedok životnog kolanja. Samo iz života nastaje život – poruka je Kur'āna kroz nekoliko njegovih alineja.

²¹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 28. juna 2019. godine.

²² Pauk/al-'Ankabūt, 29:20. Usp. "Sprich: 'Reist durch das Land und schaut, wie Er Seine Schöpfung begonnen hat und sie dann wiederholt'" (Henning, str. 398); "Say (O, Muhammad): 'Travel in the land and see how He originated creation, then Allah bringeth forth the later growth (...)' (Pickthall, str. 286).

Drugo, ovo mjesto Kur'āna (29:20) sadrži nagovor čovjeku da se upita o samom *početku stvaranja*. Slobodnije kazano, scenski postav ovog retka Kur'āna je sljedeći: čovjek putuje svijetom, odnosno planetom Zemljom, on je putnik koji je već živ, oko njega je, isto tako, posvuda život, mineralni, vegetativni i animalni. Unaokolo je i svemir prostrani, koji, također, na neki način živi svoj život.

Čovjek posmatra te daleke svjetove, ili, pak, onim bližnjima putuje i hodi, i onda, najednom, prisni nagovor Kur'āna:

O čovječe, pogledaj, razmotri kako je Bog započeo stvaranje!

Nagovor Kur'āna *fa'nzurū* (posmotrite!) svojim oblikom u arapskom jeziku podrazumijeva da čovjek treba upotrijebiti svoje najveće umne, mentalne, intuitivne i imaginativne moći da bi odgonetnuo to kako je došlo do prvog zbivanja stvaranja.²³

Treće, kao da ovaj nagovor Kur'āna poprima i oblik jedne prijekorne opomene: *O, vi, ljudi! Pogledajte/razmotrite kako je Bog započeo stvaranje!* Ovaj Božanski nagovor ima u vidu da svakodnevni poslovi ljudi i hitnja u njima odvlače ljude od najvažnijih svrha života samog. Kao da su baš tom hitnjom ljudi bačeni onkraj života. Nagovor da "razmotre kako Bog započine stvaranje" pomalja se kao prilika za otrežnjenje čovječanstvu koje kao da je usred jednoga sprinta prema varljivim ciljevima ovosvjetskoga života.

Četvrto, u ovom Božanskom nagovoru nahodi se i jedna dragocjena prilika čovjeku da se začudi. Nije ovo jedino mjesto u Kur'ānu na kojem se ljudi pozivaju čuđenju koje ih oplemenjuje. Čuđenje je tim plemenitije što je okrenuto ka onom najuzvišenijem, najtajanstvenijem.

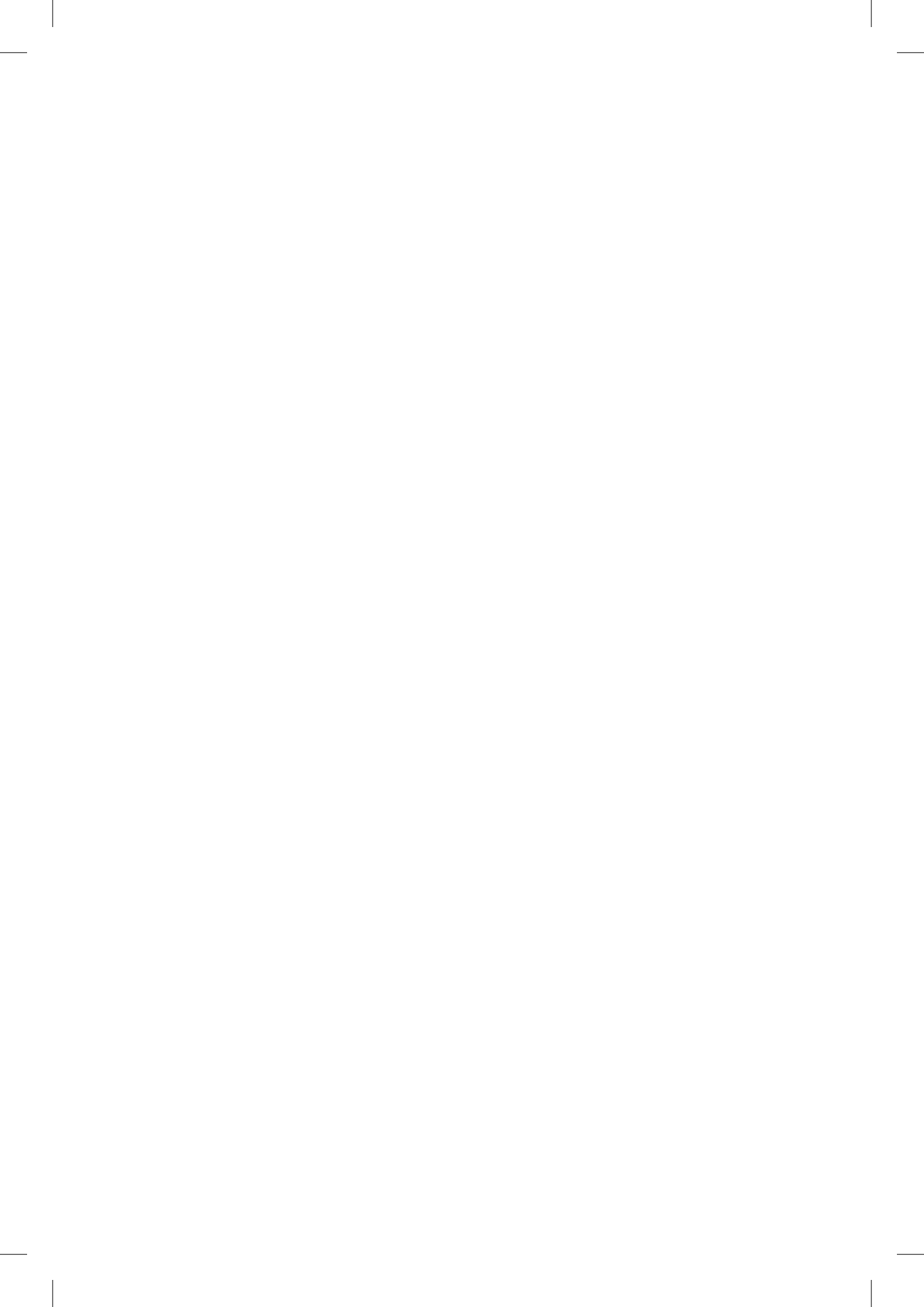
Čuđenje nad tim kako Bog započine stvaranje istovremeno je i čuđenje nad sobom kao Božijim stvorenjem.²⁴ Jer, čovjek nije stvorio samoga sebe – poruka je Kur'āna kazana na nekoliko mjesta.

²³ Usputno podsjećamo da su drevni arapski filozofi riječju *nažariyya* prevodili grku riječ *theoria*.

²⁴ Dobro je u vezi s ovim prisjetiti se četiri važna Kantova pitanja impregnirana u njegovu filozofiju: (1) Šta mogu znati? (2) Šta treba da činim? (3) Čemu se smijem nadati? i (4) Šta je čovjek?

Almir Fatić

**PREMA RAZUMIJEVANJU
PORUKA ISLAMA**

ISLAMSKI IDENTITET

Riječ *identitet* latinskog je porijekla (*identitas*), a njome je označena individualna karakteristika, odnosno osobina prema kojoj je predmet ili osoba prepoznatljiva ili poznata.¹ U filozofskom smislu, identitet je definiran kao bit nečega ili nekoga kojom se razlikuje u odnosu na nešto drugo ili nekog drugog.

Pojam identiteta, prema ovome, obuhvata stvari i osobe kao fenomene i individue (lični identitet, duhovni identitet), ali, isto tako, obuhvata i jednu zajednicu (npr. etnički, kulturni, vjerski, nacionalni identitet) ili jedno društvo (npr. islamski, kršćanski, sekularni, kapitalistički identitet), kao i određene grupe u nekom društvu (npr. navijački, muzički, sportski, poslovni identitet).

Otuda se pojam identiteta razumijeva višeslojno i višeznačenjski i koristi se u različitim naukama. Tako ćemo tu riječ kao ključnu postavku susresti u fizici, logici, matematici, filozofiji, gdje je prvo i korištena, a zatim i u društvenim i humanističkim naukama: psihologiji, sociologiji, antropologiji i, u novije vrijeme, u ekonomiji. Budući da pojam identiteta u izvornom značenju podrazumijeva sveukupnu organizaciju emocionalnih i kognitivnih karakteristika individue ili kolektiva koja ih diferencira u odnosu na druge i drugačije te da, isto tako, podrazumijeva trajanje ili permanentnost, bez obzira na vremenske mijene i promjene, može biti definiran, u najširem smislu i ukratko, kao *kontinuitet pamćenja*.

S kraja dvadesetog stoljeća sve više se u svijetu govori i piše o krizi identiteta, traganju za njime (vidi npr.: Adnan Silajdžić, *Muslimani u traganju za identitetom* [Sarajevo, 2006]), o borbi za njegovo očuvanje, nje-

¹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 10. oktobra 2018. godine.

govom uništavanju i nametanju, pluralnosti identitetā. Ovaj trend traje i danas naprosto zbog toga što su mnogi aspekti identiteta podložni promjeni, odnosno gubitku, stječu se, čuvaju i održavaju, što će reći da pojam "identitet" ima dinamičku koncepciju.

Nema sumnje u to da je pitanje identiteta jedno od najvažnijih, suštinskih pitanja samoga čovjeka. On predstavlja naše određenje, pristajanje i poistovjećivanje s nečim ili nekim. Posebno je važan duhovni identitet, koji određuje naš način života, pogled na svijet i daje smisao cjelokupnom postojanju.

Zato je važno govoriti o islamskom identitetu (*el-huwijetu-l-islāmijje*) i njegovim očitovanjima i očuvanjima na različitim planovima, a posebno kada je riječ o muslimanskim narodima koji žive u specifičnim okruženjima, koji graniče s narodima drugačijih identitetā ili s njima dijele isti teritorijalni identitet, kakav je slučaj s nama Bošnjacima. Pored te činjenice, simbolika identiteta danas je važna zbog toga što živimo u globaliziranom svijetu, u kojem pored povezivanja svijeta (čitaj: identitetā) dolazi i do gubitka razlika (identitetā).

Islamski identitet Bošnjaka njihov je najvažniji i najsnažniji identitet, koji ni u kojem slučaju ne potire sve ostale njihove identitete: etnički, kulturni, historijski, lingvistički, teritorijalni... Uostalom, islam je doprinio njihovom razvoju i formiranju i ima ulogu njihovog čuvara.

Predegzistentni identitet (*misak*)

Istakli smo da duhovni identitet ima posebnu važnost za čovjeka i njegovu poziciju u svijetu. Naime, određuje mu smisao i svrhu života, a, prema časnome Kur'anu, u najširem smislu, izvorište, uporište i ishodište ima još u predegzistentnom, ezelskom identitetu, odnosno u predegzistenciji ljudskih duša (*ezel*): *I kad je izveo Gospodar tvoj iz kičmi Ademovih sinova potomstvo njihovo i zatražio od njih da posvjedoče protiv sebe: "Zar Ja nisam Gospodar vaš?" – oni su odgovarali: "Svakako, mi svjedočimo" – i to zato da ne reknete na Sudnjem danu: "Zaista mi o ovome nismo ništa znali!"* (el-E'araf, 172).

U komentarima Kur'ana ovaj ajet se naziva *ājetu-l-mīsāq* (ajet o pred egzistentnom, ezelskom zavjetu ili ugovoru ljudskih duša s njihovim Gospodarom). Prema vanjskom značenju ovog ajeta, kada je stvorio Adema,

a. s., uzvišeni Allah je iz njegove kičme izveo, poput atoma, njegovo potomstvo, i od njih uzeo zavjet (*misak*) da je On njihov Gospodar, a oni su to potvrdili i prihvatili. Ovo značenje prenosi se od Vjerovjesnika, s. a .v. s., kroz mnoge predajne puteve, a zagovarala ga je skupina ashaba (Ibn Džuzejj, *Teshil*, 2/53).

Dakle, dolaskom na ovaj svijet svaki čovjek u svome srcu nosi taj posebni duhovni identitet i zadatak mu je da ga se prisjeća, unapređuje ga i ljubomorno čuva. S njim se rađa svaki čovjek na zemlji. Iz Svoje neizmjerne milosti, Allah je – znajući Svojim vječnim Božanskim znanjem da je čovjek zaboravno biće (*insān*) – slao podsjetnike čovječanstvu na Zemlji u odnosu na taj njihov zavjet, tj. vjerovjesnike s objavama koje su podsjećale ljude na zavjet sa Stvoriteljem.

Otuda obavezne i dobrovoljne ibadete u islamu možemo promatrati kao znakove duhovnog identiteta koji nas vraćaju našoj primordijalnoj, izvornoj naravi i izvornom statusu – bića koja su predana i pokorna Stvoritelju (*muslimūn*).

Identitet prirodne vjere (*fitret*)

Sa još jednim identitetom rađa se svaki čovjek: onim prirodne vjere (*fitret*). Uzvišeni u Svojim Knjizi kaže: *Ti upravi lice svoje vjeri kao pravi vjernik Allahovoj prirodi (fitretellāh) na kojoj je On stvorio ljude. Nema izmjene Allahovog stvaranja! To je prava vjera (ed-dīnu-l-qajjim), ali većina ljudi to ne zna!* (er-Rum, 30).

Tumačeći riječi: *Nema izmjene Allahovog stvaranja*, mufessir Ibn Džuzejj objašnjava: “Pod Allahovim stvaranjem misli se na *el-fitret*, tj. Allahovu prirodu na kojoj je stvorio ljude kao vjernike. Značenje je da Allah, dž. š., to ne mijenja, tj. stvara ljude samo kao vjernike. Međutim, to mijenjaju šejtani od ljudi i džina nakon prvog stvaranja. Ili je značenje: t,u Allahovu prirodu ljudi ne bi trebalo da mijenjaju. Prema ovome mišljenju, negacija je propis a ne izvještaj. Još se veli: ovo se odnosi samo na vjernike, tj. nema izmjene Allahove prirode u slučaju onoga kome je Allah odredio da će biti postojan u imanu. Na kraju, pod ovim ajetom misli se na zabranu mijenjanja stvaranja, kao što je kastriranje devaca, sječenje ušiju životinjama itd.” (*Teshil*, 3:122–23).

Posljednjom tumačenjskom mogućnošću koju navodi spomenuti mufessir sugerira se zabrana mijenjanja identiteta po stvaranju. Drugim riječima, strogo je zabranjeno kloniranje ljudi i životinja, jer se time *mijenja Allahovo stvaranje*. Pod tu zabranu potpada i mijenjanje spolnog identiteta.

U poznatom hadisu stoji: “Svako dijete se rodi u prirodnoj vjeri (*fitreh*), pa ga njegovi roditelji učine jevrejem, kršćaninom ili vatropoklonikom” (Buhari, 1359; Muslim, 2558).

Kur’anski identitet

Dva prethodna urođena identiteta (ezelski i fitretski), koji konstituiraju duhovni identitet osobe u najopćenitijem smislu, svoju životnu realizaciju i konkretizaciju ostvaruju u usvajanju, nazovimo ga tako, *kur’anskog identiteta*. Uzvišeni Allah kaže: *Mi smo vam objavili Knjigu u kojoj je vaša čast (zikrukum), pa zar se nećete opametiti?* (el-Enbija’, 10). O ovom ajetu, odnosno o riječima: *Knjigu u kojoj je vaša čast (zikrukum)*, u tefsirima se navodi nekoliko mišljenja. Mufessir Ibnu-l-Dževzi navodi sljedeća tri:

1. u Kur’anu je vaš ugled (Ibn Abbas),
2. u Kur’anu je vaša vjera, tj. sve ono što vam je potrebno u vašoj vjeri (Hasan) i
3. u Kur’anu je opomena/podsjećanje (*tezkire*) vama na ono što ćete susresti prilikom povratka: nagradu ili kaznu (Zedždžadž) (*Zadu-l-mesir*, Bejrut, 2009, 3/915).

Prve generacije muslimana duboko su bile svjesne važnosti tih Allahovih Riječi: ugled, vjeru i opomenu pronašli su u Kur’anu, i time svima koji će doći ostavili svezremenski primjer istinskog usvajanja kur’anskog identiteta. “A da bismo došli u posjed aktivne moći Kur’ana, da bismo shvatili koliko u sebi krije vitalnosti i da bismo iz njega crpili smjernice pohranjene u njemu za muslimansku zajednicu u svakoj njenoj generaciji” – kako ističe mufessir i šehid Sejjid Kutb – “trebamo sebi predočiti stanje i postojanje prve muslimanske zajednice kojoj se Kur’an obraćao prvi put” (*U okrilju Kur’ana*, 3:122).

Zato prvu generaciju muslimana s pravom neki učenjaci nazivaju *kur’anskom generacijom*. Hazreti Omer to je koncizno iskazao svojim znamenitim riječima: “Bili smo najponiženiji narod, pa nas je Allah ojačao

islamom, i kad god budemo tražili snagu mimo islama, Allah će nas poniziti!" Ove riječi predstavljaju izvanredan komentar sljedećih kur'anskih ajeta: *One koji uzimaju nevjernike za prijatelje mimo vjernika. Zar traže kod njih moć (el-'izze), a sva moć samo Allahu pripada? (en-Nisa', 139); Ko želi veličinu (el-'izze), pa Allahu pripada sva veličina! (Fatir, 10); A snaga (el-'izze) je u Allaha i Poslanika Njegova i u vjernika, ali licemjeri ne znaju (el-Munafikun, 8).*

Dakako, iz slijeđenja i usvajanja Kur'ana proistječu daljnji partikularni dinski identiteti kojima se musliman ukrašava i koje usvaja, kao što je naprimjer odnos muslimana prema drugom muslimanu, tj. identitet muslimanskog bratstva (*uhuvvet*), koji ima jasne propozicije, zatim identitet vjerovanja (iman), ponašanja (edeb) itd.

Identitet bratstva

Kur'an, kao i hadis, veoma insistiraju na bratstvu svih ljudi s obzirom na njihovo stvaranje i porijeklo, a posebno, pak, na bratstvu vjernika muslimana koje povezuje ezelski, fitretski i kur'anski identitet. Pokazuje se, naime, na temelju ovoga što smo kazali, da se islamski identitet (*el-huwijjetu-l-islāmijje*), koji nastaje od sva tri navedena i sublimira ih, ne temelji na zajedničkoj krvi, tlu i jeziku (na čemu se temelji moderni koncept nacije), već na zajedničkoj vjeri, vjerovanju i međusobnoj bratskoj povezanosti. Ljubav, bratstvo i prijateljstvo među sljedbenicima islama ta vjera postavila je kao zahtjev i ideal. Koliko smo mi današnji muslimani daleko od tog visokog ideala muslimanskog bratstva, kao posebnosti našeg islamskog identiteta, ili koliko smo mu blizu najbolje nam svjedoče naši međusobni odnosi: kod nas i u muslimanskom svijetu!

Evo nekoliko jasnih i nedvosmislenih kur'ansko-hadiskih smjernica o muslimanskom bratstvu: *Samo su vjernici braća (...) Vi koji vjerujete, neka se ne rugaju muškarci jedni drugima, možda su oni bolji od njih, a ni žene drugim ženama, možda su one bolje od njih. I ne kudite jedni druge i ne zovite jedni druge ružnim nadimcima! Vi koji vjerujete, klonite se mnogih sumnjičenja, zaista su neka sumnjičenja grijeh! I ne uhodite jedni druge i ne ogovarajte jedni druge!* (el-Hudžurat, 10–12)

Identitet vjerovanja

Identitet vjerovanja (*huvijjetu-l-'aqīde*) predstavlja suštinu islamskog identiteta u cjelini, njegov je najvažniji element ili osnova na kojoj se gradi i održava njegova cjelokupna zgrada. To vjerovanje (sadržano i iskazano u šest temeljnih istina vjere, u imanskim šartima), u jednakoj mjeri i značenju, odnosi se na svakog muslimana, bez obzira na mjesto na kojem živi, položaj koji zauzima, njegovu boju kože, jezik kojim govori. Zapravo, islamskim vjerovanjem muslimani se razlikuju od nemuslimana i zato su i nazvani jednim zajedničkim imenom: muslimima, muslimanima:

I borite se, Allaha radi, iskreno! Izabrao vas je i u vjeri vam nije ništa teško propisao, u vjeri oca vašeg Ibrahima. Nazvao vas je muslimanima (muslimīn) još prije..." (el-Hadždž, 78);

Zaista je ova vaša vjera – jedna vjera, i Ja sam vaš Gospodar, zato robujte samo Meni! (el-Enbija', 92).

Identitarna sveobuhvatnost

Važne odlike islamskog identiteta u njegovoj cjelovitosti jesu njegova sveobuhvatnost i sveprožimajuća narav. Jednostavno rečeno, on integrira ili obuhvata sve aspekte i faze ljudskoga života, od onih najvećih kao što je pitanje vjerovanje: *Vama – vaša vjera, a meni –moja vjera!* (el-Kafirun, 6); *Uputi nas na Pravi put* (el-Fatiha, 6), pa do onih običnih i svakodnevnih kao što su način oblačenja odjeće (koja nije prozirna, uska i slično), konzumiranja hrane (počinjanje Bismillom, jedenje desnom rukom, izgovaranje riječi *el-hamdulillah* na kraju jela), ulaženje u kuću (desnom nogom), pozdravljanje (selamom) i sl.

IMAN, ISLAM I IHSAN

Omer b. el-Hattab kazuje: “Jednoga dana, dok smo sjedili s Allahovim Poslanikom, pomoli se jedan čovjek u izrazito bijeloj odjeći i izrazito crne kose. Na njemu se nije primjećivao trag putovanja, a niko ga od nas nije poznao. Sjeo je pred Poslanika, prislonivši koljena uz Poslanikova koljena, stavivši svoje ruke na Poslanikova stegna, a zatim upitao: ‘Muhammede, obavijesti me o islamu!’²

Božiji Poslanik mu reče: ‘Islam je da svjedočiš da nema drugog Boga osim Allaha i da je Muhammed Njegov poslanik, da klanjaš namaz, da daješ zekat, da postiš ramazan i da obaviš hadž ako ti to bude moguće.’ ‘Istinu si rekao’ – reče nepoznati čovjek. Mi smo se čudili, i pita i potvrđuje. ‘Obavijesti me o imanu!’ – reče.

‘Iman je da vjeruješ Allaha, dž. š., Njegove meleke, Njegove Knjige, Njegove poslanike, Sudnji dan i da vjeruješ u Božije određenje dobra i zla (kada i kader).’ ‘Istinu si rekao’ – reče nepoznati čovjek i doda: ‘Obavijesti me o ihsanu!’

‘Ihsan je da obožavaš Allaha kao da Ga vidiš, jer ako ti Njega ne vidiš, On tebe, zaista, vidi’ – odgovori Allahov Poslanik (...).” Hazreti Omer kaže da je zatim nepoznati čovjek otišao, a nakon izvjesnog vremena Božiji Poslanik mu je rekao: “Omere, znaš li ko je onaj nepoznati čovjek?” “To najbolje Allah i Njegov Poslanik znaju” – odgovorio je. On mu reče: “Ono je bio Džibril. Došao je da vas poduči vjeri.” (Buhari, 50; *Muhtesar Muslim*, 2)

Navedeni vjerodostojni hadis iznimno je važan zbog nekoliko razloga. Prema našem mišljenju, iz ovog hadisa, uz ostalo, deriviramo dvije temeljne spoznajne činjenice. Naime, iz Poslanikovih, a. s., riječi: “Ono je bio

² Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 12. novembra 2018. godine.

Džibril” saznajemo da je i hadis, zapravo, vid Objave (vahj), tj. Džibril je Poslanika, a.s., podučavao i hadisu kao što ga je podučavao i Kur’anu. Ovo se, također, dokazuje i drugim brojnim hadisima, ali to je posebna tema. Ovdje samo apostrofiramo tu činjenicu beskrajno važnu za ispravno razumijevanje islama. Druga činjenica jeste ta da se ovim hadisom otkrivaju dimenzije naše vjere (din). Poslanikove, a.s., eksplicitne riječi: “Došao je da vas poduči vjeri” nedvojbeno svjedoče o tome. Dakle, din (vjera) sastoji se od: islama, imana i ihsana. To troje predstavlja cjelinu vjere islama, tj. njegove izvanjske i unutarnje aspekte.

Islam – vanjski aspekt dina

Poslanikovo, a.s., objašnjenje islama, a koje je potvrdio i Džibril, predstavlja izvanjsko očitovanje vjere. Kelime-i šehadet, namaz, zekat, post mjeseca ramazana i obavljanje hadža jesu najznačajniji obredi vjere koji imaju svoju vanjsku, vidljivu formu, što će reći da postoje striktna pravila u vezi s njihovim obavljanjem, tj. pravila koja se tiču njihove izvanjske ispravnosti, njihovih vremenskih i mjesnih odrednica i brojnih drugih radnji povezanih s time. Sva ova pitanja detaljno se razrađuju u djelima fikha i uvijek je potrebno konsultirati ta djela ili, pak, znalce fikha (fekih) kada je riječ o navedenim ibadetima i njihovoj izvanjskoj formi, odnosno pravilima koja su nužna za njihovo ispravno izvršavanje. U fikhskim djelima ovi ibadeti nazivaju se *el-’ibādātu’l-bedenijje* (tjelesni ibadeti).

U temelju ili osnovi svih ovih obreda počiva čovjekova predanost (*istislām*). Znači, islam jeste predanost (*istislām*) i predano izvršavanje onoga čime je čovjek zadužen. Otuda, riječ *muslim(an)* označava čovjeka predanog Božijoj volji, iskazanoj u Njegovim naredbama i zabranama. Ta predanost zajedno s poslušnošću (*inkijād*) jeste manifestna ili vidljiva.

Osvrnimo se nakratko na elemente islama spomenute u navedenom hadisu. Na prvom mjestu je kelime-i šehadet, tj. riječi: *La ilāhe illellāh* (Nema drugog Boga osim Allaha) i *Muhammedu r-resulullāh* (Muhammed je Allahov poslanik). Ova kelima je temelj islama i izgovarajući nju ulazi se u polje tevhida i bereket vjerovjesništva posljednjeg Božijeg poslanika Muhammeda, s.a.v.s.

Na drugom mjestu je namaz, koji je stub islama. Misli se na pet obaveznih namaza, čijim izvršavanjem čovjek manifestira svoju predanost i

pokornost Onome Koga je priznao za jedinog Boga, Stvoritelja i Uzdržavatelja, Allaha, džellešanuhu. Izostavljanjem namaza manifestira se, pak, najblaže rečeno, nepredanost i nepokornost Stvoritelju svih svjetova.

Treći spomenuti element islama jeste zekat, obavezno materijalno davanje jednom godišnje, ukoliko se ispune određeni uvjeti. U Kur'anu se namaz i zekat spominju zajedno na preko šezdeset mjesta, što govori o njihovoj ogromnoj važnosti i značaju.

Na četvrtom mjestu spomenut je post (*savm*) tokom mjeseca ramazana, čija je obaveznost jasno istaknuta u Kur'anu.

I na petom mjestu je hadž, ako je čovjek u mogućnosti da ga obavi jedanput u svome životu.

Prema tome, kelime-i šehadet, namaz, zekat, post i hadž jesu vidljivi obredi ili ibadeti koji se zajednički imenuju pojmom islam.

Iman – unutarnji aspekt dina

Na temelju navedenog hadisa zaključujemo da je iman stvar srca (*kalb*). Iman je, znači, unutarnja dimenzija dina, čiji je temelj čvrsto vjerovanje ili uvjerenje (*i'tikād*) koje počiva u srcu. Suštinu imana čini čvrsto vjerovanje u Allaha, dž.š., Njegove meleke, Njegove Knjige, Njegove poslanike, Sudnji dan i vjerovanje u Božije određenje dobra i zla (*kada-i kader*).

Vjerovanje u Allaha, dž.š., podrazumijeva vjerovanje u:

- Njegovu gospodarstvenost (*rubūbujje*),
- Njegovu jednost i jedinstvo u obožavanju (*vahdānīje*) i
- u to da On, Uzvišeni, ima Svoja lijepa imena (*esmā'*) i savršene attribute (*sifāt*).

Vjerovanje u meleke podrazumijeva vjerovanje u to da ih je uzvišeni Allah stvorio radi ibadeta samo Njemu, da je njihov broj ljudima nepoznat, da ne griješe, da izvršavaju sve ono što im naredi Njihov Gospodar itd.

Vjerovanje u Knjige sastoji se u vjerovanju u sve Knjige koje je uzvišeni Allah objavljivao svojim poslanicima u različitim formama (suhufi, kitabi), a posljednja od njih je plemeniti Kur'an.

Vjerovanje u Njegove poslanike, u najkraćem, podrazumijeva vjerovanje u sve poslanike koje je Uzvišeni poslao ljudima od Adema, a. s., do

Muhameda, a. s. (Kur'an ih poimenično spominje devedeset i pet, a u jednom hadisu kaže se da ih je bilo stotinu i dvadeset četiri hiljade). Također, u ovo vjerovanje spada i vjerovanje da je Muhammed, a. s., posljednji Božiji poslanik, čije je poslanstvo univerzalno i traje do Sudnjega dana.

Vjerovanje u Sudnji dan podrazumijeva vjerovanje u proživljenje, u susret s Gospodarom, tj. povratak Njemu i obračunavanje djela.

I na koncu, vjerovanje u Božije određenje podrazumijeva vjerovanje da ništa nije izvan Božije moći, biva samo što On hoće.

Zajedničkim imenom, vjerovanje u sve navedeno naziva se – iman.

Ihsan – vrhunac islama i imana

Nakon islama i imana Allahov Poslanik, a. s., definirao je pojam ihsana riječima: “Da obožavaš Allaha kao da Ga vidiš, jer ako ti Njega ne vidiš, On tebe, zaista, vidi.” Kao rezultat čovjekovog islama, koji se ogleda u izvanjskom izvršavanju ibadeta, i imana, koji se sastoji od dubokog vjerovanja u temeljne istine vjere, slijedi ihsan, tj. vrhunsko dobro koje predstavlja, zapravo, vrhunac islama i imana, i gdje se oni stapaju u jedno. Bez islama (izvanjskog) i imana (unutarnjeg), jednostavno, nema ihsana. Islam i iman jedini su način da se dosegne ihsan. Ukoliko jedno od toga dvoga nedostaje, samim time nedostaje i ihsan, i nije ga moguće postići. Stanje ihsana podrazumijeva dva stepena: a) stepen osvjedočenja (*mušāheda*), tj. obožavanja Allaha “kao da Ga vidiš”, što jeste viši stepen; i b) stepen samokontrole (*murākaba*), tj. znanja da te “On vidi”, što onda rezultira tvojim stidom pred Svevidećim i, u skladu s time, ostavljanjem griješenja.

Ihsan – životni cilj

Iz navedenoga zaključujemo da se vjernik ne zadovoljava postizanjem samo islama (*muslim*), odnosno imana (*mu'min*), već i teži dosezanju ihsana (*muhsin*). Ihsan je životni cilj svakog iskrenog vjernika. U plemenu Kur'anu, kao i hadisima Allahovoga Poslanika, a. s., sadržane su brojne upute koje pomažu dosezanju stanja upotpunjenog dina, tj. ihsana. Ovdje ukazujemo na neke kur'anske upute, koje, iskrenom primjenom u životu, pripravljaју puteve ka najvećem životnom cilju jednog vjernika.

Naime, u Kur'anu se u brojnim ajetima ljudi pozivaju da:

- budu zahvalni (*šukr*),
- budu bogobojažni (*takvā*),
- čine zikir (*zikr*),
- saburaju (*sabr*),
- da vole Allaha, dž. š., (*mehabbet*),
- da se na Njega oslanjanju (*tevekkul*),
- da strahuju i nadaju se (*havf ve tame'*),
- da se kaju (*tevba*),
- da budu iskreni u robovanju svome Gospodaru (*ihlās*).

TESAVVUF – PUT DO IHSANA

Islam, iman i ihsan predstavljaju, shodno onom tzv. Džibrilovom hadisu (Buhari, 50), cjelinu naše vjere (dina).³ Prvi termin, islam, postao je ime za cijeli din. Ko god svjesno i slobodno izgovori kelime-i šehadet – postaje musliman, tj. potčinjava se Božijoj volji. Drugim riječima, ušao je u polje islama. *Iman* predstavlja veći stepen potčinjavanja i podlaganja Božijoj volji. Zato se kaže da svaki musliman nije mu'min, ali je svaki mu'min musliman.

Što se tiče ihsana, on je vrhunac islama i imana koji je Allahov Poslanik, s. a. v. s., definirao riječima: “da obožavaš Allaha kao da Ga vidiš, jer ako ti Njega ne vidiš, On tebe, zaista, vidi”.

Kad god govorimo o islamu, potrebno je imati na umu ovu njegovu cjelinu i sve njegove dijelove, pojedinačne pojave i manifestacije dovoditi u vezu s cjelinom iz koje one proistječu. Islamski učenjaci još od najranijih vremena vodili su računa o dijelovima islama, promatrajući ih u njegovoj cjelovitosti.

Tako imamo učenjake koji se isključivo posvećuju islamu, odnosno koji svoju pažnju usmjeravaju u pravcu proučavanja i objašnjavanja izvanjskih (propisa) islama kao vjere. Oni se zovu fekihi ili šeri'atski pravnici (*fukahā'*). Zatim, postoje učenjaci koji su se posvetili imanu, tj. pitanju vjere, njezinim osnovama i detaljima. Ovo su učenjaci ilmu-l-kelama ili akaida (*mutekellimūn*). I na koncu, imamo učenjake ili duhovne učitelje za ihsan i načine njegovog dosezanja. Oni se nazivaju sufijama (*ez-zuhhād*).

Prema tome, iz navedenoga proizlazi sljedeće *pravilo*: kada je riječ o šerijatskim propisima, obraćamo se učenjacima fikha ili njihovim djelima;

³ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 14. decembra 2018. godine.

kada je riječ o temeljima vjerovanja, obraćamo se učenjacima akaida, a ako je u pitanju *duhovni put* (tarikata, suluk), obraćamo se učenjacima tesavvufa.

Bez Šrijata nema tarikata

Prije nego što nešto više kažemo o ovoj trećoj dimenziji islama, odnosno o *tesavvufu* (sufizam) kao načinu dosezanja ove dimenzije, smatramo potrebnim podsjetiti na još jedno važno *pravilo*: bez slijeđenja Šrijata (vjerzakona) – nema tarikata. Ovo pravilo davno su izrekli neki od najpoznatijih sufijskih autoriteta i prvaka, u čije se znanje, pobožnost i duhovnu čistotu ne može sumnjati.

Šejh Džunejd b. Muhammed je rekao: “Svi putevi su ljudima zatvoreni, otvoren im je samo onaj put kojim je išao Poslanik, a. s.!” On još kaže: “Za onaj ko nije napamet naučio Kur’an i sebi ispisivao hadis ne može se povoditi u sufizmu, s obzirom na to da je naša nauka vezana Kur’anom i Sunnetom.”

Ebu Hafs kaže: “Onaj ko svoje postupke i svoja duhovna stanja u svakom trenutku ne provjerava Kur’anom i Sunnetom i koji svoje vlastite pomisli ne drži upitnim, taj se ne ubraja među prave muževe!”

Ebu Sulejman Darani kaže: “Neka sufijska izreka ponekad danima čuči u mome srcu, no ja je ne prihvatam dok joj ne posvjedoče dva pravedna svjedoka: Kur’an i Sunnet!”

Ebu Jezid kaže: “Ako vidite da je nekom čovjeku dan takav keramet da leti po zraku, nemojte da vas to zavara sve dok ne vidite kako kod njega stvar stoji u pogledu naredbi i zabrana, u pogledu čuvanja granica koje je Bog uspostavio i u pogledu provođenja Šrijata” (nav. prema: Karadavi, *Savremene fetve*, 1/758–759).

Zaključak se sâm po sebi nameće: samo je istinskim, iskrenim i predanim slijeđenjem Šrijata moguće otvoriti kapije duhovnog bereketa, marifeta i Božijega rahmeta.

Kur'ansko-sunetski izvori tesavvufa

Iz ovoga vidimo da su se prve sufije strogo držale Kur'ana i Sunneta, tj. granica Šerijata, te da nisu prakticirale nikakve novotarije. Otuda kažemo da

tesavvuf ima svoje autentične islamske korijene i to je nešto što se ne može poreći. U njemu su sadržani svi osnovni islamski elementi, što nije ničim zatumljeno. Sve te elemente možemo naći u Kur'anu, u Sunnetu, u životnoj praksi Božijeg Poslanika, s.a.v.s., i njegovih ashaba, koji su pokazivali iznimnu skromnost prema onome što ovaj svijet nudi. (Karadavi, 1/756)

Endeluski mufessir Ibn Džuzejj el-Kilbi (u. 741/1340.) veli da je tesavvuf "povezan s Kur'anom, budući da Kur'an govori o Božanskim spoznajama (*el-me'ārifu'l-ilāhijje*), usavršavanju duša, prosvjetljenju srca i njihovom očišćenju stjecanjem lijepoga ahlaka, a izbjegavanjem lošeg ahlaka." U svom tefsiru (*Teshīl*, 1/8) ovaj mufessir govori o dvanaest mekama (duhovne doredže) tesavvufa i njihovom spomenu u Kur'anu. To su sljedeći mekama:

1. šukr (zahvala) u el-Fatihi, budući da riječi *šukr* i *hamd* imaju zajedničkih elementa u značenju;
2. takvaluk (Bogobojaznost) u ajetu sure el-Bekare (2): *Uputa Bogobojaznima*;
3. zikr (spominjanje Allaha) u ajetu: *Pa, sjećajte se vi Mene i Ja ću se vas sjetiti!* (el-Bekare, 152);
4. sabur (strpljivost) u ajetu: *A ti obraduj strpljive!* (el-Bekare, 155);
5. tevhid (vjerovanje u jednog Boga) u ajetu: *A vaš Bog – jedan je Bog!* (el-Bekare, 163);
6. mehabbet (ljubav prema Allahu, dž. š.) u ajetu: *A oni koji vjeruju još više vole Allaha* (el-Bekare, 165);
7. tevekkul (oslanjanje na Allaha, dž. š.) u ajetu: *A kada se odlučiš, onda se osloni na Allaha!*(Ali Imran, 159);
8. murakaba (samopreispitivanje) u ajetu: *Zaista Allah nad vama bdi* (en-Nisa', 1);
9. i 10. strah i nada u ajetu: *A Njemu se molite sa strahom i nadom!* (el-E'araf, 56);
11. tevba (pokajanje) u ajetu: *I pokajte se Allahu svi* (en-Nur, 31);

12. ihlas (iskrenost) u ajetu: *A naređeno im je da samo robuju Allahu, iskreno Mu ispovijedajući vjeru* (el-Bejjine, 5).

Ibn Haldun u svojoj *Mukaddimi* o nauci tesavvufa piše:

Ovo je jedna od šerijatskih znanosti nastalih u islamu. Osnova joj je to što put ovih ljudi (sufija) uvijek smatran – od strane prvih muslimana i njihovih istaknutih ashaba i sljedbenika iz druge generacije, te onih poslije njih – kao put istine i pravoga usmjerenja. Temelj joj je ustrajnost u bogoslužju, potpuna predanost uzvišenome Allahu, odvratanje od lažnog sjaja i nakita ovoga svijeta, suzdržavanje od užitaka, bogatstva i časti kojima hrle obični ljudi te, radi bogoslužja, povlačenje od svijeta u samoću. To je bilo općenito kod ashaba i u prvih muslimana. (2/804)

Tesavvuf nije posebni mezheb

S obzirom na kur'ansko-sunetske korijene tesavvufa, sufije ili pripadnici tesavvufa svrstavaju se u ehl-i sunetski pravac u vjerovanju. U svom djelu *el-Ferku bejne-l-firek* čuveni učenjak Abdulkahir el-Bagdadi (u. 1037. god.) sufije (*ez-zuhhādu es-sūfijje*) ubraja u "šestu skupinu" ehl-i sunneta ve-l-džema'ata, čija je metoda, kako kaže ovaj učenjak, "prepuštanje uzvišenom Allahu, oslanjanje na Njega, potčinjavanje Njegovim naredbama, zadovoljstvo onime čime su opskrbljeni i izbjegavanje onoga što odvraća od Njega" (*el-Ferku bejne-l-firek*, 317).

Naime, smatramo važnim naglasiti da tesavvuf nije neki poseban mezheb u vjerovanju (*mezheb i'tikādi*), kao što su to npr. mustezilije ili ši'ije, niti je tesavvuf poseban mezheb u poslovanju, tj. fikhu (*mezheb fikhi*), pored ona četiri ehl-i sunetska mezheba (hanefijski, malikijski, šafijski i hanbelijski). Sufije su, dakle, pripadnici ehl-i sunneta u njegove sve tri akaiidske (selefijska, eš'arijska i maturidijska) i sve četiri pravne škole.

Odgojni program

Sad se opravdano postavlja pitanje: Šta je, onda, tesavvuf, što je istovremeno i lahko i teško pitanje. Imam Kušejri u svojoj *Risali* navodi veliki broj definicija tesavvufa koje su dali rani autoriteti i sufije. Navest ćemo neke od njih.

Ahmed Džeriri bio je upitan o tesavvufu, pa je rekao: "To je pridržavanje svakog plemenitog ahlaka i ostavljanje i odbacivanje svakog hrđavog ahlaka."

Muhammed b. Ali Kassab je rekao: “Tesavvuf su plemenita svojstva koja se pokazuju u istom takvom vremenu, od plemenita čovjeka s plemenitim ljudima.”

Ma’ruf Kerhi je rekao: “Tesavvuf je uzimanje suštine i zapostavljanje onoga što ljudi imaju.”

Ruvejm b. Ahmed je rekao: “Tesavvuf je izgrađen i temelji se na trima stvarima: na postojanosti u siromaštvu i stalnoj potrebi, provođenju stalnog dijeljenja, davanju prednosti drugom, nepostavljanju pitanja i neopiranjju” (šire v. Kušejri, *Poslanica o tesavvufskoj znanosti*, 287–291).

Sve ove i druge definicije tesavvufa svode se na jedno – upoznavanje ljudske duše (nefs), njezinih pohvalnih i pokuđenih svojstava te kako zado-biti pohvalna, a izbjeći pokuđena svojstva. Znači, očišćenje srca (*tehzībul-kalb*) od svih negativnih svojstava jeste glavni zadatak tesavvufa, a rekli bismo i njegov glavni cilj. To očišćenje postiže se neprestanom borbom i (pre)ispitivanjem samoga sebe. Zato kažemo da je tesavvuf, zapravo, odgojni program, metoda ili put koji jednom muslimanu pomaže da zadobije stepen ihsana. Prema tome, možemo slobodno reći da je Poslanikova, a. s., definicija ihsana “da obožavaš Allaha kao da Ga vidiš, jer ako ti Njega ne vidiš, On tebe, zaista, vidi”, u suštini, najbolja i najjednostavnija definicija samoga tesavvufa, budući da mnogi sufijski učitelji ovaj hadis smatraju temeljem tesavvufa. A postizanje stepena ihsana obaveza je svakog muslimana, jer niko od ljudi, osim vjerovjesnika, nije lišen srčanih mahana ili bolesti.

Ko su i kakve su sufije?

Imajući na umu Ebu Hafsov odgovor da “sufija ne pita ko je sufija” (Ebu Hafs je ovaj odgovor dao na pitanje: Ko je sufija?), ovdje želimo navesti nekoliko izjava autoriteta islama iz različitih vremena kao pouku, poruku i poduku nama danas. Tako su zabilježene izjave sljedećih imama:

- *Imam Malik*: “Onaj ko uči fikh i poriče tesavvuf, taj je za osudu (*tefes-seka*); onaj ko uči tesavvuf a poriče pravo, taj je otpadnik od vjere (*tezendeka*); a onaj ko kombinira jedno s drugim, taj ostvaruje Istinu (*tehakkaka*).”

- *Imam Šafi*: “Tri stvari su mi draže od vašega svijeta: ostavljanje pretvaranja (*terku t-tekelluf*), miješanje ahlaka s ljubaznošću i slijeđenje puta sufija (*iktida’ bi tarīki ehl-i t-tesavvuf*).”
- *Imam Fahr Razi*: “Sufije su ljudi koji su zauzeti razmišljanjem i oslobađanjem svojih duša od tjelesnih okova. (...) Oni su najbolja skupina među ljudima” (prema: Nasr, *Ideals and realities of Islam*, 125–126).
- *Imam Gazali*: “Saznao sam, s izvjesnošću, da su sufije oni koji valjano slijede Božiji put, i da je njihov karakter najkreposniji” (*Izbavljenje od zablude*, 56–57).
- *Imam Šatibi*: “Sufije su poznate po slijeđenju Šerijata, po povodnju za djelima selefi-i saliha i ustrajnosti u potpunom slijeđenju njihovih riječi i postupaka te u izbjegavanju onoga što tome proturječi. Otuda su oni svoj pravac utemeljili na: jedenju halal-hrane, slijeđenju Sunneta i iskrenosti; i ovo je istina” (prema: <http://ejabat.google.com/ejabat/thread?tid=6ecdf283e39f5879&pli=1>).
- *Imam Karadavi*: “Zahvaljujući djelovanju sufija u islam je ušao veliki broj ljudi; pred njima je svoje pokajanje izrazilo nebrojeno mnogo grešnika; za sobom su ostavili ogromno bogatstvo spoznaja i duhovnih iskustava, što može negirati samo neko koga nosi oholost, ili neko ko prema njima gaji mržnju” (*Savremene fetve*, 2/752).

NAMĀZ/SALĀT

Jezičko i terminološko značenje riječi *salāt*

Drugi temelj na kome, prema poznatom hadisu (Buhari, 8), počiva veličanstvena zgrada islama jeste *salāt*.⁴ U bosanskome, turskome i urdu jeziku kao sinonim riječi *salāt* koristi se riječ *namaz*, čije je porijeklo perzijsko. Osnovno ili temeljno značenje riječi *salāt* je *du'ā'*, tj. dova ili molba (za dobro). Glagol *sallā* (čiji je infinitiv *salāt*), u značenju «zazivanje blagoslova na nekoga», koristio se i u predislamskoj arapskoj književnosti. U islamu je riječ *salāt* zadobila iznimno važno, visoko i cijenjeno mjesto u sklopu vjerskih dužnosti.

U terminološkom smislu, u najkraćem, *salāt* je ibadet (obred) sastavljen od posebnih riječi i djela, koji započinje početnim tekbirom (izgovaranje riječi *Allahu ekber*) a završava selamom. Džurdžani (u. 816/1413) u svojoj *Knjizi definicija (Ta'rīfāt)* kaže da u šeri'atu *salāt/namaz* označava "posebne radnje i određene riječi pod specifičnim uvjetima u određenim vremenima" (*Ta'rīfāt*, 137).

Kada se u arapskome/bosanskome jeziku upotrebi riječ *salāt/namaz*, misli se na *salāt/namaz* kao ibadet (obred) strogo naređen Kur'anom, a detaljno objašnjen sunnetom Muhammeda, a. s.

Salāt u Kur'anu

Klasični semantičari Kur'ana nemaju jedinstveno mišljenje o broju značenja riječi *salāt* u Kur'anu. Damegani navodi četiri kontekstualna značenja ove riječi u Kur'anu: 1. istigfar, 2. magfiret; 3. namaz kao obred i 4. mjesto obavljanja namaza (*el-Vudžūh ve n-nezī'ir*, 2/6); Jahja b. Sellam navo-

⁴ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 15. januara 2019. godine.

di samo dva značenja: a) traženje oprosta od strane stvorenja i oprost od uzvišenog Allaha; b) namaz ljudi kao ibadet uzvišenom Allahu (*et-Tesārīf*, 166–167), dok Ibnu-l-Dževzi navodi najviše – deset značenja (v. šire: *Nuzhetu el-e’ajun...*, 179–180).

Navest ćemo samo neka karakteristična značenja riječi *salāt* u Kur’anu, kao što su:

1. *salāt* – dova: (...) i uči dovu za njih (*salli ‘alejhim*). Tvoja dova (*salâteke*), doista, njima je smiraj (*et-Tevbe*, 103);
2. *salāt* – učenje Kur’ana: Ne uči Kur’an (*bi salâtike*) na sav glas, a i ne prigušuj ga (...) (*el-Isra’*, 110);
3. *salāt* – vjera: “Da li vjera tvoja (*e salâtuke*) traži od tebe da napustiš ono čemu su se preci naši klanjali?” (*Hud*, 87).

Allahov, dž. š., *salāt* i *salāt* meleka

Posebno je interesantno da se *salāt* u Kur’anu pripisuje uzvišenom Allahu i Njegovim melecima: *Zaista Allah i melec Njegov blagosilju (jusallūne) Vjerovjesnika. Vi koji vjerujete, blagosiljate ga i vi i šaljite mu selame!* (*el-Ahzab*, 56); *On vas blagosilja (jusallī), a i melec Njegov (...)* (*el-Ahzab*, 43).

Allahov salāt, kako sugerišu spomenuti semantičari, jeste Njegov magfired (oprost) Vjerovjesniku, a. s., i vjernicima, dok je *salāt meleka* njihov istigfār (traženje oprost) za njih. Komentator Ibn Džuzejj, pak, veli da Allahov *salāt* vjernika predstavlja ukazivanje Njegove milosti prema njima, a *salāt* meleka je njihova dova za njih. Upotrijebljen je isti izraz (tj. *jusallī*) za dva različita značenja (*Teshīl*, 3/140).

Institucija islama

Nakon kelime-i šehadeta, *salāt*/namaz je postao najvažnija institucija islama. Ovu instituciju moguće je posmatrati s različitih aspekata. Detalji o tome kako se i kada obavlja namaz, i sve što usto ide (npr. šta kvari namaz i sl.), mogu se pronaći u djelima fikhske naravi koja primarno govore o izvanjskim uvjetima i aktivnostima u vezi s namazom (v. npr. Tuhmaz, *Hanefijski fikh*, knjiga 1). Također, ima islamskih učenjaka koji su, pored ovih izvanjskih uvjeta za namaz, govorili o “unutarnjim uvjetima koji se odnose na aktivnosti srca”, kao što je, npr., imam Gazali (v. prijevod njegovo-

ga *Ihja'a*, knjiga 1, 495–532). Nadalje, u djelima sufija pronaći ćemo mnoštvo simboličkog čitanja temeljnih dijelova namaza (v. npr. Hakki, *Rūhu-l-bejān*, 1/32). Neki muslimanski reformatori u prvoj polovini XX stoljeća u instituciji namaza i njezinim sastavnicama očitili su potlačenost i porobljenost muslimanskih naroda, kao i nadu za njihovo uspravljanje. Muhammed Ikbal (u. 1938) kaže da “položaj čelom ničice, bez uspravnog stajanja, jeste značajka potlačenog naroda, što i šejtan zadovoljno priznaje” (nav. prema: Schimmel, *Džibrilovo krilo*, 249).

Nema sumnje u to da je namaz institucija koja daje duhovnu svježinu i vitalnost islamu i njegovim sljedbenicima kroz vrijeme i prostor, jer namaz je mnogo više od pukog obreda, on je, između ostalog, osnova muslimanske ličnosti i identiteta. Ali opet ni izbliza nismo sve rekli o namazu, o tom svojevrsnom “komuniciranju u uzlaznom pravcu, tj. od čovjeka ka Bogu, jer *salat* je formalizirani ‘izraz’ dubokog oduševljenja čovjekovog koje osjeća pred Svemogućim” (Izutsu) (prema: Karić, *Semantika Kur'ana*, 245). Ikbal veli da je “namaz izraz čovjekove nutarnje čežnje u užasnoj tišini univerzuma” (Schimmel, 253).

Važnost namaza

Budući da nikada ne možemo prenaglasiti naš govor o namazu i njegovoj ulozi u izgradnji muslimanske ličnosti i njezinog pojedinačnog i kolektivnog identiteta, u nastavku ćemo podsjetiti na činjenice koje namazu kao jedinstvenoj instituciji daju takvu veličanstvenu poziciju u islamu:

1. *temelj vjere*: Mu'az b. Džebel prenosi da je Vjerovjesnik, a. s., rekao: “Osnova islama i njegov stub je namaz, a njegov vrhunac je borba na Allahovome putu” (Tirmizi, 2765);
2. *prvo za što će se odgovarati na Sudnjem danu*: od Ebu Hurejre, r.a., prenosi se da je rekao: “Čuo sam kada Allahov Poslanik, s.a.v.s., kaže: ‘Prvo za šta će čovjek polagati račun na Sudnjem danu bit će njegov namaz, pa ako u tom dijelu ispitivanja bude dobar, bit će spašen i uspjet će, a ako bude slab, bit će upropašten i izgubit će. Ako mu bude manjkalo obaveznih, propisanih namaza, uzvišeni i moćni Gospodar reći će (melecima): ‘Pogledajte ima li kod toga Moga roba nafilamamaza!’, pa će mu se obavezni namazi upotpuniti nafilom, a onda će se na isti način ispitivati njegova ostala djela” (Tirmizi, 413);

3. *posljednja oporuka Muhammeda, a. s., njegovom ummetu*: Alija, r.a., kaže: "Posljednje riječi Allahova Poslanika, s.a.v.s., bile su: 'Namaz! Namaz! Bojte se Allaha pazeći svoje potčinjene!'" (Ebu Davud, 5156);
4. *Allahova, dž. š., naredba Muhammedu, a. s., i njegovim sljedbenicima da namaz naređuju svojim ukućanima*: "Naređuj porodici svojoj da obavlja namaz i istraj u tome! Mi ne tražimo od tebe opskrbu, Mi tebe opskrbljujemo! A lijep završetak čeka samo bogobojazne" (Ta Ha, 132). Kada bi naše dobre prethodnike (*selef*) i njihove porodice zadesila neimaština, govorili bi: "Ustajte i klanjajte, to vam Allah naređuje", a potom bi učili ovaj ajet: *Mi tebe opskrbljujemo! A lijep završetak čeka samo bogobojazne* (Ibn Džuzejj, *Teshīl*, 3/22).

Ono što, također, ukazuje na ogromnu veličinu namaza jeste činjenica da namaz nije naređen na Zemlji, posredstvom meleka Džibrila, već je naređen, kako je poznato, u veličanstvenoj noći Isra'a, iznad sedmoga neba. Isto tako, u ajetima časnoga Kur'ana Uzvišeni hvali one koje obavljaju namaz i naređuju ga svojoj porodici (v. npr. suru Merjem, 54–55, kao i suru el-Mu'minun, 1–9, gdje opis istinskih ili spašenih vjernika započinje i završava djelom namaza), dok, s druge strane, kudi one koji izostavljaju namaz i lijeno se odnose prema njemu (v. en-Nisa', 142).

Neke specifičnosti namaza

S obzirom na svoju veličinu i važnost, namaz kao ibadet ima određene specifičnosti koje ga izdvajaju od ostalih ibadeta u islamu. Spomenut ćemo ovdje samo neke njegove specifičnosti, jer ih je veoma mnogo.

Na prvome mjestu ističemo činjenicu da se u Kur'anu na jednome mjestu namaz imenuje *imanom* (vjerovanjem): *A Allah neće uništiti vaše vjerovanje (īmānekum)* (el-Bekare, 143), tj. vaše namaze (prvih muslimana) prema Bejtu-l-makdisu. Zatim, vidjeli smo da Uzvišeni u Kur'anu naređuje Svome Vjerovjesniku, a. s., da ustraje u naređivanju namaza: *...i istraj u tome* (Ta Ha, 132), što ukazuje na specifičnu težinu namaza, jer mu je ustrajnost općenito naređena u svim ibadetima: (...) *i budi istrajan u robovanju Njemu!* (Merjem, 65)

Nadalje, svi ljudski tjelesni organi učestvuju u obavljanju namaza: srce, jezik, ruke, noge i tako dalje, što nije slučaj s ostalim ibadetima. I na koncu,

recimo i to da je svaki Božiji poslanik poslan s namazom, tako da namaz možemo posmatrati i kao, rekli bismo, ključ svih objavljenih Božijih vjerezakona (*šerā'ī*) na Zemlji.

Koristi namaza

Brojne su koristi od obavljanja namaza: duhovne i tjelesne, dunjalučke i ahiretske, pojedinačne i društvene. Uzvišeni Allah je Muhammedovom, a. s., ummetu stavio u dužnost djela koja je lahko izvršiti, a za koja slijedi izobilna nagrada. Svakako, namaz je pravi primjer toga, jer u toku dvadeset četiri sata dužni smo klanjati pet dnevnih namaza, koje možemo obaviti, otprilike, u trajanju od jednoga sata. Zar je to mnogo?!

Zar ne možemo odvojiti jedan sat za "prisni razgovor" sa svojim Stvoriteljem u toku dvadeset četiri sata, koji su nam dati na raspolaganje?!

Evo, sada, nekoliko konkretnih koristi namaza u pogledu naše duhovne čistote:

- *odvrćanje od razvrata i zla: Zaista namaz odvrća od razvrata i od svega što je ružno* (el-'Ankebut, 45);
- *podizanje stepena*: Ebu Hurejre prenosi da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: "Ko se abdesti u svojoj kući a zatim krene prema nekoj od Allahovih kuća da bi obavio jedan od Njegovih farzova, s jednim njegovim korakom obrisat će mu se grijeh a s drugim podignuti stepen" (Muslim, 243);
- *brisanje grijeha*: Ebu Hurejre također prenosi da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: "Pet dnevnih namaza, džuma do džume, ramazan do ramazana – brišu grijeha počinjene između njih, ako se kloni velikih grijeha" (Muslim, 233, Tirmizi, 214);
- *svjetlo na dunjaluku i ahiretu*: Ebu Malik el-Eš'ari prenosi da je Vjerovjesnik, a. s., rekao: "Namaz je svjetlo" (Muslim, 223); Burejde prenosi da je Vjerovjesnik, a. s., rekao: "One koji po mraku i tami idu u džamiju obraduj potpunim svjetlom na Sudnjem danu (Ebu Davud, 561; Tirmizi, 223);
- *gozba u Džennetu*: Ebu Hurejre prenosi da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: "Onome ko odlazi rano jutrom i večeri u džamiju Allah

će pripremiti gozbu u Džennetu. I to kad god jutrom ili večeri odlazi” (Buhari, 662; Muslim, 669);

- *istigfar meleka*: Ebu Hurejre, također, prenosi da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: “Namaz jednog od vas obavljen u džematu bolji je od namaza obavljenog (pojedinačno) na trgu i(li) u kući za dvadeset i nekoliko stepeni. A ta je nagrada (čovjeku), kada uzme abdest i lijepo opere potrebne organe, zatim ode u džamiju, namjeravajući samo da klanja namaz i na to ga ne bude pokrenulo ništa drugo osim namaza, da neće koračati ni koraka a da mu se time ne podigne jedan stepen (kod Allaha) ili se s njega ne skine jedan prijestup (grijehe); a za svakog se od vas mole meleci za oprost na mjestu gdje on klanja namaz dok ga još klanja, govoreći: ‘Allahu naš, oprosti mu (grijehe)! Allahu naš, smiluj mu se!’ – sve dotle dok mu se ne dogodi nešto što abdest kvari i dok ih ne bude time uznemirio” (Buhari, 2119).

FORMA I SUŠTINA

Riječ *forma* latinskog je porijekla i ima sljedeća značenja: oblik, izgled, lik, vanjština, vanjska strana; kalup, model; ustaljen prikladan način ponašanja.⁵ Pitanje forme pojedinačnih stvari i fenomena spada u red najranijih pitanja o kojima su ljudi raspravljali. Prema Aristotelu, opće u stvarima jeste *forma*, i ona, zajedno s materijom, jeste osnovni princip svake pojedinačne stvari. U filozofiji, forma je ono što bezobličnu tvar postavlja u uobličeno biće, tj. ono što biće postavlja u bitak, bilo da je riječ o formi neživoga tijela ili o organski živućem, kada ona postaje duša. Savremeni prirodno-filozofijski pojam forme govori da je materija (kao uobličeno biće), zapravo, energija koja se pojavljuje kao forma.⁶

Kur'an podučava da je jedno od Allahovih, dž. š., lijepih imena i ime *el-Musavvir*, u značenju da je On oblikovatelj ili darovatelj formi svih stvari na najljepši mogući način. Formu posjeduju sve stvari i egzistentni u Univerzumu: od one najmanje i najsićušnije do one najveće i najkrupnije. I ona najsićušnija forma u sebi krije brojne mudrosti. Što je čovjek upućeniji u forme stvari, veća je i njegova spoznaja Oblikovatelja svih formi (Opširnije u: Gazali, *Komentar Allahovih lijepih imena*, 101–106).

Sve ovo govori o nesumnjivoj važnosti forme ili vanjskoga izgleda stvari. Jednostavno, ovoga svijeta ne bi bilo bez njegove forme, kao i samoga čovjeka. Zato se forma stvari nikada ne može i ne smije zaobići. A forma koja je data svijetu, čovjeku i svemu drugome najljepša je, najprikladnija i najpodesnija. Svako biće i svaka stvar na ovome svijetu zadoobili su i imaju najljepšu formu. Uzvišeni je rekao: *Mi stvaramo čovjeka u najljepšem skladu* (et-Tin, 4), tj. u najljepšem liku, izgledu ili formi. Ovo

⁵ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 12. februara 2019. godine.

⁶ Vidi: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20136>.

podrazumijeva i “najljepši sklad” u smislu intelektualnih i duhovnih sposobnosti čovjeka.

Jedinstvo forme i suštine

No, je li sve u formi stvari, u njihovom vanjskom izgledu ili obličju? Iako je forma važna, ima li još nešto važnije od nje ili je, pak, u istoj ravni s njome? Evo jednostavnog i lahko shvatljivog primjera: Ako pred sobom imamo samo čovjekov vanjski izgled, tj. njegovu tjelesnu formu, tada pred sobom imamo mrtvacu, a ne čovjeka u njegovom potpunom smislu; nedostaje mu, dakle, duša koja zajedno s tijelom čini čovjeka. Ako nedostaje jedno od toga dvoga, nedostaje, zapravo, i sami čovjek. Isto tako, naglašavanje jednoga od toga dvoga vodi u krajnost: naglašavanje forme vodi u formalizam, a naglašavanje suštine u esencijalizam!

Forma čovjeka je njegova neizostavna sastavnica, ali ona nije dovoljna, potrebna je i druga čovjekova sastavnica – duša, koja zapravo čini suštinu ili bit samoga čovjeka. Otuda dolazimo do zaključka o jedinstvu forme i suštine, i to ne samo kada je riječ o čovjeku kao biću već i o svemu u vezi s čovjekom: vjera (iman), ibadet, moral, poslovanje, zakonodavstvo, kultura, civilizacija... kao i ono što je oko njega: od obične travke ili mirisne ruže pa sve do prostranog nebeskog plavetnila.

U vjeri

Islam kao vjera ima svoja vanjska obilježja, forme ili znakove. U Kur'anu se na četiri mjesta spominje sintagma *še'ā'irellāh* (dosl. Allahovi propisi, znakovi), kojom se označavaju: (a) hadžska mjesta (el-Bekare, 158; el-Ma'ide, 2); i (b) kurban (el-Hadždž, 32, 36). Komentarišući 32. ajet sure el-Hadždž, koji glasi: *Ko poštiva Allahove propise (še'ā'irellāh), znak je bogobožnosti srca*. Mufessir Ibn Džuzejj navodi: “Veli se da se pod *še'ā'ir* (propisi) misli na *kurbane*, a njihovo poštivanje znači izabiranje onih kurban koji su ugojeni i skupi. Drugi vele da se pod *še'ā'ir* misli na *hadžska mjesta*, kao što su Arefat, Mina i Muzdelifa, a njihovo poštivanje je odlazak na njih s velikim štovanjem i veličanjem. Treći vele da su *še'ā'ir* općenito *svi propisi vjere*, a njihovo poštivanje je njihovo obavljanje uz ukazivanje počasti prema njima” (*Teshīl*, 3/41).

Znakovito je da se sintagma *še'ā'irellāh* u svim kontekstima spominje u vezi s hadžom, što nije slučajno, jer je upravo obred hadža, da tako kažemo, najizvanjskiji obred islama, u kome se traži različita i zahtjevna forma koja se mora poštivati. Ali, završavaju li se tu smisao i suština hadža?! Dakako, naivno bi bilo povjerovati da se smisao hadža iscrpljuje u fizičkom iscrpljenju samih hadžija!

Analogno ovome, a usvajajući treće spomenuto mišljenje da su *še'ā'ir* općenito svi propisi vjere, svi ti propisi imaju svoju suštinu, do koje se dolazi kroz njihovu formu.

Jedan od najpoznatijih učenjaka islama koji je govorio i pisao o formi i suštini vjere i vjerskih propisa jest Ebu Hamid el-Gazali. Njegovo glasovito i glavno djelo *Ihjā' ulūmi d-dīn* u cijelosti je prevedeno i na naš jezik.

U bogobožnosti

Pojam "bogobožnost" (*takvā*) jedan je od ključnih pojmova Kur'ana. Ona je, kao plod imana, jedna do najvećih deredža u našoj vjeri i nešto najbolje i najefikasnije što čovjeka štiti od posrtaja i nemarnosti. Zato se u Kur'anu *takvā* (ili kako je naša stara bošnjačka ulema govorila: takvaluk) povezuje sa svakim dobrom na ovom i budućem svijetu. *Takvā(luk)* je uzrok spasa, životnog olakša(va)nja, brisanja grijeha, "bivstvovanja" s uzvišenim Allahom (*me'ijjetullāh*), ljubavi Uzvišenog prema Njegovom robu i Njegove zaštite. Ova Bogobožnost ima svoj oblik ili svoju formu kao što ima i svoju suštinu i viši smisao.

Kada je riječ o formi bogobožnosti, ispoljava su u tome da se propisi vjere ili ibadeti obavljaju u njihovoj propisanoj formi, pri čemu se posvećuje pažnja pokretima tjelesnih organa te se vodi računa da se njima ne počini zabranjeno.

Ali, suština bogobožnosti očituje se u ljudskome srcu, koje je "mjesto vjere" i osnova spasa na ahiretu. Uzvišeni u Kur'anu – jezikom Ibrahima, a. s., koji Mu čini dovu – kaže: *I ne osramoti me na Dan kad će ljudi oživljeni biti, / na Dan kada neće od koristi biti nikakvo blago, a ni sinovi. / Samo će spašen biti onaj koji dođe Allahu srca čista (bi kalbin selīm)* (eš-Šu'ara', 87–89). Iz više ajeta u Kur'anu saznaje se da je sjedište vjere – srce, npr.: (...) *jer prava vjera još nije ušla u vaša srca* (el-Hudžurat, 14); *Njima je On usadio u srca njihova vjerovanje* (el-Mudžadele, 22).

U vjerodostojnom hadisu stoji da je Allahov Poslanik, a. s. – pokazujući na svoja prsa i ponovivši to tri puta – rekao: “Bogobožnost je ovdje” (Muslim, 239). Ta bogobožnost srca (suština) postiže se kroz bogobožnost tjelesnih organa (forma).

U ibadetima

Svi propisani ibadeti u islamu imaju svoju formu i suštinu, koje su neraskidivo povezane. Naprimjer, u jednom hadisu stoji da je Allahov Poslanik, a. s., rekao: “Najveći je kradljivac onaj koji krade od svoga namaza.” “Božiji Poslaniče”, povikaše prisutni, “kako čovjek može krasti od namaza?” On odgovori: “Ako ne upotpunjuje ruku ili sedždu ili tesbih između rukua i sedžde” (Ahmed, 5:210). Dakle, sam Poslanik, a. s., potcrtava važnost pravilnog obavljanja namaza i njegovih sastavnih dijelova u izvanjskom, formalnom smislu. Drugim riječima, i formi namaza mora se pokloniti dužna pažnja i mora se izvršiti na najljepši način, jer je povezana sa suštinom *namaza*, koja je dvostruka: (a) zikr: (...) i *obavljaj namaz da bi se Mene sjećao!* (Ta Ha, 14); i (b) odvratanje od razvrata i svega što je ružno: *Zaista namaz odvraća od razvrata i od svega što je ružno* (el-Ankebut, 45).

Forma ibadeta *posta* sastoji se od sustezanja od jela, pića i intimnog odnosa u periodu od zore pa do zalaska sunca. Njegova suština opisana je kur’anskim ajetom u kojem je i naređen: *O, vjernici, propisuje vam se post (...) da biste bili bogobožni* (el-Bekare, 183). U dobro poznatom hadisu stoji: “Ko ne ostavi lažni govor i postupanje prema njemu (za vrijeme posta), Allah nema potrebe (ne želi da mu ga primi samo) zato što ostavlja svoje jelo i svoje piće” (Buhari, 1903). Ove riječi predstavljaju najkraći i najbolji komentar o formi i suštini posta.

Ibadet *učenja Kur’ana* spada među najvrednije ibadete. Ovaj ibadet, prema Gazaliju, ima deset svojih vanjskih normi (formi), kao što su: stanje učača, količina učenja, razgovijetno i lagahno učenje, plač, glasno učenje itd. Isto tako, ima i deset svojih “unutarnjih aktivnosti”, u koje, naprimjer, spadaju: razumijevanje važnosti i uzvišenosti Allahova govora, iskazivanje poštovanja prema Govorniku, prisutnost srca i prestanak razmišljanja o drugome, promišljanje itd. (Opširnije u “Knjiga o adabima učenja Kur’ana”, *Ihja’*, 2:227–277).

Spomenimo ovdje još i izvanredni kur'anski primjer o formi i suštini klanja kurbana: *Do Allaha neće doprijeti meso njihovo i krv njihova, ali će Mu stići bogobožnost vaša!* (el-Hadždž, 37) Znači: formalnim činom klanja kurbana ne postiže se Allahovo zadovoljstvo; zajedno s njime uvjetovane su iskrenost i bogobožnost.

I sve druge ibadete u islamu možemo razmatrati na ovaj način. Iz ovoga vidimo da se samo u jedinstvu forme i suštine postiže željeni cilj. Već samo istakli, zanemarivanje jednoga ili drugoga dovodi do poremećaja.

Ibadet kao adet

Premda je, kako smo vidjeli, forma neizostavni element ibadeta i života općenito, njena pogubnost javlja se onda kada se stvari i njihove suštine svedu samo na nju. Možda je najbolji primjer za to u Kur'anu naveden o licemjerima (munaficima) i njihovom obavljanju namaza. Njihov formalizam prikazan je i osuđen u ajetima: *Zaista licemjeri nastoje prevariti Allaha, a On će ih kazniti za varanje njihovo. Kada ustaju obaviti namaz, lijeno se dižu i pokazuju se svijetu, a Allaha spominju samo malo* (en-Nisa', 142); *A teško onima koji klanjaju, / koji su spram namaza svoga nemarni, / koji se samo pokazuju / i nikome ništa ne posuđuju* (el-Ma'un, 4–7).

Prema tome, ibadet koji se obavlja samo tjelesnim organima, formalno, bez utjecaja na srce i dušu osobe – postaje, zapravo, samo adet, navika takve osobe. S druge strane, zanemarivanje propisanih ibadeta i nepridavanje pažnje njihovoj formi, uz naglašavanje nekih sporednih stvari kao što su snovi, snatrenja, vizije i slično, isto tako, vodi ka esencijalizaciji (nekada i pretvaranju, rijaluku) bez pokrića, jer do suštine se, kako smo već istakli, ne dolazi bez propisane forme.

Zato je potrebno u ibadetima izbjegavati i jedno (formalizam) i drugo (pretvaranje) te uvijek imati na umu sintezu njihove forme i suštine. Naravno, ostvariti formu mnogo je lakše i jednostavnije, dok je put ka suštini znatno teži i iziskuje trud, upornost, disciplinu i stalno prisustvo srca u onome što se čini.

Od forme ka suštini

“Ima ljudi koji od islama razumiju gotovo samo njegovu formu, ali ne i suštinu, i u njihovoj vjeri je najvažnije: puštanje brade, potkresivanje pantalone, nošenje misvaka, spajanje nogu u namazu, stavljanje ruku na kijamu na prsa ili iznad pupka, pijenje sjedeći, a ne stojeći, zabranjivanje svih vrsta pjesmi i muzike, oblačenje nikaba ženi i sl. A sve ove stvari više su povezane s vanjštinom nego sa suštinom...” Ovako kazuje šejh Jusuf el-Karadavi na početku svoga teksta pod naslovom “El-Iman... mine-l-mazheri ile-l-dževheri” (Iman – od vanjštine ka suštini).

Za kraj, a kao naš zaključak, izdvojiti ćemo s početka ovog teksta sljedeće misli:

Islam je vjerovanje – čija je suština tevhid; ibadet – čija je suština iskrenost; poslovanje – čija je suština istinoljubivost; moral – čija je suština milostivost; zakonodavstvo – čija je suština pravda; djelovanje – čija je suština upotpunjenost; ponašanje – čija je suština osjećanje smisla; odnos – čija je suština bratstvo; civilizacija – čija je suština ravnoteža.

Ko izgubi tevhid u vjerovanju, iskrenost u ibadetu, istinoljubivost u poslovanju, milostivost u moralu, upotpunjenost u djelu, smisao u ponašanju, bratstvo u odnosu, ravnotežu u civilizaciji – taj je izgubio suštinu islama, pa makar se pridržavao izvanjskih normi i formi.⁷

⁷ Vidi: <http://onislam.net/arabic/fiqh-a-tazkia/faith-reflections/134894-2011-10-23-12-23-25.html>.

BOGATSTVO RAZLIČITOSTI

Od nastanka života na planeti Zemlji ljudi su, kroz svu nama nepoznatu i poznatu historiju, kao i danas, bili i jesu svjedoci jednog veličanstvenog Božanskog zakona (*sunnetullāh*), koji možemo nazvati *zakonom različitosti/raznolikosti/pluralnosti*, u najširem smislu te riječi.⁸ Ovaj veličanstveni zakon toliko je očigledan da ga nije potrebno ni dokazivati; on se, jednostavno, ne može ne primijetiti. U svojoj svojoj raskoši ukazuje se i pokazuje na brojnim nivoima: kozmološkom, biološkom, duhovnom, vjerskom, materijalnom, moralnom, sociološkom, lingvističkom itd. U kur'anskom ajetu: *Mi ćemo im pokazivati dokaze Naše u prostranstvima, a i u njima samim, dok im ne bude sasvim jasno da je on [Kur'an] istina* (Fussilet, 53), govori se o *pokazivanju* Božijih dokaza, a jedan od tih pokazanih ajeta jeste i *zakon različitosti/pluralnosti* u svijetu.

Zapravo, u samoj naravi ovoga svijeta i života na zemlji pohranjen je zakon o kojem govorimo. Imanentan je, dakle, svemu egzistirajućem/postojećem i to tako da to svepostojeće čini interesantnijim, ljepšim, privlačnijim i bogatijim. Zamislimo samo kako bi ovaj svijet izgledao bez mnoštva biljnog, životinjskog i mineralnog svijeta, ili još dramatičnije, kada bi postojala samo jedna biljna ili životinjska vrsta, ili kada bi postojala samo jedna ljudska rasa! Nema sumnje, u tom slučaju, bili bismo uskraćeni mnogih mudrosti, ljepotā i bogatstavā koje svjedočimo. Pitanje je, također, bi li takav svijet uopće mogao funkcionirati.

Prva kur'anska sura, el-Fatiha, počinje ovim mudrim riječima: *El-Hamdu lillāhi rabbi-l-'ālemīn*, koje znače: *Hvala Allahu Gospodaru svjetova*, i kojima se, ustvari, najavljuje bogatstvo *ālemīna/svjetova* koji postoje: melekanskog, džinskog, šejtanskog, ljudskog, životinjskog, biljnog i dr.

⁸ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 13. marta 2019. godine.

Dakle, tu sveprožimajuću različitost, na svim njezinim nivoima, shvata-mo kao Božansku mudrost, milost i nepromjenljivi stvaralački zakon, ko-jim se obogaćuje i, rekli bismo, dinamizira ukupno postojanje.

Tu, dakako, ubrajamo i razlike među ljudima, njihovim običajima, mi-šljenjima, doktrinama, vjerama i vjerovanjima, pa i razlike među samim vjernicima (mumini). Nažalost, nebrojeno puta u historiji ljudi su svoje međusobne razlike promatrali kao “zlu kob” i “prokletstvo”, što je dovodilo do brojnih ratova, inkvizicija, aparthejda i genocida. Još žalosnije od toga jeste da ljudi i dan-danas (vjernici i nevjernici), u XXI stoljeću, međusobne razlike ne promatraju kao milost i Bogom dano bogatstvo, već kao izvor sukoba, netrpeljivosti, mržnje, straha i terora. Kako je već neko rekao: Hi-storija jeste učiteljica života, ali smo mi užasno loši đaci!

Raznolikost prema narodnosti i rasi

Raznolikost ljudstva na zemlji uzvišeni Allah potvrđuje Svojim riječi-ma: *Ljudi, Mi smo vas stvorili od muškarca i žene i učinili vas narodima i plemenima da biste se upoznawali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji Ga se najviše boji!* (el-Hudžurat, 13). U jednom hadisu koji prenosi Ebu Musa el-Eš'ari stoji da je Allahov Poslanik, a. s., rekao: “Allah je stvorio čovjeka od šake zemlje koju je uzeo s cijele zemljine površine. Otuda su ljudi onakvi kakva je zemlja: crveni, bijeli, crni i između toga, zatim blagi, grubi, dobri i loši” (Tirmizi, 3146; Ebu Davud, 4693). Ovim islam u korijenu sasijeca bilo kakav oblik rasizma, jer raznolikost ljudi prema narodnosti (naciji) i boji (rasi), ali i karakteru, jeste izraz Božije volje. Ta različitost ima svoj uzvišen i plemenit cilj: *da biste se upoznawali* – a ne međusobno mrzili, ratovali i jedni druge ubijali zbog razlike u boji kože i narodnoj (plemenskoj, etnič-koj, nacionalnoj) pripadnosti.

Zabilježen je još jedan zanimljiv hadis sličnog sadržaja: “Kada je melek smrti bio poslan da sa zemlje uzme prašine za Adema, uzeo ju je sa zemljine površine s različitih mjesta i izmiješao. Uzeo je crvene, bijele i crne prašine, i otuda se sinovi Ademovi rađaju različiti. I zato je Adem nazvan Ademom, jer je ‘uzet’ s površine zemlje (*edīmi-l-erd*)” (Taberi, *Džāmi’u-l-bejān*, 1/316).

Raznolikost u vjerozakonima

Iz ljudske raznolikosti proizlazi i raznolikost vjerozakona koji su ljudima dostavljani. Kur'an je eksplicitan: *Mi smo svakom od vas dali zakon i pravac. A da je Allah htio, učinio bi vas sljedbenicima jedne vjere, ali On hoće da vas iskuša s onim što vam je dao, zato se vi natječite u dobrim djelima!* (el-Ma'ide, 48). Ibn Abbas kaže da riječi *zakon i pravac* znače 'put i praks', tj. svakom narodu propisali smo šerijat koji će slijediti. Ove riječi služe kao argument onome ko kaže da šerijat prije nas nije naš. To se odnosi na propise i sporedna pitanja, dok je u pitanju vjerovanja riječ o jednom te istom vjerovanju za čitav svijet, a ono je: vjerovanje u Allaha i Njegovu jednoću, potvrđivanje Njegovih poslanika i vjerovanje u onaj svijet (Ibn Džuzejj, *Teshil*, 1/179).

U drugom ajetu konstatira se: *A da je htio Gospodar tvoj, On bi učinio sve ljude sljedbenicima jedne vjere! A oni će se uvijek razilaziti* (Hud, 119). Dakle, razilaženje ljudi u vjerskom pogledu neminovno je, predodređeno. Uvijek treba imati na umu da nisu svi ljudi na zemlji muslimani, ili kršćani, ili jevreji, niti će to biti (ovdje ne podrazumijevam eshatološko vrijeme); postoje i mnogi drugi s kojima se uspostavlja komunikacija na različite načine, pogotovo danas. Ta vjerska pluralnost podrazumijeva poziv na saradnju u dobru (*zato se vi natječite u dobrim djelima*), međusobno priznavanje i istinsku toleranciju.

Da bismo bili sasvim jasni, valja spomenuti i ajet u kojem stoji: *Ljudi su bili jedna zajednica, pa je Allah slao vjerovjesnike da donose radosne vijesti i opomene, i posredstvom njih je slao Knjigu s istinom da se prema njoj sudi ljudima u onome o čemu su se razišli. A ne razilaze se u njoj nego upravo oni kojima je data nakon što su im došli jasni dokazi, i to zbog pakosti međusobne; pa je Allah uputio one koji vjeruju onome u čemu su se razilazili od istine Njegovom dozvolom; a Allah upućuje koga hoće na Pravi put* (El-Bekare, 213). Ovaj ajet je izazvao različite interesantne komentare. Ovdje ćemo prenijeti mišljenje mufessira Taberija:

Najbliže istini među ovim tumačenjima [koja sam naveo] jeste ono koje kaže da je uzvišeni Allah obavijestio Svoje robove da su ljudi bili jedan *ummet* u jednoj vjeri (*din*) i jednom vjerovanju (*millet*) (...) Poslije su se u vjerovanju razišli, pa im je On, zbog njihova razilaženja u vjerovanju, slao vjerovjesnike kao radosnih vijesti donositelje i opominjate-

lje, s njima je slao Knjigu da presuđuju ljudima u onome u čemu se oni razilaze. Uzvišeni je ovo činio iz milosti prema Svojim stvorenjima i da bi bio pravedan prema njima. Moguće je da je period tokom kojeg su ljudi bili jedan *ummet* trajao od vremena Adema do Nuha, a. s., kao što to Ikrime prenosi od Ibn Abbasa i kao što kaže Katade (...) (*Džāmi' u-l-bejān*, 1:1131–33)

Raznolikost u islamu

Mezhepska raznolikost

Poznato je da među muslimanima ehl-i sunetskog pravca postoje četiri pravne škole (mezheb), od kojih je hanefijski mezheb, kome pripadaju i Bošnjaci, najrašireniji. O razlozima pojave mezheba nećemo ovdje šire govoriti (v. naš tekst “Mezhebi ehl-i sunneta”, u *Svjetla i tmine*, Sarajevo 2017, 31–39). U prilog toj mezhepskoj različitosti u islamu spomenimo podatak da je poslije perioda ashaba zabilježeno, kako se navodi, trinaest različitih mezheba, i nakon tog formativnog perioda četiri mezheba su, konsenzualno, praktički i teoretski prihvaćena. Najvažniji faktori mezhepske različitosti su, ukratko, sljedeći: (a) jezičko razumijevanje riječi, (b) različito tretiranje hadiskih predaja i (c) načini i pravila derivacije/izvođenja propisa. A, opet, u samim mezhebima postoje razilaženja u nekim pitanjima. To bogatstvo pravne misli u islamu i do u detalje razrađeni pravni sistem može se ubrojati među najveći doprinos muslimana ljudskoj civilizaciji općenito.

Teološka raznolikost

Također, na teološkom planu među muslimanima postoji više akaidskih škola u ehl-i sunetskom učenju. Razilaženja koja su tu prisutna tiču se nekih sporednih stvari, dok u i o temeljnim pitanjima vjerovanja nema nikakve razlike. Stoga su islamski učenjaci svih perioda i epoha islamske historije uvijek muslimane svog vremena upućivali, kada je riječ o temeljima vjerovanja, na djela ehl-i sunetskih imama, učenjaka i eksperata u toj oblasti. To važi i za naše vrijeme (šire o ovome v. naš tekst: “Učenjaci ehl-i sunneta”, u *Svjetla i tmine*, 41–49).

Ihsanska raznolikost

Pod ovom raznolikošću u islamu mislimo na tesavvuf i njegove poznate i priznate škole, koje shvatamo kao odgojne načine i puteve dolaska do stepena *ihsana*, koji je definiran onim poznatim hadisom, tzv. Džibrilovim hadisom.⁹

Kulturološka, jezička, sociološka...raznolikost

Ovim smo tek ugrubo iscartali konture različitosti u islamu. Postoje još mnoge druge raznolikosti i različitosti u toj vjeri (npr. različito tumačenje Kur'ana), odnosno muslimanskog ummeta, koje obogaćuju njegov jedinstveni mozaik, npr. kulturološke, jezičke, sociološke, običajne i druge različitosti koje o(p)staju u okviru islamske tradicije (Kur'an i Sunnet) i za koje bismo mogli navesti brojne primjere. Spomenimo ovdje obred hadža, koji na zadivljujući način, istovremeno, pokazuje različitost i jedinstvo muslimanskog ummeta. Ta sveukupna otvorenost islama umnogome je doprinijela njegovoj atraktivnosti, popularnosti i njegovom širenju kod različitih naroda, kultura i civilizacija širom Planete.

To nam govori da islam, s jedne strane, ne želi da ljudi budu kopije jedni drugih i da nivelišu svoje međusobne razlike, a niti, kako smo to već istakli, da ih različitost dovede do sukoba. Isto vrijedi i za unutrašnjost samih muslimana, među kojima, nažalost, različitost npr. u metodi da've (pozivanje u vjeru) ili u nekim sporednim pitanjima dovede ili dovodi do ozbiljnih sukoba.

Koristi razilaženja

Naravno, postoji razilaženje u islamu koje je pogubno, odnosno zabranjeno, ali to je zasebna tema. Ovdje mislimo na različitost ili pozitivno razilaženje koje koristi svim muslimanima.

Neke koristi u tom smislu su:

- razilaženje, ukoliko su namjere iskrene, dovodi do upoznavanja ili spoznavanja većeg broja ili, pak, svih mogućnosti shvatanja nekog pitanja ili načina primjene određenog propisa;

⁹ Šire o tome pisali smo u tekstu *Tesavvuf – put do ihsana*, dostupno na: <https://www.cdv.ba/pogledi/tesavvuf-put-do-ihsana>, pristupljeno 14. 12. 2018. godine)

- ukoliko se poštivaju granice razilaženja, ono omogućava sučeljavanje većeg broja mišljenja i stavova, u kojima se može iznaći i iskristalizirati novi pogled i ponuditi najbolje rješenje za neku situaciju;
- postojanje većeg broja mišljenja i rješenja vodi ka tome da se, s obzirom na situaciju, izabere ono mišljenje koje najviše odgovara konkretnoj situaciji neke osobe i koje joj je najlakše, čime se afirmira princip olakšavanja a ne otežavanja;
- razilaženje je milost, jer bi bilo opterećenje svim muslimanima da se drže i postupaju samo prema jednom mišljenju.

Razilaženja o kojima smo ovdje nešto više rekli (mezhepska, teološka i ihsanska) kod islamskih učenjaka tretiraju se kao nešto sasvim normalno i prirodno, jer ona izviru iz same naravi i strukture islama kao vjere. O tim razlikama pozvani su da govore samo oni koji o tome posjeduju potrebno znanje i edeb (kultura ponašanja), kako bi o njima govorili na način koji je primjeren te edukativno usmjeren jer, u suprotnom, izazvalo bi se još veće nerazumijevanje i produbljivanje razlika. A samim time, u tom bogatstvu islama u njegovim različitostima ne bi se vidjela i prepoznala mudrost i milost koja tu, zaista, počiva.

VJERA RAVNOTEŽE

Jedno od Allahovih lijepih imena je i *el-Adl*, tj. Allah, dž. š., je *el-Adil* – Onaj iz kojeg se pojavljuje uravnoteženo i pravedno djelovanje, koje je suprotno nepravdi i nasilju.¹⁰ Budući da se pojam ravnoteže (ar. *te'adul* ili *te vazun*) u svom najdubljem metafizičkom značenju pripisuje uzvišenom Allahu, onda to znači da pojam ravnoteže prožima čitav stvoreni svijet (*alemu-l-halk*) i sve ono što je u njemu. Dovoljno je zagledati se u zvjezdano nebo, promatrati prirodne fenomene kao što su: dan – noć, tama – svjetlo, toplina – hladnoća, vlažno – mokro, i uočiti savršenu ravnotežu koja vlada u prirodi i kosmosu. Istinu je rekao Uzvišeni u Svojim riječima: *Ti u onome što Milostivi stvara ne vidiš nikakva nesklada* (el-Mulk, 3). Ili, ako pogledamo funkcije ljudskog tijela, raspored unutrašnjih i vanjskih organa i njihovo funkcioniranje, lahko ćemo doći do zaključka da je sve uravnoteženo, sve je postavljeno na njemu prikladno mjesto. Imam Gazali ovo naziva ravnotežom fizičke konstitucije (*i'tidalu-l-mizadž*). Ukratko ravnoteža je kosmički princip, princip prirode i, vidjet ćemo, duhovni, idejni i praktični princip islama kao vjere. Uzvišeni je o Sebi rekao: *To je Onaj koji zna i nevidljivi i vidljivi svijet, Silni i Milostivi. / Koji sve savršeno stvara* (es-Sedžde, 7); (...) *Koji je sve stvorio i kako treba uredio!* (el-Furkan, 3); *Mi sve s mjerom stvaramo* (el-Kamer, 49).

Svakom onome ko je upoznat s temeljnim principima i učenjima vjere islama otkrit će se da je islam vjera ravnoteže u punom smislu te riječi. Vjera ravnoteže jednostavno u svemu: između tijela i duše, dunjaluka i ahireta, ideala i stvarnosti, halala i harama, društva i pojedinca...

¹⁰ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 12. aprila 2019. godine.

Između tijela i duše

Čovjek je duša i tijelo. Tijelo ima svoje potrebe i zahtjeve, a duša ima svoje. Znamo da tijelo ima mnogobrojne potrebe, ali i duša ima svoje duhovne potrebe, pomoću kojih čovjek ostvaruje ili upotpunjuje sebe kao čovjeka i koje ga razlikuju od životinja, koje se zadovoljavaju samo tjelesnim ili materijalnim aspektom života. Najveća potreba ljudske duše jeste potreba za vjerom, ali ne bilo kakvom vjerom, već vjerom koju je objavio Onaj koji je stvorio dušu i najbolje poznaje njezine potrebe. Samo takva vjera presuđuje šta je obaveza, a šta nije, šta je dobro a šta nije dobro, šta je moralno, a šta nije moralno itd. Dakle, samo Allahova vjera (*dinullah*) ispunjava potrebe ljudske duše i njezine zahtjeve usmjeravajući je na ono što je ispravno, korisno i bitno za nju.

Islam kao vjera uravnotežuje potrebe tijela i potrebe duše. Ta ravnoteža je, doista, odlika i karakteristična crta islama. Islam traži ravnotežu između rada i djelovanja za ovaj svijet i rada i djelovanja za onaj svijet: *I nastoj da time što ti je Allah dao stekneš onaj svijet, a ne zaboravi ni svoj udio na ovom svijetu i čini drugima dobro, kao što je Allah tebi dobro učinio, i ne čini nered po zemlji, jer Allah ne voli one koji nered čine* (el-Kasas, 77). Islam ne traži od muslimana da bude isposnik, da ne vidi "bijela dana", da se izolira od svijeta i posveti samo pobožnosti. Ne, upravo suprotno, islam od muslimana traži da bude aktivan u životu, da putuje zemljom, da traži nafaku, da se druži s ljudima. Allahov Poslanik, s. a. v. s., jasno je poručio: "Musliman koji se miješa s ljudima i trpi njihova uznemiravanja bolji je od muslimana koji se ne miješa s ljudima i ne trpi njihova uznemiravanja" (Tirmizi, 2431).

Dakle, muslimana ovaj svijet i potrebe tijela ne udaljavaju od onoga svijeta i potreba duše. Njega ovaj prolazni svijet ne zavarava niti odvraća od vječnog ahireta. Muslimanu je farz da ne zaboravi svoga Gospodara, jer u tom slučaju on zaboravlja samoga sebe i suštinu svoga postojanja: *O, vjernici, Allaha se bojte, i neka svaki čovjek gleda šta je za sutra pripremio i Allaha se bojte jer On dobro zna šta radite. / I ne budite kao oni koji su zaboravili Allaha, pa je On učinio da sami sebe zaborave; to su pravi grešnici!* (el-Hašr, 18–19).

Između dunjaluka i ahireta

Prema ajetima iz sure el-Džumu'a (9–10): *O, vjernici, kada se u petak na namaz pozovete, kupoprodaju ostavite i pođite da namaz obavite; to vam je bolje, neka znate! / A kad se namaz obavi, onda se po zemlji razidite i Allahovu blagodat tražite i Allaha mnogo spominjite, da biste postigli što želite* – vidimo da Kur'an vodi računa o interesu oba svijeta. Musliman radi, posluje ili trguje prije džuma-namaza, a zatim odlazi na džuma-namaz. Nakon namaza nastavlja tražiti Allahove blagodati, tj. opskrbu i zaradu, ali i "Allaha mnogo spominje". Iz ovih ajeta uočavamo da nema kontradiktornosti, nesklada, između ibadeta i ovosvjetkih poslova. Zapravo, uspjeh počiva u usklađenosti, tj. ravnoteži između djela ibadeta prema uzvišenom Allahu i truda u traganju za ovodunjalučkim dobrima. Hazreti Omer je rekao: "Ne odrecite se dunjaluka radi ahireta, niti ahireta radi dunjaluka! Nastojte osvojiti oba svijeta!"

Znači, vjernici traže i dunjaluk i ahiret, traže dobra oba svijeta i sreću na ovom i na onom svijetu. Njihova dova je: *Gospodaru naš, daj nam na dunjaluku dobro i na ahiretu dobro!* (el-Bekare, 201). Riječ *hasene* (dobro) ovdje ima općenito značenje. Na dunjaluku to znači: zdravlje, dobrog supruga, dobru suprugu, djecu, korisno znanje, obilnu nafaku, ljubav, sreću itd. Na ahiretu *hasene* je: Allahov rahmet, Njegovo zadovoljstvo, vječna blagodat... Otuda vidimo da je Allahov Poslanik, s. a. v. s., odbio ideju zanemarivanja ovoga svijeta radi ahireta. Naime, od Enesa b. Malika, r. a., prenosi se da je rekao:

Jedne prilike trojica ljudi dođoše do Vjerovjesnikovih, s. a. v. s., žena da ih pitaju o ibadetu Božijeg Poslanika, s. a. v. s., i kad su ih one obavijestile o tome, oni počеше da sami sebe potcjenjuju govoreći: – Ah, gdje smo mi naspram Vjerovjesnika, s. a. v. s.: njemu je Allah oprostio prošle i buduće grijehе?! – Jedan će: Ja, otkad ikad, posvunoć ostajem u namazu, i nastavit ću tako dok sam živ! – Drugi će: Ja svaki dan postim, i ne prekidam. – A treći reče: Ja sam se odrekao žena, i neću se nikad ženiti! – Uto bahnu Allahov Poslanik, s. a. v. s., pa im se obrati: "Vi ste oni koji su govorili to i to? Tako mi Allaha, ja se više bojim Njega nego bilo ko od vas, i ja sam pobožniji od svakog od vas, ali ja postim i mrsim se, ja klanjam, ali i spavam, i ja se ženim sa ženama, a ko god ostavi moj sunnet, ne može se smatrati mojim sljedbenikom! (Buhari, 5063)

Eto tako je Božiji Poslanik, s.a.v.s., ovu trojicu podučio svome sunnetu, tj. podučio ih učenju islama. Odatle vidimo da bogobožnost ili pobožnost ne podrazumijeva ostavljanje dunjaluka radi činjenja ibadeta. Ali, istovremeno, ovo ne znači da se zanemari duhovna strana ibadeta. Ovo je, smatramo, samo poziv na ravnotežu između ibadeta i života ili dunjaluka.

Sljedeći slučaj također govori o istoj stvari: od Enesa b. Malika, r. a., prenosi se da je rekao kako je Mu'az b. Džebel bio imam nekim ljudima – a u to vrijeme stigao je Haram b. Milhan, koji je htio zaliti svoju palmu. I on je zajedno s drugim ljudima došao u džamiju da klanja, ali kad je vidio da je Mu'az oduljio namaz, on je samostalno klanjao i završio prije Mu'aza te pristupio zalijevanju palme. Kada je Mu'az završio namaz, rekli su mu šta se dogodilo, pa je on rekao: "Taj čovjek je munafik! Zar je požurio s namazom zbog zalijevanja palme!" Kasnije je Haram otišao do Božijeg Poslanika – a Mu'az je bio kod njega – i rekao mu: "Allahov Poslaniče, ja sam htio da zalijem svoju palmu, pa sam prvo otišao u džamiju da klanjam u džematu, ali pošto je on – tj. Mu'az – oduljio, ja sam samostalno klanjao i otišao zalijevati palmu, a on je ustvrdio da sam ja munafik!" Allahov Poslanik, s. a. v. s., okrenuo se prema Mu'azu i rekao mu: "Zar ti iskušavaš ljude?! Zar ti iskušavaš ljude?! Ne dulji im više! Uči sure kao što su el-E'ala i Veš-šemsi" (*Musned Ahmedov*, 11799).

Allahov Poslanik, s. a. v. s., ovdje nije ukorio onoga ko se izdvojio iz zajedničkog namaza i klanjao sam, već je ukor uputio imamu, velikom poznavaoцу vjerskih propisa, Mu'azu b. Džebel, neka je Allah njime zadovoljan! Iz ovoga je sasvim jasno da vjera nije odvojena od dunjaluka niti je dunjaluk odvojen od vjere.

Između stvarnosti i ideala

I u ovom segmentu odnosa između stvarnosti i ideala islam ima uravnotežen pristup. Ovdje ne mislimo da se stvarnost kao takva treba prihvatiti i da joj se treba prilagođavati. Ne, pod stvarnošću mislimo da treba voditi računa o okolnostima, vremenu i mjestu gdje se živi ili se nešto događa. Ali ovo ne znači da ideali treba da se prilagođavaju stvarnosti, nego podrazumijeva aktivan rad na polju suzbijanja loše stvarnosti i njezino postepeno, uravnoteženo mijenjanje, a ne silom ili prisilnim putem, što nije u skladu s ljudskom prirodom.

Islam nije zabranio ništa od onoga što je čovjeku stvarno potrebno u njegovom životu, kao što nije ni dozvolio ništa od onoga što mu pričinjava stvarnu štetu. Sjetimo se propisa o zabrani konzumiranja strvine, krvi i svinjskog mesa te izuzetka kada ih je dozvoljeno upotrijebiti: *On vam jedino zabranjuje: strv, krv, svinjsko meso i ono što je zaklano u nečije drugo, a ne u Allahovo ime. A onome koji bude primoran, bez svoje želje i pohlepe, nije mu grijeh. Allah zaista prašta i milostiv je* (el-Bekare, 173). Također, Uzvišeni je rekao: *Allah nikoga ne opterećuje preko mogućnosti njegovih* (el-Bekare, 286).

Između halala i harama

Islam je uspostavio ravnotežu između halala (dozvoljeno) i harama (zabranjeno) u smislu da se islamsko zakonodavstvo nalazi između jevrejskog zakona, u kome je došlo do pretjerivanja u zabranama, i kršćanstva, u kome se dogodilo pretjerivanje u pogledu dozvoljenih stvari. Na pretjerivanje jevreja Kur'an ukazuje u ajetima: *I zbog teškog nasilja jevreja mi smo im neka lijepa jela zabranili koja su im bila dozvoljena, i zbog toga što su mnoge od Allahova puta odvrćali /i zato što su kamatu uzimali, a bilo im je zabranjeno, i zato što su tuđe imetke na nedozvoljen način jeli. A za nevjernike među njima Mi smo kaznu bolnu pripremili* (en-Nisa', 160–161).

Znači, islam je srednji put između judaizma i kršćanstva, odn. ravnoteža između dviju krajnosti u pogledu halala i harama. Sam Kur'an ukazuje na tu poziciju islama: *Onima koji će slijediti Poslanika, vjerovjesnika koji neće znati ni da čita ni da piše, kojeg oni kod sebe, u Tevratu i Indžilu, zapisana nalaze, koji će od njih tražiti da čine dobra djela, a od odvratnih odvrćati ih, koji će im lijepa jela dozvoliti, a ružna im zabraniti, koji će ih tereta i teškoća koje su oni imali osloboditi. Zato će oni koji budu u njega vjerovali, koji ga budu podržavali i pomagali i svjetlo po njemu poslano slijedili – postići ono što budu željeli* (el-E'araf, 157).

Između pojedinca i društva

Odnos između pojedinca i društva je pitanje staro koliko i samo društvo. Brojne teorije i filozofije istražuju ovo pitanje. Sjetimo se, npr., da je Aristotel vjerovao u apsolutnu slobodu pojedinca, dok je njegov učitelj Platon

bio suprotnog stava, tj. vjerovao je u apsolutnu slobodu društva. U drevnoj Perziji pojavila su se dva suprotna pravca u vezi s ovim pitanjem: individualistički pravac Manija, koji pojedinca poziva ka odricanju, isposništvu i neženstvu, i pravac Mazdekija, koji je pozivao zajedništvu i zajedničkom vlasništvu imetaka, žena itd.

U naše vrijeme kapitalizam proglašava potpunu slobodu pojedinca u mišljenju, govoru, vlasništvu, pa makar ta sloboda naštetila njemu samome i drugima. Tako ovaj sistem hrabri pojedinca da stekne imovinu i na načine koji su potpuno nehumani, kao što su npr. monopol, prijevara ili kamata, jer niko nije iznad njega, pojedinca, ta on je slobodan! S druge strane, socijalizam, pogotovo njegova marksistička interpretacija, društvo proglašava vrhovnim dobrom ili krajnjim ciljem. Prava pojedinca ograničena su, opseg njegovih sloboda je sužen, zapravo, kao pojedinac on nije ni bitan osim kao dio "sveprisutne Partije" i njezinih interesa.

Prema islamu, postoje prava pojedinca i prava društva. Prava pojedinca povezana su s pravima drugih i pravom uzvišenog Allaha (*hakkullah*), i ne promatraju se izolirano od društva u kojem pojedinac živi. Potrebno je istaći da prava ne pripadaju samo ljudima, već svim stvorenjima: životinjama, biljkama, prirodi, s tim da su danas prenaplašena ljudska prava, a često se krše prava drugih stvorenja.

Islam naglašava da ljudska bića imaju prava kao Božije slugе i namjesnici na Zemlji. U prvom redu čovjek ima slobodu savjesti u vjeri. Bog ne prisiljava ljude da vjeruju u Njega, već želi da oni vjeruju na temelju svoje vlastite slobode i spoznaje. Zatim čovjek ima personalna prava, pravo na život, imovinu i sl. Također, čovjek ima pravo biranja osobnog načina življenja, npr. gdje će, kako i od čega živjeti itd. Prema islamskom pravu, svi ljudi su jednaki pred zakonom i imaju pravo na sudski postupak i samoodbranu (Nasr, *Srce islama*, 363).

Ono što je posebno važno naglasti jeste činjenica da Božija prava (*hukkullah*) stoje iznad prava ljudskih bića (*hukuku-l-isnan*). Naprimjer, život je Božiji dar i čovjek nema pravo ugroziti svoj ili tuđi život. Ne nanositi štetu sebi niti drugima jedan je od principa islamskog zakonodavstva.

PET VELIKIH BLAGODATI

U Kur'anu Časnome objavljena je i obznanjena velika istina: *I ako biste blagodati Allahove brojali, ne biste ih nabrojali!* (Ibrahim, 34).¹¹ I, doista, svakoj pametnoj i razumom obdarenoj osobi jasno je da su Božije blagodati ljudima neizmjerne, beskrajne i neizbrojive. Odakle god počeli da ih zbrajamo, naići ćemo na njihov beskraj: u čovjeku i njegovoj duhovnoj i fizičkoj konstituciji, u strukturi univerzima, u prirodnim fenomenima, biološkim sistemima, društvenim odnosima itd. Jednom riječju, u cjelokupnom postojanju mi stojimo pred čudesnim beskrajem ili mozaikom Božijih blagodati, koje, eto, ne možemo čak ni izbrojati!

Spoznaja ove krupne činjenice tjera na neizbježno pitanje odnosa ili korištenja neizbrojnih blagodati koje su nam date na ovome svijetu. U prvom redu od čovjeka se traži da prizna ono što mu je sasvim očigledno i sa čime i(li) pomoću čega, zapravo, i živi kao biće, tj. da prizna postojanje neizbrojivih Božijih blagodati. I na drugom mjestu, od njega se traži da zahvaljuje Stvoritelju na neprojenim darovima tako što će ih koristiti na plemenit, dobronamjeran, human i općekoristan način. Dakle, od čovjeka se ne traži ništa previše, samo ove dvije osnovne stvari: priznanje i zahvaljivanje. Zar je to mnogo?!

Ni'meh, nimet

Arapska riječ za blagodat (*el-munne*) je *ni'metun* ili *ni'meh* (kao i riječ: *na'mā'*; riječ *na'meh* označava blagostanje, raskoš). Riječ *ni'meh* može značiti i *māl* (imetak), naprimjer, kaže se: *Fulānun vāsī'u n-ni'meh*, u značenju «Taj i taj ima mnogo imetka». Iz ove etimologije vidljivo je da se ime-

¹¹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 13. maja 2019. godine.

tak ubraja u blagodati. U našem jeziku arapska riječ *ni'meh* udomaćila se kao *nimet* (mn. *nimeti*; izgovara se da dugim *ī* na prvom slogu).

Nimeti u Kur'anu

U Kur'anu se suglasnički korijen *n - ' - m*, iz kojeg je derivirana imenice *ni'meh*, pojavljuje stotinu četrdeset četiri puta u svojim različitim glagolskim i imeničkim varijacijama. Nas ovdje, dakako, isključivo zanima riječ *ni'metun* ili *ni'meh*, koja se, u samo ove svoje dvije forme: *ni'metun* i *ni'metin*, spominje na trideset četiri mjesta u Kur'anu (v. više: Abdulbaki, *el-Mu'džemu-l-mufehres*, 801–802).

Prema komentatorima Kur'ana, ova riječ ima deset kontekstualnih značenja u kur'anskome tekstu. U pitanju su sljedeća značenja (prema Ibnu-l-Dževzi, *Nuzhetu-l-e'ajuni en-nevāzir...*, 289–290):

- *ni'metun* – blagodat (el-Ma'ide, 11; el-Ahzab, 9);
- *ni'metun* – vjera i Knjiga (el-Bekare, 211; Ibrahim, 28);
- *ni'metun* – Muhammed, s. a. v. s. (en-Nahl, 83);
- *ni'metun* – nagrada, sevap (Ali 'Imran, 171);
- *ni'metun* – vjerovjesništvo (el-Fatiha, 7; ed-Duha, 11);
- *ni'metun* – milost, rahmet (el-Hudžurat, 8);
- *ni'metun* – dobročinstvo, ihsan (el-Lejl, 19);
- *ni'metun* – udobnost /života/ (Lukman, 20);
- *ni'metun* – islam (el-Ahzab, 37) i
- *ni'metun* – oslobađanje (el-Ahzab, 37).

Ova semantička raskoš riječi *ni'met* u Kur'anu naznačava i ukazuje na to neizbrojivo i nepregledno polje blagodati ovoga svijeta. Iz ovog širokog semantičkog polja uočavamo opseg blagodati: od fizičkih do duhovnih ili, drugim riječima, od dunjalučkih do ahiretskih. Prema tome, blagodat je *udoban život*, blagodat je *sloboda*, blagodat je *vjera*, blagodat je *Kur'an*, blagodat je *poslanstvo Muhammeda, a. s.*, blagodat je *islam*.

Pet blagodati

U jednom hadisu onaj kome je data “punina riječi” posebno je istakao ili naglasio pet blagodati. Naime, od Ibn Abbasa, radijallahu anhu, prenosi se da je *Allahov Poslanik, a. s.*, savjetujući jednog čovjeka rekao: “Iskoristi pet

stvari prije drugih pet: mladost prije starosti, zdravlje prije bolesti, bogatstvo prije siromaštva, slobodno vrijeme prije zauzetosti i život prije smrti.” (Hakim, *Mustedrek*, 7846, 4/341)

U samom ovom hadisu, opet, postoji specificiranje, jer ova peta spomenuta blagodat, “život prije smrti”, sâma po sebi uključuje sve prethodne. Ali, budući da se prije nje eksplicitno spominju još četiri blagodati: mladost, zdravlje, bogatstvo i slobodno vrijeme – to govori o njihovoj velikoj važnosti i značaju za ljude te da im je potrebno obratiti posebnu pažnju, kako se to, uostalom, razumije s početka hadisa: “Iskoristi pet stvari prije drugih pet!”

Prije nego što ukratko prokomentiramo svaku od blagodati spomenutih u navedenom hadisu, recimo i to da ovaj hadis bilježi Hakim u svojem *Mustedreku* (7846), za koji kaže: “Ovo je *sahih* (vjerodostojan) hadis prema uvjetima dvojice šejhova, tj. Buharija i Muslima, a oni ga nisu za bilježili.” Također, ovaj hadis još bilježe: Ibn Ebi Šejbe (34319), Kuda’i u djelu *Musneduš-šihāb* (729) i Albani u djelu *Sahīhi-l-džāmi’* (1077), koji ga smatra *sahihom*. Kao *sahih* bilježi se i u djelu *et-Tergīb ve t-Terhīb* (3355).

Mladost

Prva blagodat koja se spominje u navedenom hadisu jeste mladost (*šebāb*). Mladost je, doista, proljeće života i najljepše životno doba, ali uvijek treba imati na umu da nakon proljeća sigurno dolazi ljeto i jesen. Drugim riječima, mladost ne traje vječno, odnosno brzo prolazi, kao i čitav život. Da, mladost jeste vrijeme snage, energije, snova, želja, odluka, nastojanja, podviga – ali i velikih iskušenja i, nažalost, čestih posrtaja, neobjašnjive lijenosti i kobnih grešaka – i zato nas naš Poslanik, a. s., savjetuje da mladost iskoristimo na najbolji mogući način, prije jesenje starosti. Jer u periodu mladosti učimo, studiramo, zasnivamo bračnu i porodičnu zajednicu, stječemo radno iskustvo i prijatelje, biramo društvo i mnogo toga drugoga što ima itekako veliki i počesto presudan utjecaj na ostatak naših života. Zato se u jednoj drevnoj mudrosti kaže: Radi u mladosti da bi u starosti mogao uživati plodove svoga rada! Zbog svega ovoga, čednost, pobožnost i bogobožnost mladih ljudi ima poseban značaj kao i utjecaj na druge. Prisjetimo se samo onoga hadisa u kome se kaže da će na Sudnjem danu u Allahovu hladu, između onih sedam osoba, biti i “mladić koji je odrastao u pokornosti uzvišenom Allahu” (Buhari, 1423).

Našoj omladini, koja svoju mladost proživljava u složenoj i teškoj društvenoj i ekonomskoj situaciji u kojoj se trenutno nalazi naša domovina preporučujem sljedeće: (a) kad vam neko vaših godina kaže: “Ne mogu”, recite mu: “Pokušaj!”; (b) kada vam neko kaže: “Ne znam”, odgovorite mu: “Nauči!” i (c) kada vam neko kaže: “Nemoguće”, kažite mu: “Probaj!”

Zdravlje

Druga velika blagodat jeste zdravlje (*sihha*), koje smo dužni čuvati. Zapravo, zdravlje je nešto najdragocjenije što nam je uzvišeni Allah darovao poslije imana (vjerovanja), jer bez zdravlja nije moguće u potpunosti biti pokoran Njemu uzvišenom i činiti dobra djela. I otuda je nužno da u stanju zdravlja činimo što više dobrih djela, tj. da ga iskoristimo, shodno gornjem hadisu, “prije bolesti” (*kable sekamik*). Božiji Poslanik, a. s., u više svojih hadisa istakao je izuzetnu važnost zdravlja, podstičući svoje sljedbenike na traženje blagodati zdravlja od uzvišenog Allaha. Naprimjer, Poslanik, a. s., rekao je: “Tražite od Allaha oprost i zdravlje, jer nakon čvrstog vjerovanja nikome neće biti dato ništa bolje od zdravlja” (Nesa’i i Tirmizi). Neki beduin pitao je Allahova Poslanika, a. s.: “Allahov Poslaniče, šta da tražim od Allaha nakon namaza?” Poslanik mu je on odgovorio: “*Traži zdravlje*” (Tirmizi i Ahmed).

Po(r)uka hadisa, ukratko, glasila bi: Ako si sada zdrav, iskoristi svoje zdravlje i čini ono što je korisno drugima, tj. ono što će tebi koristiti kada zdravlje izgubiš i dođe bolest!

Bogatstvo

Sljedeća velika blagodat data ljudima jeste bogatstvo (*ginā’*). Bogatstvo se prvo troši na one obavezne dužnosti, kao što su izdržavanje porodice, zekat i hadž. Zatim, ako je osoba u mogućnosti, u dobrovoljne ili humanitarne svrhe, poput davanja sadake, pomaganja jetima, potrebnih, raseljenih, bolesnih itd.

Poslanikova, a. s., (o)poruka otprilike je sljedeća: Ako si bogat, svoje bogatstvo troši u hajr i pomaži one koji su siromašni, jer će ti to biti zaliha u slučaju siromaštva, pa kao što si ti pomagao druge, tako će i drugi tebe pomagati!

Slobodno vrijeme

Slobodno vrijeme (*feragake*) je sljedeća Božija blagodat spomenuta u hadisu. S vremenom se, kao što znamo, Uzvišeni kune u Svojoj časnoj Knjizi, jer je ono jako važna činjenica u životima ljudi. Vrijeme neumitno prolazi i za njega polaže račun. Svaki tren, svaka sekunda vremena ima svoju važnost i predstavlja dragocjenost, i zato Vjerovjesnik, a. s., preporučuje da se vrijeme, tj. slobodno vrijeme iskoristi prije zauzetosti (*kable šuglike*). Dakle, iskoristi priliku slobodnog vremena i radi za ono što će ti koristiti kada budeš zauzet!

Evo nekoliko misli naših prethodnika o vrijednosti vremena i odnosu prema toj blagodati:

Hasan el-Basri je govorio: “Zapamtio sam ljude koji su više brinuli o vremenu nego vi o dinarima i dirhemima.”

Ibnul-Kajjim el-Dževzi rekao je: “Najbolje i najkorisnije razmišljanje jeste razmišljanje o važnosti vremena u ljudskom životu. Znalac je onaj ko je spoznao vrijednost vremena, jer onaj ko upropasti vrijeme taj je upropastio sva njegova dobra. Zato što su sva dobra svijeta povezana s vremenom, i onaj ko izgubi vrijeme nikad neće dostići dobrote za kojima čezne.”

Abdullah ibn Mes’ud je govorio: “Ni za čim nisam žalio kao za novim danom u kojem se skрати moj život, a ne poveća se moje dobro djelo”.¹²

Život

Već smo istakli da ova peta blagodat, život (*hajāt*), u sebi sadrži sve prethodno spomenute blagodati. Kao da je Božiji Poslanik, a. s., htio ukratko kazati: Ljudi, iskoristite život prije smrti! Kao komentar ovom dijelu hadisa, odnosno hadisa u cjelini, najbolje je navesti drugi hadis koji na najljepši način objašnjava (*mubejjin*) ovo što smo do sada naveli. Naime, Allahov Poslanik, a. s., rekao je: “Neće se čovjek pomjeriti sa svoga mjesta na Sudnjem danu dok ne bude pitan za četiri stvari: za život – u šta ga je potrošio, za mladost – kako ju je proveo, za znanje – šta je uradio s njim i za imetak – kako ga je zaradio i u šta ga je potrošio” (Tirmizi, 2417). Kao što primjećujemo, ovdje se dodaje i znanje kao posebna blagodat za koju će čovjek biti pitan.

¹² Nav. prema: <http://www.preporod.com/index.php/2011-08-07-02-51-05/2419-vrijeme-je-neiskoristena-blagodat.html>.

Požuriti sa činjenjem dobra

Nakon navođenja i komentiranja predmetnog hadisa nadaje se nekoliko zaključaka. Mi ćemo se ograničiti samo na dva. Prvi se odnosi na činjenicu koju nam život i iskustvo potvrđuju, a to je da većina ljudi, nažalost, upropaštava ovih pet blagodati. Jednostavno, većina ljudi – o, žalosti! – nemarna je spram onoga što će joj koristiti nakon smrti. Drugi zaključak je taj da nas ovaj hadis podstiče, tj. požuruje na činjenje dobrih djela. Otuda se on može promatrati kao komentar onim kur'anskim ajetima u kojima se to također ističe. Naprimjer, u Kur'anu se veli: *I požurite oprostiu od Gospodara vašega i Džennetu širokom kao nebesa i Zemlja, pripremljenim za Bogobojazne!* (Ali Imran, 133); (...) *oni hitaju ka hajratima, i radi njih druge pretječu* (el-Mu'minun, 61). Zato Uzvišeni pohvaljuje one koji hitaju ka hajratima, dobrim djelima i *ita'atu* (pokornosti): *I oni prvi, uvijek prvi! / Oni su Allahu bliski* (el-Vaki'a, 10–11).

PISMO OMLADINI

Priča se da su nekog devedesetogodišnjaka upitali o tome kako mu je prošao život, pa je on odgovorio: “Kao da sam ušao na jedna vrata, a izašao na druga. Sve je bilo kao tren.”¹³ Ova mudrost izrečena životnim iskustvom jednog starca na jednostavan i razumljiv način govori o nepobitnoj prolaznosti vremena, života, prolaznosti svega postojećeg na ovom svijetu: *Sve što je na njoj [Zemlji] – prolazno je, / a ostaje Lice Gospodara tvoga, Veličanstvenog i Plemenitog* (er-Rahman, 26–27). U toj prolaznosti postoji jedan period ljudskoga života koji možemo nazvati i smatrati *proljećem života*, a to je, pogađate, mladost. Da, ta prelijepa i čudesna riječ – mladost. Ništa novo nećemo kazati ako konstatiramo da je mladost najljepše životno doba, jer ono je doba energije, snage, zdravlja, maštanja, nadanja, planiranja, težnji, ideala i čega sve ne. Ove spoznaje pogotovo su svjesni oni kojima je mladost nepovratno prošla.

Velika je stvar biti svjestan svake blagodati dok traje, a ne samo kada je prošla, jer je tada to uzaludno, a ta *zakašnjela* svjesnost se, zapravo, pretvara u tugu i žal. Naime, ako smo svjesni mladosti kao neprocjenjive, ali, ipak, prolazne vrijednosti i blagodati, onda nećemo dozvoliti da nam uzaludno prođe, da je provedemo, iskoristimo i protraćimo ne znajući ni sami kako niti u šta.

Dakle, mladost je potrebno iskoristiti na najbolji mogući način – u dobrim i općekorisnim djelima. U hadisu o iskorištavanju pet stvari prije drugih pet na prvome mjestu spominje se mladost prije starosti: “Iskoristi pet stvari prije drugih pet: mladost prije starosti, zdravlje prije bolesti, bogatstvo prije siromaštva, slobodno vrijeme prije zauzetosti i život prije smrti” (Hakim, *Mustedrek*, 4/341).

¹³ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 12. juna 2019. godine.

Znači, u mladosti, u tom proljeću života, treba početi sijati kako bismo u *jesen života* ub(i)rali i (po)žnjeli plodove. Ako ne posijemo, nećemo ni požnjati! I proljeće prolazi; mladost ne traje vječno, ona malo-pomalo, neprimjetno izmiče i odlazi, najavljujući jesen života. No, hoćemo li dočekati jesen svojih života, to nam niko ne može garantovati. Ovo je još jedan stimulativni moment da mladost koristimo na ispravan i dostojanstven način.

Činjenica da je mladost prolazna kao i sami život poziva nas da ne zaboravimo svoja duhovna nastojanja, moralne zahtjeve, ibadete i općenito dobra djela. U mladosti takva nastojanja i naponi imaju posebnu važnost i vrijednost, a pogotovo u vremenu velikih iskušenja, svakovrsnih moralnih posrtaja i svakodnevnih poziva na život "ovdje i sada" (*here and now*) rijetkih istinskih duhovnih i humanih sadržaja, kakvo je, nažalost, vrijeme u kojem živimo.

Početak i kraj mladosti

Prije nego što ukratko predočimo šta se o mladosti i omladini spominje u Kur'anu i hadisu, odgovorit ćemo na pitanje o tome šta se podrazumijeva pod pojmom mladosti (ar. *eš-šebāb*), tj. kada započinje, a kada se završava. Taj period života, prema većinskom mišljenju muslimanskih učenjaka, započinje s punoljetstvom (*bulūg*), oko petnaeste godine života, i traje približno do navršene četrdesete. Riječ *eš-šebāb* u osnovi ukazuje na razvijanje i snagu, što su karakteristike mladalačkog doba.

Kur'an o mladosti

Riječ *eš-šebāb* ne spominje se u Kur'anu, ali postoji više ajeta u kojima se ukazuje na to životno doba. Na prvome mjestu, na životnu dob mladosti direktno se odnose kur'anske riječi: *fetā* (el-Enbija', 60), *fetāh* (el-Kehf, 60, 62), *fetāhā* (Jusuf, 30), *fetejān* (Jusuf, 36) i *el-fitjeh* (el-Kehf, 10, 13), a koje označavaju mladića ili momka, odnosno mladiće ili momke.

Doba snage

Kur'an, također, o dobu mladosti govori kao o dobu ili periodu snage (*merhaletu-l-kuvve*) između dva perioda slabosti ili nejakosti (*da'fejn*): *Allah je Taj koji vas nejakim (da'fin) stvara i onda vam, poslije nejakosti, daje sna-*

gu (kuvve), a poslije snage – iznemoglost (da'fen) i sijede vlasi (er-Rum, 54). Čovjeku su u dva životna doba, djetinjstvu i starosti, potrebna pažnja i pomoć, dok je doba mladosti doba snage, rada i aktivnosti.

Poslanici kao mladići

Doba mladosti na putu hajra i dobra Kur'an na najljepši način ilustrira kroz primjere Božijih poslanika Ibrahima, Jusufa i Musaa, alejhim selam, te kroz primjer *ashabu-l-kehf* (stanovnici pećine) u suri el-Kehf.

Ibn Abbas, r. a., rekao je: "Allah je sve vjerovjesnike slao kao mladiće, a i čovjek postaje učen kao mladić", a potom proučio ajet: *Odgovoriše: "Čuli smo jednog mladića (feten) kako ih spominje. Zovu ga Ibrahim"* (el-Enbija', 60). Riječ *feten* ovdje znači *šābb*, tj. mladić (Ibn Kesir, *Tefsīr*, 3/244). Ovdje je riječ o tome da je *Ibrahim*, a. s., kao mladić porazbijao kipove kojima se klanjao njegov narod, izuzev onog najvećeg. Kada su se počeli raspitivati o tome ko bi to mogao uraditi, neki su izrekli navedene riječi.

Drugi svijetli primjer jeste *Jusuf*, a. s., kome je Allah dao znanje i mudrost: *I kad on dostiže zrelost svoju (ešuddeh), Mi mu dadosmu mudrost i znanje (Jusuf, 22)*. Veli se da *el-ešudde* znači punoljetnost (*bulūg*); još se veli da je to dob od osamnaest godina, ili trideset i tri, ili četrdeset godina (Ibn Džuzejj, *Teshīl*, 2/116). U kazivanju o Jusufu, a. s., u istoimenoj suri Jusuf pohranjene su brojne pouke i poruke, a jedna od njih je – Jusufova, a. s., uzoritost za sve mlade ljude u pogledu čednosti i čistote duše: *I poče da ga zavodi ona u čijoj je kući bio, pa zaključa sva vrata i reče: "Hodi!" On reče: "Sačuvaj Bože! Zaista me moj gospodar lijepo pazi, a doista neće uspjeti silnici!"* (Jusuf, 23)

Sljedeći je primjer *Musaa*, a. s., koji je odrastao pod faraonskim okripljem u atmosferi širka i nepravde, ali nije prekidao vezu sa Stvoriteljem. I za njega se, slično kao i za Jusufa, a. s., u Kur'anu kaže: *A kada dostiže zrelost svoju i stasa (istevā), dadosmo mu mudrost i znanje (el-Kasas, 14)*. Pod stasanjem (*istevā*), prema komentatorima Kur'ana, podrazumijeva se upotpunjenost razuma, a to nastaje s navršenom četrdesetom godinom života, kako to kažu Mudžahid, Katade i Ibn Zejd (Ibnu-l-Dževzi, *Zādu-l-mesir*, 3/4–49).

Četvrti kur'anski primjer jeste onaj o stanovnicima pećine (*ashabu-l-kehf*): *To su bili mladići koji su vjerovali u Gospodara svoga, a Mi smo im i*

povećali Uputu! (el-Kehf, 13). Naime, ti su momci bili vjernici, dok je vladar njihova grada bio nevjernik koji je ubijao vjernike. Pobjegli su iz grada sklonivši se u pećinu kako bi obožavali uzvišenoga Allaha, ali živeći u strahu od tog vladara i svoga naroda. Vladar je naredio potragu za njima. Potjera se obrela pred pećinom i tu ih zatekla, obavijestili su vladara i on je s vojskom došao do pećine, izdajući naredbu da se uđe u nju. Ljudi su ušli i uplašili se prizora. Vladaru su rekli: "Pusti ih, umrli su od gladi i žeđi!" A zapravo, uzvišeni Allah ih je prije toga čvrsto uspavao. Tako su ostali neko vrijeme, pa ih je onda probudio (vidi Ibn Džuzejj, *Olakšani komentar Kur'ana*, 3/455).

Također treba spomenuti i kur'anske primjere i upozorenja o zalutaloj i izgubljenoj mladosti – Nuhovog, a. s., sina (Hud, 42–43) i svakog onoga ko je neposlušan roditeljima: *A onaj koji kaže roditeljima svojim: "Uf, što mi prijetite da ću biti oživiljen kad su bili toliki narodi prije mene"(...)* (el-Ahkaf, 17).

Omladina u hadisima Muhammeda, a. s.

U hadisima Muhammeda, a. s., nalazimo da se govori o mladosti i omladini; Poslanik, a. s., obraća im se, savjetuje ih, bodri i ohrabruje sa puno uvažavanja, blagosti, mudrosti i na pedagoški neprevaziđen način. Navest ćemo nekoliko hadisa o tome.

U poznatom hadisu o sedmerici koji će biti u Allahovom hladu na Dan kada drugoga hlada ne bude spomenut je i mladić koji je odrastao u pokornosti Allahu (Buhari, 1423).

Obraćajući se jednom prilikom grupi momaka, Muhammed, a. s., savjetuje ih sljedećim riječima: "Mladići, ko je od vas u stanju da se oženi neka to uradi, jer će tako najbolje sačuvati svoj pogled i svoj spolni organ; a ko to nije u stanju neka posti, jer mu je post najbolje zaštita" (Buhari, 5066).

Ibn Abbasa kao mladića – a kasnije najpoznatijeg tumača Kur'ana među ashabima – Allahov Poslanik, a. s., podučio je sljedećim znamenitim riječima: "Mladiću, naučit ću te riječima: Čuvaj Allaha – čuvat će te. Čuvaj Allaha – naći ćeš Ga na svojoj strani. Kada moliš – moli Allaha. A kada pomoć tražiš – traži je od Allaha. I znaj, kada bi došao ummet da ti neku korist pribavi, ne bi ti pomogli ništa više osim onoliko koliko ti je On propisao. A kada bi se sakupili da ti kakvo zlo nanesu, ne bi te od zla snašlo osim ono-

liko koliko ti je On propisao. Pera su podignuta a listovi osušeni” (Tirmizi, 2526).

Ovaj hadis sadrži, kako ističe Ibn Redžeb el-Hanbeli, “veličajne savjete i opća pravila koja su vezana za bitne i najuzvišenije elemente ove vjere”. Ovaj učenjak je napisao i komentar ovog hadisa (v. *Poslanikov savjet Ibn-Abbasu*). Ove riječi su, zapravo, trajna oporuka svoj muslimanskoj omladini, ali i muslimanima u svakoj životnoj dobi!

“Poslaniče, dozvoli mi blud!”

Spomenimo još i razgovor između Poslanika, a. s., i jednoga mladića koji mu je došao i tražio od njega da mu dozvoli blud. Iako su prisutni osudili takav mladićev postupak, Poslanik, a. s., pozva ga da sjedne kod njega i obrati mu se pitanjem: “Bi li volio da neko učini blud s tvojom majkom?” Nakon što je mladić negativno odgovorio, Poslanik, a. s., mu reče: “Tako ni drugi ljudi ne vole da se to učini njihovim majkama.” U nastavku razgovora Poslanik, a.s., pitao ga je bi li volio da se to učini njegovoj kćerki, sestri, tetki po ocu i tetki po majci, i nakon njegovih negativnih odgovora, ponavljao je: “Tako ni drugi ne vole da se to desi njihovim kćerkama, sestrama, tetkama po ocu, tekama po majci (...).” Mladić, pod snažnim dojmom razgovora, reče: “Božiji Poslaniče, zamoli Allaha da očisti moja prsa.” I Poslanik, a. s., stavlja ruku na mladićeva prsa upućujući dovu za njega: “Gospodaru moj! Oprosti mu njegove grijehe, očisti njegovo srce i sačuvaj njegovo stidno mjesto.” I nakon toga, mladić se više nije osvrtao na to (Ahmedov *Musned*, 21708).

Poslanik, a. s., u društvu omladine

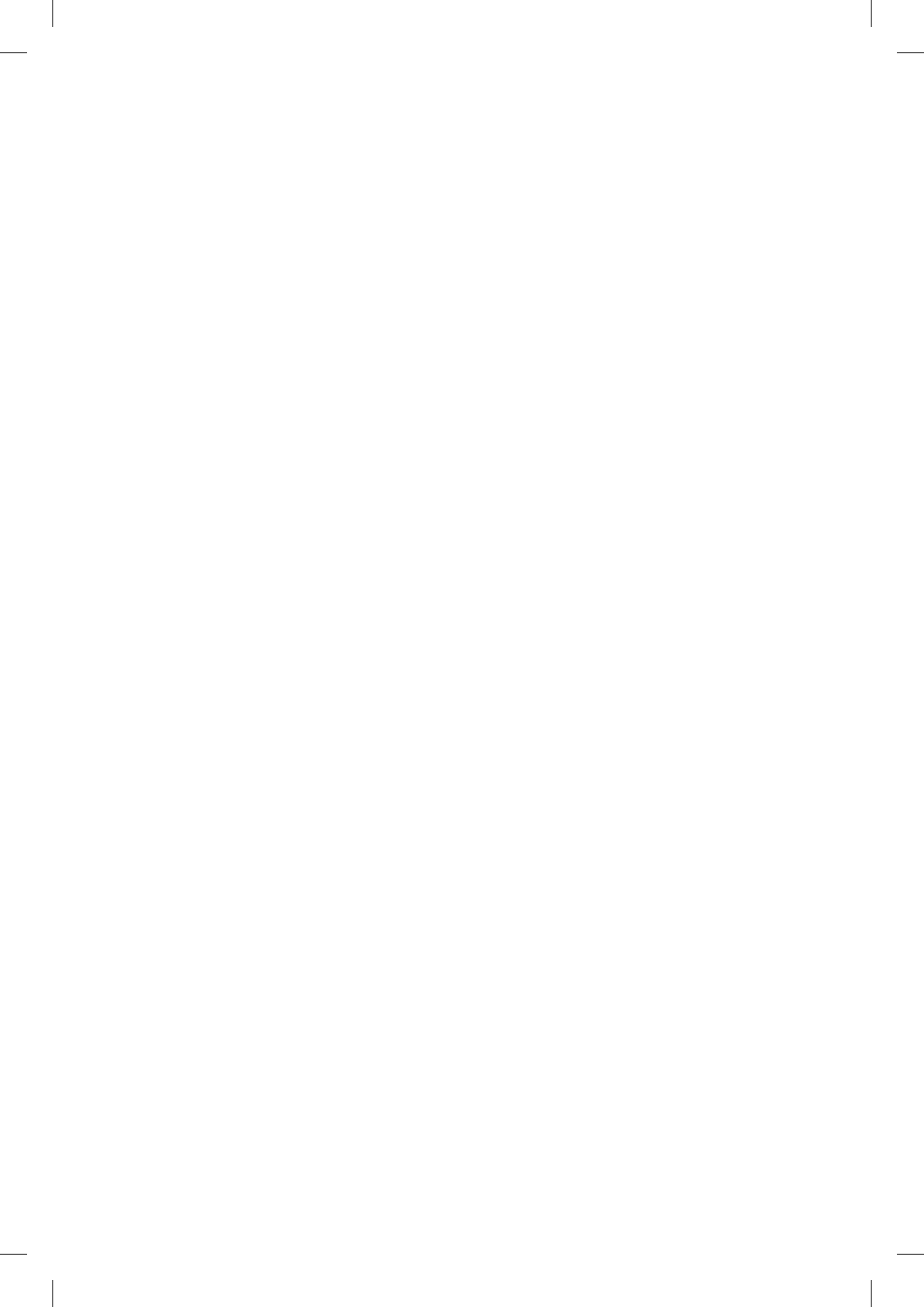
Omladina je, možemo slobodno reći, odigrala ključnu ulogu u prvim danima islama i dala nesebičnu podršku Poslanikovoju, a. s., misiji. Omladinci su bili ti koji su ponijeli zastavu islama i visoko je uzdigli. Na taj način postidjeli su sve one starije kolebljive i sumnjičave Kurejšije i dali im izvanredan primjer.

Prema biografsko-historijskim podacima, u vrijeme pojave islama Ebu Bekr je imao trideset sedam godina, Omer – dvadeset sedam, Osman – trideset četiri, Alija – deset, Talha b. Ubejdullah – četrnaest, Zubejr b. el-Avvam – šesnaest, Sa’d b. Ebi Vekkas – sedamnaest, Se’id b. Zejd – petnaest, Ebu Ubejde – sedamnaest, Abdurrahman b. Avf – trideset itd.

Znakovito je da je Allahov Poslanik, a. s., pred smrt postavio Usamu, sina Zejda b. Harisa, za zapovjednika vojske koja je trebalo da krene prema Siriji. Tada je Usami bilo oko osamnaest godina. Dakle, mladiću od samo osamnaest godina Poslanik, a. s., povjerava tako važan vojni zadatak!

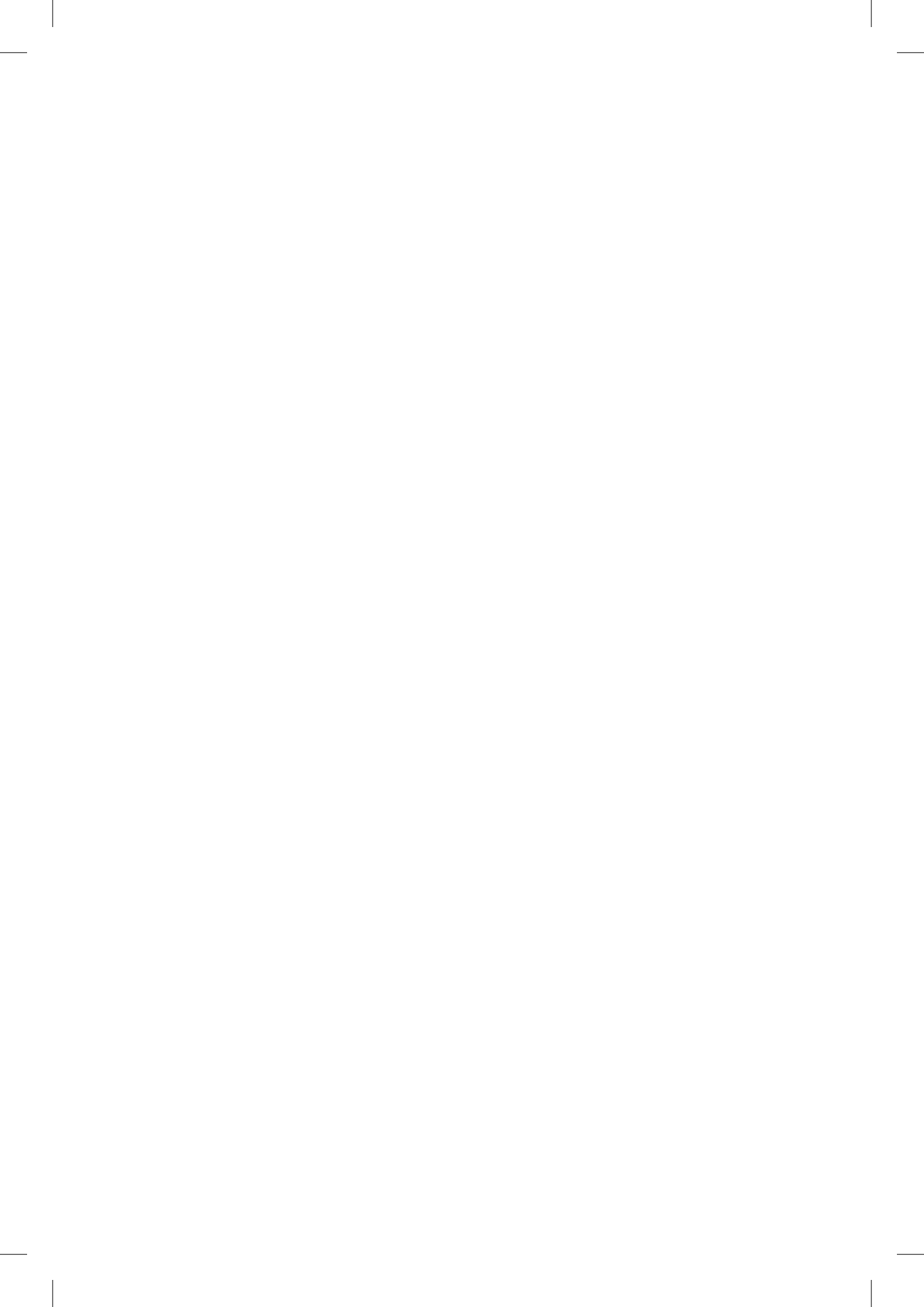
Nekoliko savjeta

1. Mladiću, upoznaj vjeru i prakticiraj je koliko god možeš u svom životu!
Ne sumnjaj u njezinu istinitost i ispravnost!
2. Znaj da je ummet kojem pripadaš najbolji, bez obzira na sva iskušenja i teške situacije kroz koje sada prolazi!
3. Nakon što popraviš sebe u vjeri, popravljaj i druge na lijep, blag i mudar način!
4. Nemoj nikada prekidati vezu s Gospodarom, bilo da te zadesi dobro ili zlo!
5. Znaj da je najljepši uzor za život Muhammed, a. s.
6. Budi strpljiv u činjenju dobra i ostavljanju zla i harama!
7. Voli i upoznaj svoju domovinu!

Ahmed Kulanić

VJERA U DRUŠTVU TRANSFORMACIJE

REFORMA I(LI) RENESANSA: DVA IMPERATIVA UMMETA MUHAMMEDOVA, A.S.?

Naširoko je elaborirana važnost nauke, naučnog rada i istraživanja u islamu, pogotovo jer to predstavlja prvi imperativ i prvu objavu u islamu (Kur'an, 96:1-5).¹ Mnogi su autori upravo među osnovne uzroke stagnacije islamske civilizacije svrstavali smanjenu posvećenost muslimana nauci i naučnom radu, kao i površno pristupanje istoj.² Danas u većini muslimanskih zemalja, iako postoji pozitivan trend u pogledu ulaganja u nauku i istraživanje, što rezultira i povećanjem kako broja naučnih članaka, tako i broja univerziteta, istraživačkih centara, ali i samih istraživanja, činjenica je zapravo da je veoma mali efekat takvih nastojanja ili da ista nisu u mogućnosti slijediti put razvoja koji moderni svijet iziskuje.

Činjenice o muslimanskoj pismenosti i obrazovanosti

Brojni su faktori po kojima se danas u svijetu ocjenjuje i procjenjuje napredak, odnosno kvalitet života kao i razvoj određene zemlje. Nerijetko, prilikom pozivanja na zlatno doba islamske civilizacije navodi se period između osmog i četrnaestog stoljeća, koji karakteriše razvoj na svim poljima, a posebno u oblastima nauke, novih tehnologija i ekonomskog napretka, što je rezultiralo kreiranjem ukupnog kulturnog uzdizanja islamske civilizacije. Muslimani tog perioda bili su nosioci bajraka nauke na svim poljima, dok je državna vlast (halifa) u velikoj mjeri ulagala i sponzorirala navedene poduhvate.

¹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 22. oktobra 2018. godine.

² Šekib Arslan, *Zašto su muslimani nazadovali a drugi napredovali*(Sarajevo: Visoki saudijski komitete, 2001), str. 27.

Postoji nekoliko parametara kojima možemo prikazati današnje stanje u muslimanskim zemljama u pogledu nauke, razvoja i obrazovanja. Prije svega to je kvalitet obrazovanja, broj i značaj objavljenih naučnih radova i istraživanja, broj relevantnih i utjecajnih naučnih centara u kojima se dijelom kreira kako ukupni društveni pogled, tako i zagovaraju javne politike. Tako nedavno prof. Karčić u članku *Gdje su muslimani na Šangajskoj listi?*³ navodi da se prema podacima Schanghai Ranking Consultancy na listi 500 najboljih univerziteta nalazi svega 10 iz muslimanskog svijeta, od čega niti jedan među najboljih 100. Nadalje, prema godišnjem izvještaju Univerziteta Pensilvanija o najutjecajnijim *think-tank* organizacijama u svijetu za 2017. godinu od 100 najutjecajnijih svega 4 *think-tank*a nalaze se u muslimanskim zemljama. Prema podacima UN-a, većina muslimanskih zemalja u pogledu razvoja i kvalitete ljudskog života (Human Development Index – HDI) nalazi se u drugoj, tj. razvojnoj kategoriji. Četvrti indikator koji se treba uzeti u obzir jeste procenat naučno-razvojnih ulaganja, prema kojem većina muslimanskih zemalja ulaže manje od 1% GDP-a u navedene svrhe, za razliku od vodećih Republike Koreje (4.3%) i Izraela (4.2%). Jedina većinski muslimanska država koja ulaže preko jednog procenta jeste Malezija, sa 1.3%. Takav pristup rezultirao je činjenicom da, osim Malezije (2029), imaju manje od dvije hiljade istraživača na milion stanovnika (Vidi Global Spending on R&D).

S druge strane, protivnici ovakvog pristupa mjerenja podataka i razvoja često iznose tezu da je većina navedenih indeksa rađena po mjeri Zapada te da objektivno ne oslikava stanje u nauci na institutima, univerzitetima i istraživačkim centrima muslimanskih zemalja. Međutim, ovdje je potrebno istaći da do danas muslimanske zemlje nisu uspjele ponuditi niti jedan relevantan nadnacionalni indeks u vezi s navedenim kriterijima. Štaviše, jedina relevantna nadnacionalna organizacija, OIC, koja obuhvata većinu muslimanskih zemalja danas se nalazi u krizi funkcionisanja, što se odražava u nemogućnosti konkretnijeg djelovanja iste u vezi s raznim pitanjima i izazovima s kojima se muslimanski svijet danas susreće (vidi Gokhan Bacik, 2011).

³ Više na: <https://www.preporod.com/index.php/misljenja/item/10100-gdje-su-muslimani-na-sangajskoj-listi>

Dodatni problem s kojim se susreću muslimani danas, ali i činjenica s kojom se moraju suočiti jeste problem (ne)pismenosti muslimana. Prema podacima Instituta za statistiku UNESCO-a, stopa nepismenosti u većinski muslimanskim zemljama kreće se oko 45% za muškarce i 65% za žene, što predstavlja jedan od gorućih problema islamskog svijeta, ali je i u najmanju ruku sramno za ummet koji sebe oslovljava kao ummet nauke/čitanja (*iqraa*).⁴ Iako se još 2003. godine dogovorio, a 2005. godine, na vanrednom islamskom sammitu OIC-a u Mekki, usvojio desetogodišnji plan aktivnosti (TYPOA), veoma je mali napredak učinjen u pogledu realizacije navedenih ciljeva. Prema izvještaju OIC-a iz 2013. godine postojao je određen napredak u pogledu nacionalnih izdvajanja za nauku, obrazovanje i istraživački rad, što je rezultiralo da se devet univerziteta OIC država članica nađe među 400 najbolje rangiranih svjetskih univerziteta. Međutim, još uvijek je očigledno da i određeni pomaci u oblasti obrazovanja ne daju očekivane rezultate, jer je stopa pismenosti država članica OIC-a (72.3%) još uvijek daleko ispod svjetskog prosjeka (82%), ili prosjeka zemalja u razvoju (84.5%).⁵ Nadalje, iako u određenoj mjeri muslimanske zemlje (barem one okupljene u OIC-u) pokušavaju unijeti određene promjene kada je u pitanju obrazovanje i opismenjavanje njihovih stanovnika, porazna je činjenica da na individualnom planu muslimani ne posvećuju veliku pažnju navedenom problemu. Prema podacima Svjetskog kulturološkog indeksa svega u četiri muslimanski većinske zemlje stanovnici čitaju više od četiri sata sedmično.

Potreba za reformom

Posljednju deceniju, a posebno nekoliko posljednjih godina portret islama i muslimana najčešće se kako u medijima, tako i na mnogim javnim dešavanjima u svijetu, posebno na Zapadu, oslikava i dovodi u vezu s terminima kao što su terorizam, ekstremizam, migranti i/ili islamofobija. Nadalje, nerijetko se može naići i na članke, javne rasprave i debate te javne nastupe političara koji, zbog svega navedenog, pozivaju ili zagovaraju novi pristup proučavanju, razumijevanju islama i muslimana, ali također i na sve uče-

⁴ Abdulaziz Othman Altwajri, *The Islamic World and Millenium Challenges* (The Islamic Education, Science and Culture Organization – ISESCO, 2014), str.16–17.

⁵ OIC - 2025, Akcioni plan (2016), str. 11.

stalije osvrte i zastupanja teze o potrebi “reformne (u) islama/u“. Nametanje ovakvog jednog javnog diskursa našlo je odjeka i među samim muslimanima, kako zbog navedenih rasprava, tako i zbog, u najmanju ruku posljednjeg stoljeća, u kojem su muslimani sklonjeni s međunarodne političke pozornice kao relevantan ili jedan od ključnih aktera. Ovakav pristup zagovaranja novog pristupa razumijevanju islama te usklađivanju i unapređivanju prakse muslimana s osnovnim postulatima vjere, nije ništa novo – naprotiv, možemo ga naći kod muslimanskih mislilaca poput Ibn Halduna već u XV stoljeću, ali i kasnije kod Abduhua i Ikbala krajem XIX i početkom XX stoljeća, pa sve do Karadavija i Ramadana – naših savremenika.

Prihvatanje narativa o reformi među muslimanima dodatno je usložnilo ionako kompleksne odnose. S jedne strane postoje zagovornici teze o reformi islama i islamskog učenja, dok drugi zagovaraju tezu o povratku osnovama i izvornim učenjima putem reforme muslimanskog poimanja vjere i njenog življenja. Iako u muslimanskim zemljama postoje brojni učenjaci/misliloci koji zagovaraju promjenu kursa u poimanju vjere, te kritičko sagledavanje trenutne pozicije muslimana, čini se da njihov glas umnogome ne dopire do šire javnosti. Ovaj fenomen mogli bismo sagledati iz nekoliko uglova. Prvi je da svijetu i javnosti danas ne trebaju niti su zanimljivi glasovi umjerene većine, a drugi se ogleda u činjenici da je radikalna manjina dosta uspješnija u nametanju javnog diskursa. Treći, koji je možda i najvažniji, jeste da su zemlje s muslimanskom većinom, zbog svoje razjedinjenosti, trenutno u međunarodnim odnosima veoma slab činilac, tj. većinu tih zemalja mogli bismo definirati prije kao objekat nego li subjekat međunarodnih odnosa.

Nedostatak potrebnog kvaliteta

Stoga, jedan od osnovnih izazova s kojima se muslimani danas susreću u pogledu nauke nije kvantitet u pogledu postojanja visokoškolskih obrazovnih institucija, istraživačkih centara ili centara za kreiranje javnih politika, kao ni broj objavljenih naučnih radova, nego istinski problem leži u činjenici da kvalitet istih nije na potrebnom nivou. Nadalje, navedene institucije i centri ne uspijevaju utjecati, a kamoli nametnuti/promijeniti kurs svjetske politike/djelovanja. Drugi izazov s kojim se susreću muslimani danas jeste pitanje u kojoj mjeri znanje i nauka s univerziteta i naučnih

centara u svojoj zbilji reflektira, odnosno bavi se problemima zajednice te iznalaženjem rješenja. Čini se da su muslimani i njihove intelektualne elite danas, kako zbog globalnih kretanja, tako i zbog općeg stanja muslimanskog svijeta, u velikoj mjeri zapeli u islamskoj apologetici.

Uspjeh i uspon islamske civilizacije, koji se desio tokom njenog zlatnog doba, nije bio rezultat toga što su ljudi koji su živjeli u datom periodu bili bolji od onih koji danas žive, već činjenice da su njegovali otvoreno društvo, racionalno propitivali i istraživali pojave oko sebe, ali iznad svega primjenjivali princip kompetentnosti i merituma. Stoga, svrhu obrazovanja danas ne smijemo promatrati kroz brojeve, rangiranja ili očima biznisa, naprotiv svrha obrazovanja, učenja i proučavanja mora da iznjedri nove (stare) društvene vrijednosti koje će se zasnivati na valorizaciji nauke i znanja sa ciljem kreiranja boljeg društva i ukupnog društvenog ambijenta. Samo obrazovanje u islamu rijetko je bilo odvajano od odgoja, naprotiv. U današnjem svijetu, koji je pretežno usmjeren na obrazovnu dimenziju, razvijanje vještina, ukoliko želimo istinski napredak i razvoj čovječanstva kao i ponovnu humanizaciju ukupnog edukacijskog sistema, posebnu pažnju moramo posvetiti odgoju kroz izgradnju istinskih vrlina i vrijednosti.

Dakle, ukoliko bismo se poslužili zapadnom terminologijom i iskustvom, mogli bismo kazati da, iako su reforme potrebne muslimanskim zajednicama danas, daleko im je potrebniya renesansa. Stoga, da bi muslimani uspjeli izaći iz začaranog kruga samosažalijevanja i optuživanja drugih za vlastite probleme, moraju samokritički pristupiti sebi i sagledati stvarnost onakvu kakva jeste. U povijesti se nikada nije prilagođavao snažniji, naprotiv. Mi se moramo mijenjati, a mijenjati se može samo onaj koji je obrazovan.

ISLAM – VJEROVATI I SLUŽITI ZAJEDNICI

Prema većini učenjaka, islam se smatra ne samo vjerom već cjelokupnim sistemom življenja i svjetonazora koji kur'anskim direktivama i njihovom konkretizacijom kroz praksu Poslanika, a. s., nastoji usmjeriti i obezbijediti u najmanju ruku okvir ponašanja i djelovanja svakog muslimana.⁶ U svom životu, Muhammed, a. s., pored najveće dodijeljene mu uloge – poslanika/ vjerovjesnika, imao je i niz drugih životnih uloga (unuk, suprug, otac, djed, pastir, trgovac, imam, državnik, vojskovođa itd.), kroz koje nas je Bog poučio zbog čega je on najbolji uzor (Kur'an, 33:21). Mnogobrojne su uloge u kojima se svako od nas nalazi i suočava u svom životu, a najveći broj istih odnosi se na naše djelovanje u odnosu s drugima, u javnom prostoru, tj. zajednici. Preduvjet djelovanja jeste znanje, što je elaborirano u prethodnom tekstu. Nakon prvog Božanskog imperativa o traženju/stjecanju znanja, slijedi Božanski imperativ o društvenom djelovanju i aktivizmu (Kur'an, 74:2).

Zajednica počiva na pojedincu

Mogli bismo ukratko reći – islam je vjera akcije i djelovanja. Mnogobrojni kur'anski ajeti definiraju čovjeka kao savršeni spoj nutarnje vjere i njene praktične manifestacije putem činjenja dobra (vidi npr.: Kur'an, 2:82; 5:9; 7:42; 10:9; 19:96; 29:7; 42:26). Stoga jedna od primarnih uloga čovjeka jeste razumijevanje njegove uloge u društvu/zajednici, što prema islamskom nauku predstavlja spoj materijalnog i duhovnog aspekta ljudskih života. Prema tome, društvo iz islamske perspektive moguće je pojmiti jedino kao kompleksnu cjelinu utjelovljenja ljudskih razlika na temeljima Božanske Upute, iz koje proizlazi koncept i razumijevanje da je islamsko društvo u

⁶ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 19. novembra 2018. godine.

svojoj primordijalnosti društvo jednakih šansi. Za razliku od zapadnih sociologa, poput Augusta Komta, koji su osnovnom ćelijom društva smatrali porodicu, islam nas podučava da je to svaki pojedinac, te da su se najveće društvene promjene kao i reforme društva u cjelini dešavale upravo ponukane djelovanjem pojedinaca – poslanika.

Dakle, mogli bismo reći da islam pruža okvir i mogućnosti pojedincu za samorazvoj i izgradnju karaktera ličnosti, što će ga pripremiti i usmjeriti da doprinosi daljnjem razvoju društva. Većina islamskih dužnosti (šarti) uči nas vrijednosti samožrtvovanja za opću društvenu korist. Stoga, pojedinac odgojen na tim principima pronalazi zapravo zadovoljstvo ne u ličnom uspjehu ili promociji – naprotiv u činjenju dobra drugima, pa čak i u preferiranju drugih u odnosu na sebe same: (...) *oni vole one koji im se doseljavaju i u grudima svojim nikakvu tegobu, zato što im se daje, ne osjećaju, i više vole njima nego sebi, mada im je i samima potrebno (...)* (Kur'an, 59:9). Jedinstvo vjere, govora i djelovanja najbolje se ogleda u kur'anskom pozivu vjernicima da usklade riječi i djela (Kur'an, 61:2). Činjenica da je preko polovine poslaničke misije Muhammeda, a. s., usmjereno na izgradnju karaktera pojedinaca, u odnosu na kraći period usmjeren na izgradnju zajednice jasno oslikava važnost uloge moralnog, odnosno karakternog pojedinca kao osnove i stuba islamskog društva.

Islamski društveni sistem, koji se emanira iz Božanskog jedinstva (tevhida), počiva na principu jedinstva i jednakosti svih društvenih jedinici, kojem su strane klasne borbe i društveni staleži. Islamski društveni sistem, kao takav, ima za cilj izgradnju zajednice jednakih, moralnih i čestitih pojedinaca koji je čine. Shodno Kur'anu, najbolja zajednica jeste proaktivna zajednica, dakle zajednica akcije i djelovanja (Kur'an, 3:110). Uspjeh, razvoj i napredak jedne zajednice temelje se i usko su vezani za djelovanje na principu pozivanja na dobro, zahtijevanja ispravnog postupanja, a sprečavanja lošeg (Kur'an, 3:104).

Potvrdu važnosti društvenog angažmana i djelovanja kako pojedinca, tako i društva u cjelini nalazimo i u predajama Poslanika, a. s.: "Ko od vas vidi neko loše djelo (da se radi) neka ga spriječi (promijeni) rukom, a ako ne mogne (na taj način), onda jezikom, a ako ni tako ne mogne, onda srcem (neka ga prezire). A to je najslabiji vid imana" (Muslim, *Sahih*, Poglavlje o imanu). Iz navedenog, jasno se nameće zaključak da islam zahtijeva kako

od pojedinca, tako i od cjelokupne zajednice muslimana da imaju aktivnu ulogu i djelovanje i da se samo takva – temeljena na principu perfekcionizma u svom djelovanju (*itqan*), može smatrati pravednom (uzornom) zajednicom (Kur'an, 2:143).

Danas, dok većina svjetskih sukoba buja na teritorijama s muslimanskom većinom, nerijetko prerastajući u međumuslimanske sukobe, pitanja o zajednici i zajedništvu muslimana u iskonskom poimanju te zajednice (*umma*), kao jedne, koja počiva na principima islamskog društvenog sistema, čine se iluzornim. Iako takva jedna zajednica predstavlja konačni ideal ukupnih stremljenja većine muslimana, u ovom vremenu, kao jedini koncept o zajednici i društvenom aktivizmu muslimana možemo promatrati na nivou nacionalnog/državnog djelovanja. S obzirom na državno uređenje, institucionalno društveno i javno djelovanje bosanskih muslimana mogli bismo promatrati kroz prizmu djelovanja Islamske zajednice u BiH, kao krovne organizacije i jedinstvene zajednice muslimana u BiH i Sandžaku, Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji kao i muslimana Bošnjaka izvan domovine (Ustav IZ, Član 1).

Nepostojanjeta programa rada za džematlije od 25 do 45 godina

Islamska zajednica u BiH u svom djelovanju obuhvata širok spektar aktivnosti, što je u datom momentu čini jednom od najkompleksnijih organizacija takve vrste u Bosni i Hercegovini i šire. Islamska zajednica u BiH tokom sveg vremena samostalnog postojanja vodila je brigu o vjerskom i društvenom životu muslimana u BiH i šire. S tim u vezi treba i promatrati osnivanje/pokretanje dvaju veoma značajnih odjela/projekata unutar iste kao odgovor na savremene izazove s kojima se susreću muslimani posljednjih godina. Prvi od navedenih jeste *Odjel za brak, porodicu i ženski aktivizam*, nastao kao rezultat aktivnosti i djelovanja pojedinaca i aktivistkinja na baznom nivou (džemat) Islamske zajednice sa ciljem uključivanja u džematski život velikog broja džematliji na prostoru BiH. Krovni odjel na nivou Rijaseta IZ, pod navedenim nazivom, nastaje kao posljedica potreba da se vrši koordinacija i monitorign aktivnosti na niži nivoima. Prema onome što je javno vidljivo i dostupno u pogledu istog, aktivnosti se u velikoj mjeri svode na doedukacije, predavanja, humanitarne akcije i druženja, što u konačnici nije loše, ali nikako ne iscrpljuje obim nužno potrebnih aktiv-

nosti i ne zadovoljava raznolike zahtjeve koji stoje pred Odjelom, posebno imajući na umu velika očekivanja muslimanskog džemata.

Drugi odjel unutar Rijaseta, nadamo se u skorijoj budućnosti, jeste ideja/projekat pod nazivom “Mreža mladih”, koji je nastao unutar viših instanci Islamske zajednice (Muftijstvo sarajevsko) te se kao takav nastoji širiti na ostala muftijstva do, u konačnici, najnižeg nivoa organizacije – džemata. Mreža mladih, nastala na navedeni način, još uvijek nema svoj potpuno prepoznatljiv koncept djelovanja na najvišem (centralnom) nivou, već se aktivnosti uglavnom prilagođavaju i koordiniraju na nižim (muftijstva/medžlisi) nivoima i nastoji se prilagoditi mladima uzrasta od 15 do 25 godina.

Ono što trenutno nedostaje u radu i programu Islamske zajednice kao sveobuhvatne društvene organizacije jeste fokus i aktivnosti usmjerene na kategorije džematlija u rasponu od 25 do 45 godina kao i rad, djelovanje i aktivnosti koje imaju za cilj navedenu populaciju, prilagođene njihovim radnim obavezama. Kada govorimo o ličnom društvenom aktivizmu i angažmanu bosanskih muslimana, čini se da tu postoji jedan veliki problem nekoordinacije istih, ali i apatije, stanja bezizlaznosti i u velikoj mjeri sveukupne statičnosti, što nas dovodi do zapitanosti o našem razumijevanju vjere. Islam, kao što smo rekli, zahtijeva spoj vjere i djelovanja i samo takav može se razumjeti u svojoj sveukupnosti te biti živa vjera, za čije je pripadnike, muslimane, sada već davne 1986. godine Roger Garody zapisao da pred njima stoji imperativ oživljavanja duha Medinske zajednice u skladu s potrebama vremena putem prenošenja plamena – a ne pepela islama. Stoga danas, 1440 godina nakon Hidžre i uspostave Medinske zajednice i skoro trideset i tri godine nakon Garodijeva poziva, muslimani i dalje tražaju za razumijevanjem vjere i poruka na koje islam kao živa vjera poziva.

IZBJEGLICE I OŽIVLJAVANJE POLITIKE IDENTITETA U EVROPI

Pisao sam prije nešto više od tri godine o izbjeglicama i problemima s kojima se susreću na svom putu u potrazi za sigurnošću i boljim životnim uvjetima.⁷ Kako tada, tako i danas, dominantni evropski narativ, u najmanju ruku, nije blagonaklon prema izbjeglicama i migrantima te se u velikoj mjeri veže za sigurnosna, ali i demografska pitanja u vezi s njima.

Prema podacima UN-a proteklih godina broj izbjeglica neprestano raste, tako da je u posljednjih sedamnaest godina taj broj porastao za nevjerojatnih 85 miliona u čitavom svijetu; ali istovremeno kada govorimo o evropskoj migratskoj krizi, taj broj se značajno smanjuje (sa 390.423 u 2016. godini, na 136.953 u 2018). Tako se u kontekstu Evrope, iako svjedočimo smanjenju broja migranata, istovremeno uvjeravamo u rast histerije koje ovo pitanje proizvodi, ali i nastanak populističkih pokreta i politika koje većinu svojih programskih i političkih ciljeva kreiraju upravno na antiimigrantskoj tezi. Tokom protekle tri godine, koliko intenzivno traje migrantska kriza, evropska politička scena u velikoj se mjeri promijenila. Proces izlaska Britanije iz Unije (Brexit), koji se privodi kraju, te jačanje ekstremne desnice u državama članicama Unije bitne su odrednice promjene kursa politike unutar Evrope, posebno tokom posljednje dvije godine. Danas, u Italiji i Austriji stranke ekstremne desnice čine vladajuće koalicije, dok je na kritikama Merkelove politike otvorenosti granica i pozitivnog odnosa spram pitanja izbjeglica i migranata na evropskom tlu, ekstremna politička partija pod nazivom Alternativa za Njemačku (AfD) postala najjača opoziciona stranka u Njemačkoj. Nadalje, najava odlaska njemačke

⁷ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 21. decembra 2018. godine.

kancelarke Angele Merkel s političke scene, kao jednog od najaktivnijih političkih zagovornika prihvata migranata, u velikoj mjeri mogla bi ojačati opozicione politike kako u Njemačkoj, tako i unutar drugih evropskih zemalja u vezi s navedenim pitanjima.

Politika straha

Stigmatiziranje kao i veoma negativan ton, kako u medijima, tako i među istaknutim političkim figurama, doprinijeli su veoma negativnom javnom mnijenju o pitanju izbjeglica. Tako prosjek onih koji se slažu da njihove države treba da prihvate više izbjeglica nego do sada u dvadeset i sedam zemalja obuhvaćenih istraživanjem Pew istraživačkog centra iznosi svega 14%, dok istovremeno u prosjeku njih 45% kaže da taj broj treba biti manji ili čak da ih nikako ne treba prihvatiti. Međutim, ukoliko promatramo samo evropske zemlje obuhvaćene ovim istraživanjem, može se uočiti (s izuzetkom Španije 28%) da prosjek onih koji zagovaraju veći prihvata izbjeglica iznosi svega 9%, dok se 55% stanovnika zalaže za manji ili nikakav prijem istih. Među državama u kojima se stanovnici u najvećoj mjeri protive prihvatanju izbjeglica nalaze se Grčka (82%), Mađarska (72%) i Italija (71%).

Politika straha, kojom se vješto koriste određeni politički krugovi, čini se, preuzima primat nad politikom multikulturalizma i pluralizma među evropskom političkom elitom, a jača i ideja ponovne nacionalizacije i primata nacionalnih politika u odnosu na širu – evropsku, sa svim njenim karakteristikama, što u velikoj mjeri usložnjava ukupnu društveno-političku sliku Evrope. Oživljavanje politike identiteta potpomognute ksenofobičnim, islamofobičnim i rasističkim istupima političkih lidera, što je najvidljivije u pitanjima vezanim za migrante, moglo bi vratiti Evropu sedamdeset godina unazad, kada je na temeljima politike identiteta i zloupotrebom iste fašizam harao Evropom – a oni “drugi” i “drugačiji” bili protjerivani i/ili ubijani.

Iako je na posljednjem zasjedanju Generalna skupština UN-a sa 181 glasom za, dva protiv (SAD i Mađarska) i tri suzdržana (Eritreja, Liberija i Libija) usvojila Globalni sporazum o izbjeglicama (Global Compact on Refugees), s obzirom na neobavezujući karakter Sporazuma, prihvatanje odredbi Sporazuma zavist će od svake države pojedinačno. S tim u vezi, unutar Evropske unije već sada je došlo do velikog političkog rascjepa u

pogledu usvajanja i implementacije navedenog sporazuma na nacionalnom nivou.

Karta Evrope shodno najavljenom (ne)prihvatanju Svjetskog sporazuma o izbjeglicama (novembar, 2018)

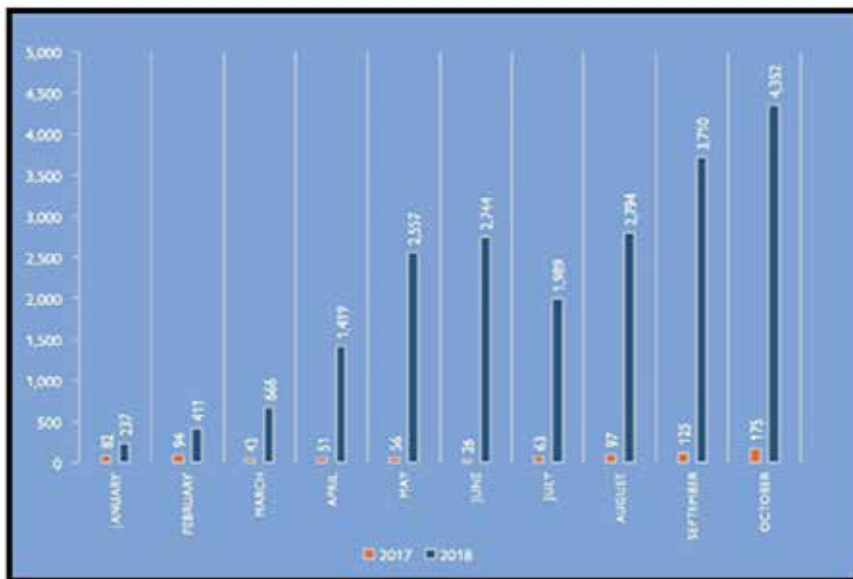

Pozicija Zapadnog Balkana

Iako je region Zapadnog Balkana pretežno smatran tranzitom u pogledu izbjeglica, promjena politike EU te striktnija kontrola ulaska, ali i zatvaranje granica određenih članica EU (posebno na istoku) utjecali su u velikoj mjeri da se čitav region počeo smatrati jednim od prvih prihvatnih centara i ključnih tačaka u kontekstu migracija. Dodatno zatvaranje granice od strane Hrvatske i Mađarske, te jače kontrole utjecali su na to da veliki procenat izbjeglica promijeni rutu početkom 2018. godine, te da se na svom putu za boljim životom sada usmjeravaju preko teritorije Bosne i Hercegovine, pokušavajući se domoći teritorija Evropske unije i zapadnoevropskih zemalja. U periodu januar – oktobar 2018. godine broj ilegalnih migranata koji su ušli na teritorij Bosne i Hercegovine povećao se za dvadeset i šest puta u odnosu na isti period 2017. godine, tj. sa 812 na 20.879. U pogledu

nacionalnosti najveći procenat je Pakistanaca (34%), zatim Iranaca (17%), Sirijaca (12%), Afganistanaca (12%), Iračana (9%) i ostalih nacionalnosti ukupno 16%. Veliki procenat izbjeglica ne zadržava se u BiH, dok njih između 3.000 i 6.000 (u zavisnosti od korištenja izvora podataka: IOM ili državne institucije) boravi unutar zemlje. U Bosni i Hercegovini trenutno postoji pet zvaničnih prihvatnih centara i svi se nalaze na teritoriji entiteta Federacija BiH. Iako migranti dominantno ulaze preko istočne bosansko-hercegovačke granice, prvo otvoreno pitanje jeste na koji način prelaze teritorij RS-a.

Uporedni prikaz broja izbjeglica 2017–2018 u BiH (izvor: IOM.INT, decembar 2018)

Mediji kao i politički predstavnici susjednih zemalja u potpunosti su prihvatili evropski narativ u pogledu izvještavanja o izbjeglicama, utječući i na taj način kreirajući veoma negativno javno mnijenje među stanovnicima istih. Tako je prema istraživanju Centra za mirovne studije Hrvatske vidljiv rast negativne percepcije stranaca i njihovog kulturnog naslijeđa (sa 30% 2013. godine, prema istovjetnom istraživanju, na 41.5% u 2017). Populizam kao i oživljavanje ekstremne desnice najbolje oslikavaju

riječi splitskog gradskog vijećnika koji je u intervjuu novembra ove godine kazao: "Obzirom da ilegalci niti najmanje ne poštuju imigracijske zakone zemalja u koje dolaze, pa tako ni hrvatske zakone, u drugom redu, **iza žice i granične policije BiH postavio dobro opskrbljena mitraljeska gnijezda i najelitnije vodove vojske**, čisto iz razloga da ilegalci vide ozbiljnost i da shvate da Hrvati nisu papci poput Šveđana".

Otvorena pitanja pred bosanskohercegovačkom javnošću

U Bosni i Hercegovini do sada nije provedeno opsežno i cjelovito istraživanje o percepcijama izbjeglica i migranata; jedino javno dostupno i objavljeno jeste anketa Agencije Prime Communications za teritorij RS-a, prema kojem se među stanovnicima RS-a prilikom susreta migranata dominantno javljaju negativne emocije/osjećanja (zabrinutost 48.3%, strah 29,5% i ravnodušnost 24.5%). Medijsko izvještavanje o izbjeglicama obiluje i pozitivnim i negativnim pričama koje za cilj pretežno imaju izazivanje društvenog straha i histerije. Serijal koji se po svojoj specifičnosti u ovom pogledu izdvaja jeste *#BosanskaRuta* autora Adisa Nadarevića, koji za cilj ima humanije tretiranje i izvještavanje o migrantima i izbjeglicama koje se nalaze u BiH te kroz njihove lične životne priče približavanje istih široj bosanskohercegovačkoj javnosti, kao i kreiranje osjećaja empatije prema njihovim sudbinama. Pred cjelokupnom bosanskohercegovačkom javnošću, medijima ali i bh. političarima ostaju otvorena pitanja koliko mi kao izbjeglička nacija (sa preko 1.6 miliona izbjeglica) možemo, šta jesmo i šta još možemo učiniti u vezi s gostoprimstvom izbjeglica dok borave u našoj domovini. Da li smo spremni izaći u susret djeci i omladini unutar izbjegličkih kampova i olakšati im boravak u našoj domovini ne samo putem donacija već otvaranjem mogućnosti za nastavak njihovog školovanja, inkluzivnim pristupom, kao i integracijom u bosanskohercegovačko društvo u cjelini. Pred nama je trenutno potpuno jasna situacija: ili ćemo iskazati daleko poznato bosanskohercegovačko gostoprimstvo ili ćemo preuzeti narativ politike identiteta, zbog kojeg su nad nama počinjeni zločin genocida i udruženog zločinačkog poduhvata.

POSLIJERATNI MEĐURELIGIJSKI DIJALOG U BOSNI I HERCEGOVINI: (NE)NAUČENE LEKCIJE

Brutalnost rata i agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992–1995) – okarakterisanog kao najkrvaviji takve vrste na evropskom tlu od Drugog svjetskog rata, čiji je rezultat etničko čišćenje i genocid nad Bošnjacima – ohrabrila je glasove skeptika da se došlo do kraja konceptima multikulturalnosti, pluralizma i vjerski raznolikih društava.⁸ Oslanjajući se na Huntingtonovu teoriju o sukobu civilizacija, koja naglašava nemogućnost saradnje između različitih kulturnih (religijskih) tradicija, mnogi autori koji se fokusiraju i bave Balkanom u cjelini, a posebno Bosnom i Hercegovinom, zagovarali su tezu o prevelikim i predubokim razlikama među građanima, koje je teško ili gotovo nemoguće prevladati. Stoga, bosansko poslijeratno iskustvo kao i međureligijski dijalog i inicijative koje karakteriziraju dvadeset i tri godine mira u postdejtonskoj Bosni daju nam solidnu osnovu za procjenu lekcija koje (ni)smo naučili.

Koraci ka međureligijskom dijalogu

Usvajanje Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (DPA) u Daytonu (Ohio, SAD) i njegovo potpisivanje u Parizu 1995, s ciljem okončanja rata u Bosni i Hercegovini, donijelo je ne samo mir već i omogućilo uspostavljanje čvrstog temelja za proces pomirenja u Bosni i Hercegovini. Nestabilan i kompleksan politički sistem (stvoren u Daytonu) zahtijevao je, osim međunarodne zajednice i njenih organizacija prisutnih u Bosni i Hercegovini i domaćih političara, veću ulogu i vjerskih vođa kako bi se implementirale sve odredbe DPA i stvorilo stabilno i sigurno okruženje u BiH,

⁸ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 17. januara 2019. godine.

posebno onima koji su protjerani iz svojih domova. Tako su lideri četiri tradicionalne vjerske zajednice (Islamska zajednica u BiH, Rimokatolička crkva, Srpska pravoslavna crkva i Jevrejska zajednica), uz pomoć Svjetske konferencije o religiji i miru (WCRP) – sada poznate pod nazivom Religije za mir, uspostavile Međureligijsko vijeće (prvo takve vrste) u Bosni i Hercegovini 1997. godine – i to samo godinu i po poslije rata – sa samo jednim ciljem: poticanje pomirenja među različitim etničkim grupama u Bosni i Hercegovini. Osnivanje MRVBiH bilo je u skladu s modelom pristupa od vrha prema dolje, prema kojem se međureligijski dijalog razumijeva na način da vjerske vođe i predstavnici iniciraju i razvijaju aktivnosti na terenu koje bi doprinijele razvoju saradnje i pomirenja.

Od svog osnivanja, MRVBiH je učestvovao, promovisao ili organizirao brojne aktivnosti u Bosni i Hercegovini, ali i u regionu koje su MRVBiH pozicionirale kao najveću organizaciju civilnog društva u promociji pomirenja na Balkanu kroz međureligijski dijalog te uz pomoć religijskih zajednica i vjerskih institucija. MRVBiH je u posljednjih dvadeset i dvije godine svoj rad usmjerio na pet glavnih nivoa: s pojedincima, lokalnim (nevladinim) organizacijama, međunarodnim organizacijama, vjerskim zajednicama/crkvama i državnim institucijama; i nekoliko ključnih aspekata ili dimenzija: rad sa ženama, mladima, mladim teozima i vjerskim službenicima (svećenici, rabini i imami). Pored toga, MRVBiH organizovao je nekoliko naučnih konferencija naglašavajući snagu i ulogu međureligijskog dijaloga u BiH ali i njegov značaj na globalnom nivou, posebno u svijetu poslije 11. septembra, promovirao i objavio nekoliko knjiga, među kojima se ističe zajednička publikacija *O vjerskim običajima muslimana, pravoslavnih Srba, katolika i Židova u Bosni i Hercegovini* (2005).

Vidljiva dostignuća

Drugi pristup u kojem se međureligijski dijalog koristi kao način za poticanje pomirenja u BiH bio je uključivanje lokalnih organizacija, lokalnih vjerskih predstavnika ili određenih segmenata bosanskog društva, tj. mladih, žena i sl. Rad s bosanskim ženama različitih vjerskih tradicija, bosanske omladine kao i radionice za mlade teologe u Bosni i Hercegovini omogućile su razvoj budućih platformi za bolje razumijevanje kao i obogaćivanje jedinstvenog bosanskog konteksta suživota različitih religijskih tradicija.

Prednosti procesa poslijeratnog pomirenja u Bosni i Hercegovini, u odnosu na druge slične slučajeve, mogu biti u razumijevanju da samo oba pristupa (od vrha prema dolje i odozdo prema gore) mogu proizvesti održivi mir i voditi ka iskrenom pomirenju podijeljenog dijela društva.

Postoji nekoliko značajnih dostignuća koja možemo istaći kao nemjerljiv doprinos međureligijskom dijalogu u Bosni i Hercegovini, a to su podizanje svijesti o neizbježnosti dijaloga u multikulturalnom i pluralnom društvu kao što je bosansko; uključivanje različitih segmenata društva kao što su žene i mladi koji bi mogli pružiti osnovu za budući razvoj, međusobno razumijevanje i održivost dijaloga; saradnja i umrežavanje lokalnih organizacija, vjerskih institucija i poglavara, s jedne strane, i međunarodnih organizacija s druge strane, kroz različite seminare, humanitarne inicijative ili obrazovne aktivnosti usmjerene na premošćavanje različitih etničkih ili vjerskih grupa, kao što je bilo osnivanje zajedničkog postdiplomskog studija pod nazivom Međureligijske studije i izgradnja mira 2017. godine uz učešće Fakulteta islamskih nauka, Katoličkog bogoslovnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu i Pravoslavnog bogoslovnog fakulteta – Univerziteta u Istočnom Sarajevu sa sjedištem u Foči.

Brojni izazovi i prepreke

Osim postignuća, međureligijski dijalog u Bosni i Hercegovini suočio se i s brojnim izazovima. Činjenica da je posthladnoratovska era obilježena "sukobom" identiteta, a ne idejama, upotrebom i zloupotrebom vjerskih identiteta, uglavnom od strane političara i za političke svrhe u Bosni i Hercegovini, još uvijek stvara krhkost u društvu, što se odražava i na sami proces pomirenja. Nadalje, Dejtonski mirovni sporazum iako je pružio osnovu za dijalog i pomirenje okončanjem rata zbog njegovih odredbi, posebno u kontekstu unutrašnje državne strukture, nametnuo je etničku podjelu i segregaciju bosanskog društva, što je na kraju dovelo do formiranja etnički očišćenih teritorija a što je vidljivo u popisu stanovništva iz 2013. godine. Treća prepreka jeste bila blizina ratnog iskustva, koje neki političari još koriste u svojim (pred)izbornim kampanjama. Usto, činjenica da je ratno iskustvo još uvijek svježije u sjećanju mnogih bosanskih građana, čini da istinsko pomirenje na lokalnom nivou predstavlja izuzetke, a ne pravila. Osim toga, još uvijek postoje neriješena pitanja o ilegalnim vjerskim objek-

tima izgrađenim za vrijeme rata na privatnoj imovini, kao što je slučaj Fate Orlović i Srpske pravoslavne crkve u Bratuncu, koji podrivaju velike međureligijske inicijative promovirane i dogovorane na institucionalnom nivou. Nadalje, osporavanje, odugovlačenje i nepotpisivanje ugovora između države i Islamske zajednice u BiH predstavlja dodatni kamen spoticanja u pogledu uspostave otvorenog, pravdenog i dijaloga s jednakopravnim učesnicima.

Proces pomirenja, kako onaj koji se promoviše putem međureligijskog dijaloga ili inicijativa ili bilo kojim drugim sredstvom još uvijek je veoma krhak u Bosni i Hercegovini, kako zbog korištenja/zloupotrebe vjere i vjerskih identiteta od strane političara, tako i zbog unutrašnje državno-administrativne podjele koja je poticala etničke segregacije, a ne saradnju. Stoga se međureligijski dijalog mora proširiti u lokalnim zajednicama i spustiti s "institucionalnog" i/ili akademskog nivoa, a prije svega mora biti utemeljen na domaćim iskustvima, a ne "uvezenim" rješenjima. Tako bi korištenje, razvijanje i unapređenje lokalnog iskustva koje se obično predstavlja kroz koncept komšiluka kao sredstvo međureligijskog dijaloga ili razumijevanja među različitim vjerskim grupama u BiH moglo pružiti solidnu osnovu za cijelu ideju međureligijskog dijaloga. Moguće je da nas ovakav način pomjeri od koncepta tolerisanja razlika na nivo koegzistencije razlika ili čak dalje na jedinstvo razlika, stvarajući istinsko živuće multikulturalno i pluralno društvo. Lekcije koje smo naučili iz bosanskog iskustva rata, agresije ali i poslijeratnog perioda definitivno se mogu koristiti kao model pomirenja vođenog od strane religijskih institucija, ali je potrebna duboka analiza takve inicijative kako bi se u potpunosti procijenile prednosti, ali i njeni nedostaci.

PERCEPCIJE ISLAMA NA ZAPADU I KRŠĆANSTVA NA ISTOKU

Nedavna posjeta pape Franje Abu Dabiju, prilikom koje je potpisana Deklaracija bratstva između vrhovnih vjerskih poglavara katolika i muslimana, u ime kojih je svoj potpis stavio šejh al-Azhara Ahmed Al-Tayyeb, okarakterisana je kao jedan od važnih historijskih događaja u odnosima između katolika i muslimana na globalnom nivou.⁹ Većina ovdašnjih medija prilikom izvještavanja o istom naglasak je stavila na činjenicu da *nasilje, ekstremizam ili fanatizam ne mogu biti opravdavani u ime religija*, što je samo jedan od jedanaest principa na čije poštivanje poziva Deklaracija. Na *web*-stranici posvećenoj navedenom sastanku u punom tekstu Deklaracije, pored poziva na principe da religije u svojim autentičnim učenjima pozivaju na mir, slobodu vjere i uvjerenja, misli i djela, pravde kao osnove milosrđa, jednakosti u pogledima prava i obaveza svih ljudi, zaštitu osnovnih prava djece, žena i porodice, kao i starih, u svoja tri zaključka poziva na dijalog kao jedan od osnovnih principa za poboljšanje odnosa u budućnosti između navedenih religija.

Naime, u navedenoj Deklaraciji – dijalog je definiran na tri nivoa ili njegova poimanja. Prvi nivo podrazumijeva dijalog kao jedan od osnovnih postulata tolerancije sa ciljem smanjenja ekonomskih, društvenih, političkih i ekoloških problema i izazova čovječanstva u cijelosti. Drugi nivo jeste dijalog među vjernicima pripadnicima različitih religijskih zajednica koji predstavlja zbir svih pozitivnih vrijednosti kojima stremlji čovječanstvo, ali koje vjernici posebno moraju njegovati sa ciljem da se moralna načela i vrline, kojima uče religije, utkaju u opće načine društvenog djelovanja kako

⁹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 19. februara 2019. godine.

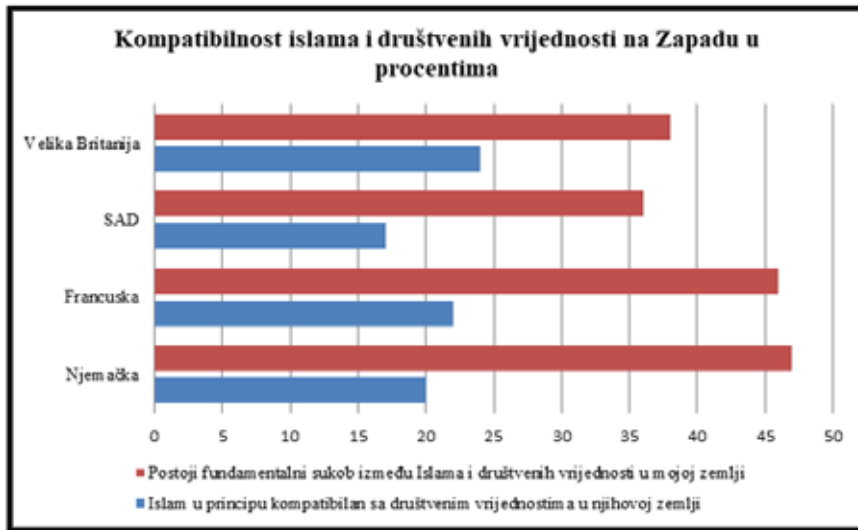
između različitih društava, tako i unutar njih. Treći nivo predstavlja kulturno-povijesno naslijeđe odnosa između Istoka i Zapada kao osnove za izgradnju kroz plodonosnu razmjenu kulture i njeno obogaćivanje onom drugom kulturom kroz kulturno-edukacijsku razmjenu i dijalog.

Dakle, jedan od osnovnih principa kojima poziva Deklaracija jeste dijalog na temeljima upoznavanja, razumijevanja, informiranja i obrazovanja o onom "drugom" kao osnovi za unapređivanje tolerancije među pripadnicima različitih religijskih zajednica. S tim u vezi, ovaj sastanak bio je i povod da britanska istraživačka kuća YouGov provede opsežno istraživanje o stavovima o religijama u osam država: četirima s Bliskog istoka i iz sjeverne Afrike i četirima sa Zapada. Studija je provedena u periodu između 31. decembra 2018. i 8. januara 2019. godine na punoljetnoj populaciji u Alžiru, Egiptu, Ujedinjenim Arapskim Emiratima, Saudijskoj Arabiji, Francuskoj, Njemačkoj, SAD-u i Velikoj Britaniji i reprezentativnom uzorku za nevedene zemlje.

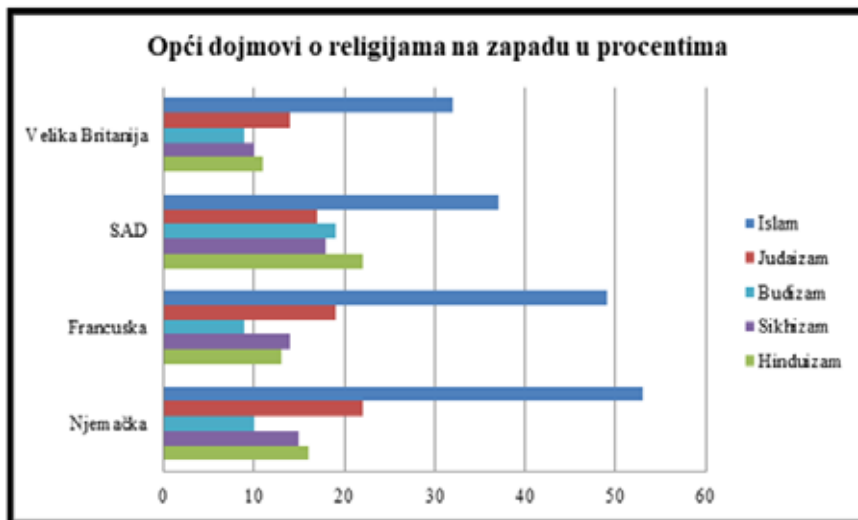
Percepcije, stavovi i informiranost o islamu na Zapadu

Prema navedenoj studiji, značajan procenat ispitanika na Zapadu smatra da postoji sukob između islama i društvenih vrijednosti u njihovim državama. U tom smislu, najveći procenat onih koji smatraju da "postoji fundamentalni sukob između islama i društvenih vrijednosti u mojoj zemlji" živi u Njemačkoj (47%), zatim Francuskoj (46%), Britaniji (38%) te najmanje u SAD-u (36%). Nasuprot tome značajno je manji procenat onih koji smatraju da je "islam u principu kompatibilan s društvenim vrijednostima u njihovoj zemlji" i to 22% u Francuskoj, 20% u Njemačkoj, 24% u Britaniji i 17% u SAD-u, što se vidi u tabeli ispod.

Nadalje, a za potrebe uporedne analize ista studija ispitala je i percepcije ispitanika (ali samo u dvije od četiri države: SAD-u i Velikoj Britaniji) u pogledu "sukoba" drugih religija s društvenim vrijednostima u njihovim državama te su otkrili velike razlike u navedenim odgovorima, prema kojima samo 14% ispitanika iz SAD-a vidi takav sukob s budizmom, 15% sa sikhizmom i 14% s hinduizmom; brojke u Velikoj Britaniji još su manje, tako samo 6% njih vidi taj sukob s budizmom, dok je 8% njih reklo da postoji takav sukob sa sikhizmom i hinduizmom.

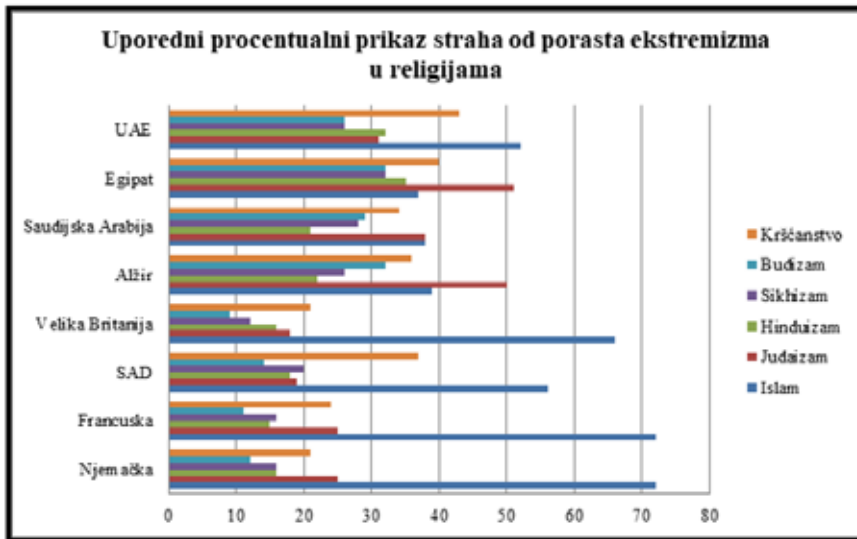
Kada su u pitanju opći dojmovi, značajan procenat ispitanika u sve četiri Zapadne zemlje ima nenaklonjen/negativan stav prema islamu i to 53% u Njemačkoj, 49% u Francuskoj, 37% u SAD-u i 32% u Velikoj Britaniji. Prema istoj studiji, kada su u pitanju percepcije drugih religija, ti procenti variraju između 10% i 22%, što se vidi u tabeli ispod.

Značajne većine ispitanika u navedenim zemljama navode veliku zabrinutost u pogledu rasta ekstremizma u islamu, i to 72% u Francuskoj i Njemačkoj, 66% u Britaniji i 56% u SAD-u; u poređenju s drugim religijama, za koje su procenti varirali između 10% i 25% u zavisnosti od religije i države ispitanika. Kada govorimo o informiranosti ispitanika o osnovama učenja islama, možemo konstatirati da većina nije upoznata s istim i to 63% u Njemačkoj, 59% u Francuskoj, 58% u Velikoj Britaniji i 46% u SAD-u, što uporednom analizom predstavlja najveći rezultat u poređenju s drugim religijama među ispitanicima na Zapadu.

Kršćanstvo na Istoku

Za razliku od ispitanika na Zapadu, ispitanici u Sjevernoj Africi i na Bliskom Istoku u manjoj mjeri smatraju da postoji sukob između kršćanstva i društvenih vrijednosti u njihovim zemljama, i to njih 25% u Saudijskoj Arabiji, 22% u Alžiru, 13% u UAE i 7% u Egiptu, dok njih preko 50% u Egiptu i 31% u UAE smatra da je kršćanstvo kompatibilno s njihovim društvenim vrijednostima. U pogledu nenaklonjenosti "drugim" religijama značajno je istaći da je kršćanstvo, u poređenju s drugim religijama, ostvarilo (visok) skor, tj. da predstavlja jednu od najpoželjnijih religijskih zajednica u većinski muslimanskim zajednicama. U pogledu informiranosti o osnovnim postulatima vjere, bitno je napomenuti da su ispitanici rekli da najviše poznaju kršćanstvo u poređenju s ostalim religijama. Tako naprimjer, 41% ispitanika u Saudijskoj Arabiji reklo je da su upoznati s učenjima kršćanstva, u poređenju sa 28% onih koji su isto naveli za judaizam, 17% hinduizam i svega 9% za sikhizam. U pogledu zabrinutosti za porast ekstremizma u islamu ispitanici su izrazili sličnu zabrinutost kao i pripadnici drugih vjerskih zajednica i to 52% u UAE, 39% u Alžiru, 38% u Saudijskoj Arabiji i 37% u Egiptu. Ovdje treba istaći da su slični procenti ispitanika zabrinuti zbog porasta ekstremizma i u drugim religijama u rasponu od 26% do 36% u zavisnosti od države ispitanika i religije, međutim ispitanici većinski muslimanskih zemalja u najvećem su procentu izrazili zabrinutost kada je u pitanju porast ekstremizma u judaizmu i to u prosjeku njih 42.5%.

Poruke iz rezultata studije

Pokazatelji navedene studije kao i principi koji su nabrojani u Deklaraciji navode nas na nekoliko bitnih zaključaka koje treba istaći. Prvo, dijalog između religija, njihovih pripadnika, civilizacija ili onoga što smatramo Istokom ili Zapadom u navedenom kontekstu i današnjem svijetu nema alternativu ili u konačnici ima onu manje poželjnu – krvavu. Drugo, rastom opće informiranosti o “drugom i drugačijem” i upoznavanjem drugih religija srazmjerno se smanjuje strah od istih – stoga obrazovanje i edukacija o religijama predstavljaju jednu od osnovnih zadaća koja stoji kao izazov u vremenu pogrešnih, lažnih i populističkih informacija plasiranih putem raznih medija i politika. Treće, opći strah koji je proizvela glasna i nasilna manjina u ime islama rasprostranjen je kako na Istoku, tako i na Zapadu – stoga je obaveza muslimana da pokažu svoju vjeru u svjetlu njenih osnovnih postulata kako i prevod njenog naziva sugerira (mir), te da se javno odreknu ali i bore protiv onih koji su kidnapovali islam od većine muslimana i koji i njima samima ulijevaju strah i nesigurnost. Četvrto, potrebna je šira, raznovrsnija i nadasve primjerenija prezentacija islama i njegovog srednjeg puta na svim multimedijским platformama, na kojima bi se veći broj ljudi mogao upoznati i obrazovati o istinskim islamskim učenjima i postulatima. I konačno, peto, ne u tolikoj mjeri povezano s navedenim, ali

veoma značajno: muslimani u Bosni i Hercegovini kao najorganiziranija zajednica muslimana s višestoljetnim iskustvom, susretima i prožimanjima s različitim religijama, kulturama i civilizacijama, te Bosna i Hercegovina kao zemlja najzapadnija iz perspektive Istoka i najistočnija iz perspektive Zapada, s muslimanskom većinom kroz konkretna istraživanja stavova i percepcija "jednih o drugima" na terenu može predstavljati vodilju i biti egzemplar ka tako potrebnom međureligijskom dijalogu.

GODINE TERORA?

Ove godine obilježit će se trideseta godišnjica pada Berlinskog zida kao i trideset godina od pojave “prorocateljskog” članka Francis Fukuyame o “kraju historije”,¹⁰ nakon kojih se možemo osvjedočiti u jedno: da je sjeme sumnje koje u svom članku navodi sam autor aktuelnije nego ikada:

U savremenom svijetu, samo islam je uspio ponuditi teokratsku državu kao političku alternativu i liberalizmu i komunizmu (...) drugi manje organizirani religijski implusi uspješno su zadovoljeni sa sferom privatnog života a koja je dozvoljena u liberalnim društvima.¹¹

Nadalje, prije nepunih dvadeset i četiri godine Samuel P. Huntington u svom članku, elaborirajući i tražeći odgovor na pitanje Fukuyamine teze o *kraju historije*, kao jedan od osnovnih uzroka sukoba u budućnosti navodi kulturne i civilizacijske razlike čovječanstva. Danas sa sigurnošću možemo ustvrditi do koje je mjere Huntington bio u krivu u mnogim svojim podvezama, poput one da neće postojati sukobi na ideološkim osnovama, da će svaka od šest živućih civilizacija postati jedinstven politički entitet, da neće biti unutarcivilizacijskih sukoba itd. Međutim, ono što sa sigurnošću možemo ustvrditi jeste da je Huntington produbio Fukuyaminu “zabrinutost” kada su u pitanju islam i muslimani, tvrdeći da je islam kroz vijekove svoga postojanja i interakcijama s ostalim civilizacijama uvijek naginjao ka ratu i sukobu, te da je islam omeđen “krvavim granicama”,¹² “čak i dešavanja u Jugoslaviji“, tvrdit će Huntington, “pokazuju, da to nije samo linija različitosti, već linija krvavog konflikta”.¹³

¹⁰ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 18. marta 2019. godine.

¹¹ Francis Fukuyama, “The End of History?”, *The National Interest* (ljetno 1989), str. 13.

¹² Samuel Huntington, “Sukob civilizacija”, *Foreign Affairs* (ljetno 1993), str. 27.

¹³ Huntington, “Sukob civilizacija“, str. 26.

Strah kao glavno oružje

Mnogi su s “ushićenjem” dočekivali dešavanja narednih godina, u kojima su tražili potvrdu za iznesenu Huntingtonovu tezu. U najvećoj mjeri tu su potvrdu našli u terorističkom napadu 11. septembra 2001. godine, u kojem su teroristi zloupotrebljavajući vjeru, na mučki način ubili gotovo 3.000 američkih građana, a muslimanima oteli vjeru. Od tada do danas, ogromna većina muslimana diljem svijeta pokušava i nastoji da preuzme primat nad interpretacijom islama od glasne manjine. To joj teško polazi za rukom jer glasna manjina nastojeći nametnuti svoj narativ i ideologiju koristi se jednim od najboljih alata u promicanju iste – terorom/strahom.

Prošlosedmični teroristički napad na Novom Zelandu na muslimane tokom obavljanja džuma-namaza, u mjestu po imenu Kristova/Hristova crkva (Christchurch), ima mnogo više zajedničkog s napadnom od jedanaestog septembra 2001. godine negoli s učenjima kršćanstva/hrišćanstva – svjedočeći da danas fenomen globalnog terorizma ne poznaje religiju. Naprotiv, zloupotrebljavajući religiju kreira vlastitu ideologiju. Ideologija, za koju je Huntington rekao da postaje irelevantna, poslužila je od svog nastanka do danas za kreiranje nove ideologije “sukoba civilizacija” na temeljima istoimene Huntingtonove teze. Ta ideologija, što je vidljivo i kroz manifest teroriste iz Christchurcha, predstavlja pokret koji svoje temelje pronalazi u narativu o prapadanju Zapada pod utjecajem migracija, te kreiranoj slici o islamskom “osvajanju” Zapada putem istih. Ta nova hibridna ideologija, čije je glavno oružje strah i koja nastaje iz straha, razvija se na temeljima neofašizma, prekograničkog i nadnacionalnog nacionalizma i superiornosti bijele rase, čime se nastoji nametnuti kao vodeći okvir funkcionisanja globaliziranog svijeta.

Nije samo njegova ideologija globalna. Činjenica da je posredstvom društvenih mreža, uživo, iz kadra gledaoca prenosio masovnu egzekuciju, teroristički čin i svoj krstaški pohod učinila je čitav svijet, kao globalno i virtualno selo, njegovom ciljanom skupinom. Zsigurno je mali broj svjetske populacije ostao “nedohvaćen” ovim snimkom, a još je manji broj onih koji nisu osjetili teror istog.

Istrebljenje muslimana iz Evrope

Slučaj terorističkog napada u Christchurchu u velikoj mjeri vezan je i za sami Zapadni Balkan i to u nekoliko segmenata. Pored do danas mnogo elaborirane činjenice o pjesmi "Remove Kebab", na našim prostorima poznate pod nazivom "Od Bihaća do Petrovca sela", kao jednoj od himni ekstremne desnice, tu je i simbolički odabir samog mjesta (Christchurcha) kao moderne verzije "Beča" i odbrane istog od "najeзде" muslimana. Zapadni Balkan (kako ga je i Huntington definisao) predstavlja prvu borbenu liniju u civilizacijskom sukobu "civilizirane" Evrope i "barbarskog" islama. Na oružju teroriste napisana su i imena srpskih "junaka" koji su se sukobili s muslimanima, te im je na taj način želio odati počast. Sve navedeno ukazuje na činjenicu da se ideologija modernih ekstremnih desničara uvjetno rečeno na Zapadu ne razlikuje od ideologije četničkog pokreta na Zapadnom Balkanu, a koji je u velikoj mjeri sarađivao i naslanjao se na fašističku ideologiju nacističke Njemačke, koja je upravo na istim osnovama prognila druge i drugačije ne birajući sredstva, što je rezultiralo genocidima 1941–1945 i 1992–1995. Osnovni cilj modernih terorista jeste pokretanje novog rata na tlu Evrope, koji bi ovog puta za cilj imao istrebljenje muslimana iz Evrope. Neofašistička ideologija prisutnija je kako u Evropi, tako i na Balkanu negoli što većina želi priznati. Dovoljno je pogledati četnička okupljanja po istočnoj Bosni. Stoga, ukoliko svjetske vođe – na globalnom nivou, ali i regionalni lideri na lokalnom nivou ne poduzmu radikalne mjere suzbijanja sličnih pokreta i jačanja ekstremnih desničara, ovo bi moglo biti stoljeće, a ne godine terora.

VJERA U DOBA DIGITALIZACIJE

Svi mi u svojim životima imamo ljude do kojih nam je stalo, koje volimo, te koje svakodnevno gledamo u interakciji s raznim tehnološkim uređajima.¹⁴ Naša djeca i mladi, na dnevnoj osnovi, podsjećaju nas na izazove koje utjecaj tehnologije ima i kreira među novim naraštajima. Jedno od osnovnih pitanja koje nam se nameće jeste kakav svijet želimo za sebe, ali i kakav ćemo svijet ostaviti budućim naraštajima?

Četiri revolucije

Prije nešto više od dva stoljeća industrijska revolucija, nerijetko nazivana i prvom industrijskom revolucijom, označila je prekretnicu u funkcioniranju dotadašnjeg svijeta. Promjena koju je donijela industrijska revolucija ogledala se u načinu, ubrzanju i mehanizaciji proizvodnje te zamjeni čovjeka mašinom/strojem sa ciljem masovnije i jeftinije proizvodnje, a što je utjecalo na promjenu općih društvenih tokova i razvoja čovječanstva. Druga industrijska revolucija, posredstvom tehnoloških izuma, inicirala je pojavu novih izvora energije (el. energije, plina i nafte), dok je treća posredstvom elektronike i razvoja informacionih tehnologija doprinijela automatizaciji proizvodnje. Danas, prema većini vodećih svjetskih autora, živimo četvrtu industrijsku revoluciju, čije su glavne perjanice: umjetna inteligencija, roboti, autonomni automobili, neurotehnološka poboljšanja mozga, genetska modifikacija i internet stvari (eng. Internet of things, IoT, izraz koji je 1999. godine prvi upotrijebio Kevin Ashton), a koje umnogome mijenjaju svijet koji poznajemo. Tokom povijesti tehnološki utjecaj se pomjerio s fizičkog, lokalnog, opipljivog (fabrike) na nevidljivo, globalno i sveprisutno (internet, softveri za prepoznavanje lica, kineski indeks druš-

¹⁴ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 17. aprila 2019. godine.

tvenog boniteta). Mogli bismo ustvrditi da nas društvene mreže (Facebook, Instagram, Twitter i dr.), ali i kompanije poput Googlea, Applea, ili pak Samsunga putem svojih uređaja ili softvera poznaju više i od nas samih (Harari, 2018). Algoritmi navedenih kompanija i mreža prate naše dnevne navike: šta kupujemo, gdje idemo, šta čitamo, s kim se družimo, šta volimo, svaki naš korak, ali i svaki otkucaj našeg srca. Postoje i mnogobrojne prednosti koje četvrta industrijska revolucija donosi sa sobom, od mogućnosti usavršavanja i napredovanja čovjeka na ličnom planu do korištenja umjetne inteligencije u medicinske svrhe. Sve je do izbora kojeg donosimo. Istraživanja pokazuju da određeni izbor korištenja (sportskih) aplikacija ili uređaja pospješuje fizičku aktivnost pojedinaca, ali istovremeno može dovesti i do ovisnosti o društvenim mrežama/medijima ili videoigricama. Ovo primjećujemo kod svoje djece, ali i nas samih, kada provodimo sate zureći u mobilne uređaje i trzajući se na svaki zvuk, obavijest ili vibriranje istih. Prema istraživanju Asuriona sedam od deset ljudi u Americi navelo je da im se telefon nalazi na dohvat ruke dok spavaju, dok je taj broj još veći kod mladih osoba (8,8 od 10).

Globalna porodica otuđenih članova

Dok je treća industrijska revolucija pretvarala svijet u globalno selo, danas sve više svjedočimo pretvaranju svijeta u globalnu porodicu – ali otuđenih članova. Nekada su djeca svijet gradila po uzoru na svoje roditelje i učitelje, dok danas pretežno to rade po uzoru na “virtuelne *influencere*”, čije živote nastoje pretočiti u svoju svakodnevicu. Prije nepunih pola stoljeća osnovni fokus obrazovnih sistema bio je otkrivanje i dolazak do novih informacija, danas smo zatrpani istim. Među najpopularnijim zanimanjima bila su ona koja su zahtijevala požrtvovanost, predan rad, red i disciplinu – ona koja su valorizirala znanje i učenje kao takvo, dok danas prevladavaju, poput blogera, vlogera, jutubera i sl. – ona koja promoviraju lagodan i raskošan život sa malo ili nimalo truda, koji dolazi preko noći, bez učenja, truda ili napora.

Stoga, u svijetu umjetne inteligencije, autonomnih automobila, robota i genetskih modifikacija kao prijevika potreba nameće se i kao najveći imperativ današnjice pitanje odgoja, obrazovanja i nadalje oplemenjivanja čovjeka, njegove etike i moralnosti. Sa svim savremenim tehnološkim dostignu-

ćima svijet postaje manji, kulturološke granice se pomjeraju a pojedinci bivaju povezani. Prema studijama Pew Centra, pod utjecajem navedenih tehnoloških dostignuća i susreta različitih religija, postajemo religiozniji i svjesniji svojih religija tako da se javlja i potreba ljudi za razvitkom vrijednosti, ponašanja i perspektiva koje će svoje osnovne postulate temeljiti na razumijevanju istine inspirirane religijskim i vjerskim učenjima. Religija i dalje ostaje jedan od najsnažnijih faktora formiranja i osnaživanja društvenih promjena i interakcija u svijetu. Digitalni trend u svijetu i četvrta industrijska revolucija nude do sada neviđene mogućnosti u pogledu napretka ili nazatka čovječanstva. Do nas pojedinačno je, ali i do religijskih zajednica, do koje mjere nastojimo etično postupati i inkorporirati moralna načela u svojoj interakciji danas. Mi moramo nastojati da uz pomoć tehnoloških dostignuća osnažimo i ojačamo naše društvo i zajednice, a ne da ih razjedinjujemo i dijelimo. *Uključivanje, društvena i medijska prisutnost religijskih i vjerskih vođa u dobu u kojem živimo potrebija je nego ikada, jer ukoliko nemamo prisutnost istih, društvene tokove i narativ preuzet će oni koji nemaju niti dovoljno znanja niti društvene senzibilnosti, a što im današnja tehnološka dostignuća omogućavaju.*

Religijske vođe u vremenu rasprostranjenosti digitalnih medija, raznovrsnosti medijskog sadržaja ali i dostupnosti različitih informacija, lažnih vijesti i dezinformacija, pogotovo o religijskim pitanjima i sadržajima moraju ponuditi novu perspektivu koja će nametnuti narativ i vrijednosti koje istinski zagovaraju religije kao takve te ponuditi novu vrijednost koja će biti ideja vodilja razvoja društava i zajednica.

Gdje smo mi?

U bosanskohercegovačkom kontekstu, kada smo samo na "klik miša" ili dodir ekrana od osnovnih informacija o onome što nas zanima, kada je u pitanju Islamska zajednica i njeni mediji, potrebno je istaći da u pogledu zastupljenosti i javno dostupnog sadržaja zvanične stranice IZ u BiH u pogledu pretraživanja (Google¹⁵) nekoliko osnovnih termina (islam, brak, fetva, halal, haram, kocka, islam i mladi, islamski brak) u određenim se-

¹⁵ Pretraživanje provedeno na novoinstaliranom Google Chromu bez unosa dodatnih podataka osim geolokacije: Bosna i Hercegovina. (Poveznica na Youtube kanal Edukacija o islamu.)

gmentima prednjači, dok su u nekim veoma nezastupljene. Tako naprimjer kovanica *islamski brak* unutar deset prvih linkova s odgovorima ne daje niti jednu zvaničnu stranicu pri Islamskoj zajednici u BiH, dok je svih deset ponuđenih linkova vezano za medije i portale islamske provenijencije iz BiH. Slično je i s terminima *brak* i *kocka*, koji ne nude niti jednu poveznicu sa zvaničnim portalima i internet-stranicama IZ u BiH, s razlikom da je manji broj zastupljenosti portala islamske provenijencije. Kada su u pitanju ostali termini iz pretrage, bitno je istaći da su linkovi/poveznice IZ u BiH rangirane pretežno na mjestima od šeste do desete pozicije, dok se samo u pogledu termina *fetva* zvanični portali nalaze na prva dva mjesta. Termini koji daju najveći broj poveznica na zvanične kanale IZ u BiH jesu *islam* i *haram* (tri od prvih deset rezultata).

Termin	Islam	Fetva	Halal	Haram	Brak	Kocka	Islam i mladi	Islamski brak
Zvanične stranice IZBiH	3/10	2/10	2/10	3/10	0/10	0/10	1/10	0/10
Mediji i portali islamske provenijencije	2/10	2/10	0/10	4/10	1/10	3/10	6/10	10/10

Ovdje je također bitno napomenuti da svoje zvanične internet-stranice sa sjedištem u Bosni i Hercegovini nemaju dva muftijstva i to: Bihaćko i Goraždansko, dok ostalih šest imaju, ali u pogledu informacija i ažuriranja istih variraju.

Kada su u pitanju društvene mreže¹⁶ i društveni mediji, s obzirom na činjenicu da su Facebook, Youtube i Instagram najzastupljenije i najkorištenije platforme u Bosni i Hercegovini, prilikom analize samo smo njih i uključili.

Iz table vidljivo je da je zastupljenost (povezanost) zvaničnih stranica Islamske zajednice u BiH i muftijstava na društvenim platformama veoma mala. Međutim, ovdje je bitno istaći da neke od navedenih institucija ipak posjeduju profile na društvenim mrežama, poput stranice "Islamske zajednice u BiH" na Facebooku ili Twitter profila. Činjenica je da isti nisu povezani s internet-stranicom ali i da nemaju zvaničnu verifikaciju autentičnosti istih, a sličan slučaj je i s nekim od muftijstava poput Muftijstva sarajevskog.

¹⁶ U obzir su uzeti samo oni društveni mediji koji su imali poveznice na zvanične internet-stranice. (Poveznica na Youtube kanal Behram-begove medrese.)

	Facebook	Youtube	Instragram	Website
Islamska Zajednica u BiH	Ne	Da*	Ne	Da
Muftijstvo banjalučko	Ne	Ne	Ne	Da
Muftijstvo bihaćko	Ne	Ne	Ne	Ne
Muftijstvo gorazdansko	Ne	Ne	Ne	Ne
Muftijstvo mostarsko	Ne	Ne	Ne	Da
Muftijstvo sarajevsko	Ne	Ne	Ne	Da
Muftijstvo travničko	Da	Ne	Ne	Da
Muftijstvo tuzlansko	Da	Da**	Ne	Da
Muftijstvo zeničko	Da	Ne	Ne	Da

Među najbolje integrisanim, a što se može i očekivati, jesu mediji Islamske zajednice i to Radio-televizija BIR (Facebook, Youtube i Radio BiR aplikacije za android i Apple uređaje) i Islamske informativne novine *Preporod* (Facebook, Twitter, ne posjeduje zvanični Youtube kanal).

Kada je u pitanju broj pratilaca istih, na Facebooku najveći broj njih ima Radio BIR (oko 28.000), zatim *Preporod* (oko 20.000) te stranica Islamske zajednice u BiH (oko 15.000). Istovremeno kada je u pitanju prisustvo drugih medija na društvenim mrežama s islamskim predznakom, tu u prvom redu spadaju Islam.net (oko 218.000), Akos.ba (oko 183.000), Televizija 5 (oko 46.000), Minber.ba (oko 33.000) i sl.

Iako društvene mreže i mediji ne moraju imati utjecaj na već formirane i odrasle ličnosti, njihov sve veći utjecaj vidljiv je na mlađim naraštajima – onima koji ne uče da koriste tehnologiju, već se s istom rađaju i odrastaju. Stoga, sve religijske zajednice, a pogotovo Islamska zajednica moraju se pozabaviti odgojem, filtriranjem ali i većom prisutnošću na istim jer u svijetu u kojem svaki dan mladi, ali i starije generacije, provode na internetu i društvenim medijima po nekoliko sati, mekteb, vjeronauka, hutba ili predavanje na sedmičnom nivou čini se nedovoljnim. Nadalje, mi ne možemo niti treba da ukinemo ili živimo izolovano od novih tehnoloških dostignuća – naprotiv mi se moramo uhvatiti u koštac s vremenom i ponuditi alternative u kanalima, emisijama, medijima prilagođenim za sve uzraste i njihove navike da bismo njegovali, ali i razvijali pozitivne vrijednosti i načela u našoj zajednici.

TRAKTAT O POJEDINCU, VLASTI I ZAJEDNICI

Općedruštvena uloga vjernika ne ogleda se samo u stepenu njegove formalne vjere i prakticiranja vjerskih obreda, naprotiv odnos prema drugim ljudima upravo je ono što svjedoči našu unutarnju vjeru i moralne zakone u nama samima.¹⁷ Vjera bez djelovanja predstavlja samo cilj bez strategije postignuća i ostvarenja istog.

Prije ili kasnije u životu svakog pojedinca, čini mi se, dođe trenutak u kojem mu je data potpuna sloboda izbora da kreira vlastitu sudbinu, trenutak kada odluke koje donosi ukazuju na ciljeve kojima stremi, te kada nijedna ovozemaljska sila nije u stanju promijeniti pravac njegovih kretanja. Ti trenuci su rijetkost, ali događaju se. Usko su vezani s našim ciljevima, stremljenjima i idealima. To su trenuci u kojima posvjedočujemo iskonsku istinu čovjekove slobodne volje da bira pravac svoga djelovanja, aktivizma i odluka.

Postoji nekoliko nivoa tih trenutaka u kojima čovjek odlučuje shodno svome nauku, vjeri, okolini, vlastitom sudu i/ili usudu. Nivoi tih odluka mogu biti razloženi na nekoliko segmenata: individualni, porodični, lokalni, nacionalni i sveukupne zajednice muslimana – *ummeta*. Trenuci koji se tiču individualnog i porodičnog djelovanja češći su u odnosu na one koji se tiču nacionalnih ili pak pitanja ummeta. Lokalni segment nalazi se između njih.

Individualni nivo može biti pojašnjen kroz čovjekovu odluku da obavlja ili ne obavlja dnevne molitve – namaz, da li će postiti ili ne itd. Porodični segment ogleda se u čovjekovom djelovanju i utjecaju na vlastitu porodicu u skladu s Božanskim načelima i kur'anskim uputama: *Naredi čeljadi svojoj*

¹⁷ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 17. maja 2019. godine.

da molitvu obavljaju i istraj u tome! (Kur'an, Ta-Ha, 132), dok se trenuci preporoda zajednice dešavaju svakih stotinu godina shodno riječima Poslanika, s. a. v. s.: "Doista će Allah ovom ummetu svakih stotinu godina slati onoga ko će obnoviti vjeru." (Ebu Davud, Sunnen)

Trenuci nacionalnog preporoda svijesti, misli i djelovanja dosta su rijedi od prvih dvaju i zahtijevaju individualno sazrijevanje većeg broja pojedinaca, promjenu društvene misli i društvenih tokova. Kontekstualizirajući Ibn Haldunovu teoriju ciklične historije i smjene generacija, mogli bismo reći da se preporod nacionalne svijesti dešava generacijski ili svakih 40-tak godina. Naš trenutak je bio 1992, kada smo nakon desetljeća borbi, pogrešaka, razočarenja i nadanja stekli nezavisnost i osvojili vlastitu slobodu. Od stjecanja nezavisnosti i osvajanja vlastite slobode do danas ključno pitanje koje se nameće bosanskohercegovačkom društvu kao imperativ jeste: Na koji način i kojim principima treba da sobom upravljamo? Ovaj momenat u svom datom segmentu individualizira trenutak nacionalne spoznaje ali istovremeno nacionalizira trenutak individualne slobode i izbora te ga smješta u domenu u kojoj se očekuje naše djelovanje. Od našeg djelovanja zavisi u kojem će se pravcu društvo kretati, te na koji ćemo način oblikovati nacionalni i/ili društveni praktični život i djelovanje.

Principi za lokalno djelovanje

Stoga, u trenutku kada nam se nudi da se nacionaliziramo individualno ali i da individualiziramo nacionalni momenat, želim istaći nekoliko principa kojima treba da se vodimo u definiranju našeg lokaliziranog djelovanja.

Prvo: Osnovna karakteristika zajednice muslimana, pored vjerovanja, ali i obaveza koje iz toga proistječu jeste Božanski postulat "naređivanje dobra, a odvratanje od zla" (Kur'an, 3:110). Onoga trenutka kada muslimani odustanu od datog principa, samim činom odustajanja oni prestaju bivati i "najboljom zajednicom koja se pojavila" (Kur'an, 3:110), jer je bivanje istom uvjetovanom navedenim Božanskim postulatom. Stoga, djelovanje pojedinca, muslimana, kao dijela sveukupne zajednice mora počivati i biti vođeno datim principom. Kada vidi neko loše djelo ili nepravdu, musliman je obavezan da ukaže na nju, shodno hadisu Poslanika, a. s.: "Ko od vas vidi neko zlo, neka ga ukloni rukom, a ako to ne može, neka to onda učini svojim jezikom. Ako ni to ne može, onda (neka to osudi) svojim sr-

cem, ali je to najslabiji oblik imana/vjeronanja" (Muslim, 49). Ovaj način djelovanja pronalazimo i u praksi prve zajednice muslimana, za koju nalazimo potvrdu u govoru prvog halife Ebu Bekra, r. a.: " O ljudi, pomozite mi ukoliko sam u pravu, a ispravite me ukoliko griješim (...)", kao i u primjeru halife Omera, r. a., koji je rekao: "O ljudi, ispravite me ukoliko vidite ikakvo neprimjerno djelovanje (devijaciju) kod mene" (Qaradawi, 2004: 223).

Drugo: Često zbog duge tradicije postojanja institucije halife među muslimanima, musliman zaboravlja da i on sam predstavlja tog halifu kojeg je Bog nastanio na Zemlji i dodijelio mu tu ulogu – namjesnika (Kur'an, 2:30). Shodno tome, čovjek koji je Božanski namjesnik na zemlji istovremeno je i vladar i povjerenik, i vođa i predstavnik, i učitelj i primjer/uzor itd., sve u srazmjeru uloge koju obnaša u svom javnom djelovanju. Stoga svaki musliman svoju ulogu na ovom svijetu treba da sagledava u svjetlu primaoca, čuvara i izvršitelja Božanske volje na ovom svijetu, čijim se vršenjem i izvršenjem definiše domet čovjekova namjesnikovanja na ovom svijetu. Općedruštvena uloga vjernika ne ogleda se samo u stepenu njegove formalne vjere i prakticiranja vjerskih obreda, naprotiv, odnos prema drugim ljudima upravo je ono što svjedoči našu unutarnju vjeru i moralne zakone u nama samima. Vjera bez djelovanja predstavlja samo cilj bez strategije postignuća i ostvarenja istog. U tom kontekstu treba i razumjeti Poslanikov narativ o uzvišenijem položaju trgovca (opskrbitelja) u odnosu na pobožnjaka (primaoca) iste. Stoga službu Bogu, kroz službu društvu zarad općedruštvene koristi, zovemo živom vjerom – islamom. I samo kao takvu živu vjeru islam moguće je pojmiti i razumjeti.

Treće: Islam, kao opći okvir života i načina življenja kroz praksu i govore Poslanika, a. s., također nas uči načinu ophođenja s drugima, o svetostima, dragocjenostima kao i zabranjenim stvarima u našem odnosu spram drugih ljudi. U tom kontekstu, na posljednjem najvećem kongresu muslimana za vrijeme Poslanika, a. s., – Oprosnom hadžu Muhammed, a. s., ističe nam tri svetosti: život, imetak i čast, kako se navodi u predaji: "(...) Ljudi, vaši životi, vaša imanja i vaše časti neka vam budu sveti i neprikosnoveni kao što je za sve nas uzvišen i svet ovaj mjesec, današnji dan i mjesto Arefat, na kome se nalazimo sve dok se ne sastanete s Gospodarem vašim. Čovjek je djelo Božije i neka je proklet onaj koji to ruši. Mi ćemo svi doći pred Boga i On će nas pitati za naša djela i naš rad (...)" (vidi: Buhari,

1623, 1626, 6361; Muslim, 98; Tirmizi, 1628, 2046, 2085; Ahmed ibn Hanbel, 19.774).

Četvrto: Islam od muslimana zahtijeva aktivizam, a ne letargiju i samosažalijevanje, jer samo proaktivni muslimani i proaktivna zajednica muslimana mogu iznjedrati promjene, kako kaže Uzvišeni Bog: *Allah neće izmjeniti jedan narod dok on sam sebe ne izmjeni (...)* (Kur'an, 13:11). Zato, ovo vrijeme u kojem živimo danas jeste naše vrijeme, koje zahtijeva naš sveukupni angažman zarad sveopćeg boljitka naše zajednice.

Razumijevanje postulata vlasti

Stoga naše razumijevanje osnovnih postulata vlasti mora počivati na temeljnim islamskim učenjima o istoj.

Prvo, učenje islama govori nam da je apsolutni Vladar i jedini istinski vlastodržac Uzvišeni Bog, te da On daje vlast (upravljanje) kome hoće, a uzima je od koga On hoće (Kur'an, 3:26). Poimanje i razumijevanje navedenog ajeta uči nas da je smjena vlasti ili onih koji obnašaju određene javne funkcije potpuno prirodan proces, koji se odvija po ustaljenom Božanskom zakonu – Sunnetullah. Stoga svi muslimani koji su na određenim pozicijama moraju biti svjesni njene prolaznosti.

Drugo, poznajući ljudsku ćud, Bog je propisao jedan, prema većini islamskih autoriteta, osnovni princip u javnom djelovanju – pravdu. O spoju ljudske uloge namjesnika, ali i obaveze pravednog djelovanja svjedoče primjeri mnogih poslanika poput primjera Davuda, a. s., u kojem mu Uzvišeni propisuje način na koji će javno djelovati, ali i daje osnovnu karakteristiku položaja – strast: *O Davude, Mi smo te namjesnikom na Zemlji učinili, zato sudi ljudima po pravdi i ne povodi se za strašću da te ne odvede s Allahova puta; (...)* (Kur'an, 38:26). Drugi primjer jeste primjer Ibrahima, a. s., kada je nakon kušnji obradovan da će ljudima predvodnik (lider) biti, pa Ibrahim zamoli Gospodara isto i za potomke svoje, a Gospodar mu odgovorio: *Obećanje moje neće obuhvatiti nepravednike* (Kur'an, 2:124). Bitnost pravde kao jedne od najvažnijih karakteristika vladara najbolje nam oslikava hadis Poslanika, a. s., kada govori o sedam kategorija/osobina ljudi koji će se naći u okrilju hlada Arša na Sudnjem danu, u kojem se na prvom mjestu navodi "pravedan vođa" (Buhari i Muslim), jer je on preduvjet za uspostavu pravednog društva.

Treće, u datim vremenskim okolnostima i datom sveopćem društveno-političkom kontekstu islamski postulat o dogovaranju i savjetovanju (šura) predstavlja jedan od najvažnijih principa na kojima je potrebno graditi naše društvo. Politički ekskluzivizam ne može i ne smije biti odlika današnjeg vremena i prostora, a pogotovo ne smije biti odlika onih koji pretenduju na upravljanje javnim poslovima. Čak i Poslaniku, a. s., Bog je u vidu direktne naredbe oporučio dogovaranje u ovosvjetskim poslovima: ... *Zato im praštaj i moli se da im bude oprošteno i dogovaraj se s njima. A kada se odlučiš, onda se pouzdaj u Allaha, jer Allah, zaista, voli one koji se uzdaju u Njega.*“ (Kur’an, 3:159). Princip dogovaranja nije proizvoljan, naprotiv on je obaveza onoga kome je vlast povjerena.

I *četvrto*, brojni autori pokušavali su dati ključne karakteristike, osobine kao i odlike onoga kome treba da bude povjereno na upravljanje bavljenjem općim poslovima muslimana. Jedno od najkonciznijih datih jeste mišljenje Alija, r. a., u kojem navodi:

“O ljudi, vi znate da ne priliči da onaj ko je škrt i pohlepan upravlja čašću, životima i prihodima muslimana, da im donosi zakone i pravilnike po kojima će postupati kao niti da im bude vođa. Osim toga, on ne smije biti neuk i nepoznavalac zakona da svojim neznanjem ne bi obmanuo narod. Ne smije biti nepravedan i osor, uzrokujući da ljudi prekinu sve sporazume i trgovanje s njim zbog njegove represije. Niti smije ucjenivati države tako da prijateljuje s jednim, dok druge plaši neprijateljstvom. On se mora suzdržati od primanja mita kada odluke donosi tako da prava pojedinca nisu pogažena niti su pridodana tužitelju. Ne smije napustiti slijeđenje Poslanikove prakse i zakona, tako da zajednicu ne odvede u lutanje i nestanak. (Ali, r. a.).

GDJE JE SALAHUDDINOVA GENERACIJA BOSNE?

Godina hiljadu devet stotina devedeset i deveta: Suad, Mirza, Admir, Eldar, Muamer, Adnan, Amina, Mirza, Ramiz, Muamer, Mirel, Maida, Asmira, Amira, Nusret, Aida, Amela, Amer, Amra, Samra, Admir, Admira, Samir, Admir, Mirela, Enver, Meliha, Senada, Mirsada, Selma, Admir, Adnan, Adela, Elvir, Edmir, Edin, Fahrudin, Jasmin, Merima, Mirza, Mirela... živjeli su na potezu lokalnog puta Tojšići – Gornje Vukovije (općina Kalesija) između dva zaseoka (Bara i Masle) u krugu od nekih stotinjak metara. Inače dva zaseoka dijeljena jednim bezimenim potokom i završetkom predratnog asfalta – koji će tek dvije hiljade i neke biti povezan.¹⁸ Djeca, njih četrdeset i nešto, predratne i ratne generacije – osnovnoškolci ili srednjoškolci i jedan fakultetlija.

Dvije su me vijesti / dva događaja nagnali na ovu temu. Prvi o zatvaranju 39 škola u Unsko-sanskom kantonu i druga o “smrti” svrgnutog egipatskog predsjednika Muhameda Mursija. Naizgled nepovezani i dijagonalno suprotni događaji, naprotiv i jedan i drugi na svoj način govore o vlasti i vladama. Prvi o nebrizi i nedovoljnom radu sistema vlasti, a drugi o svebrizi i prekomjernoj sili istog.

Prošli put, pisao sam o odlikama vlasti – ulozi pojedinca u izgradnji Zajednice, pri čemu sam na prvom mjestu isticao princip “Pravde”. U ovom tekstu želim se osvrnuti na jedan drugi segment i način uspostave pravde vlasti. Naime, kroz historiju, posebno islamsku misao o uređenju država, društava i zajednica uglavnom su se etablirala dva viđenja uređenja istih. Jedni su bili zagovornici pojma i koncepta “islamske države”, dok

¹⁸ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 24. juna 2019. godine.

su se drugi fokusirali na koncept državnog uređenja poznat kao "halifat". I jedni i drugi pretežno su se bavili strukturalnim uređenjem, stavljajući u fokus i naglašavajući pitanja suvereniteta i opće principe/odlike vlasti/poglavara u islamu. Čini mi se da su upravo prenaplašavajući teološku dimenziju i razumijevanje vlasti i jedni i drugi zanemarivali osnovnu odliku iste: dobro upravljanje/vladavinu (*good governance / ihsan*). Kur'anski savjet ljudima upućen u 90. ajetu sure en-Nahl (Pčele) odmah nakon principa pravde navodi recept za taj princip – *ihsan*, tj. dobro/odgovorno vladanje/upravljanje društvenim poslovima. I danas se mnogi prisjećaju primjera hazreti Omera, r. a., i Amra b. Asa – *Elem-tere*, kao jednog od najsvjetlijih primjera dobre vladavine i pravedne vlasti, ili odgovornosti i odnosa spram državne i privatne imovine kroz slučaj zamjene svijeće.

Danas je većina muslimanskih država ili država s muslimanskom većinom u potrazi za novim konceptom upravljanja iznoseći argumente za odoređeni sistem/uređenje i protiv određenog sistema/uređenja, pozivajući se na formu, strukturu ili koncept vlasti. Brojni su, samo iz novije povijesti muslimana, primjeri o neuspjesima pronalaska iste od monahrija, preko "islamskih država" do kvazidemokratija, jer nijedan navedeni sistem, najblaže rečeno, nije želio, da ne kažemo da je zanemarivao, suštinu, a ona se u velikoj mjeri fokusira na kvalitet, a ne na strukturu istog. Dakle, pravedna vlast i dobro upravljanje (domaćinski odnos) nasuprot bilo kojoj formi realizacije iste jedna je od osnovnih Božanskih poruka.

Preneseno u kontekst nevadenih primjera, čini se da sistem vlasti u oba slučaja nastoji onemogućiti promjene i uspostave društava jednakih šansi. I jedan i drugi, zarad ličnih interesa nekolicine žrtvuju budućnost i razvoj ukupne zajednice. Ukoliko je za promjene društvene svijesti i novi način poimanja i djelovanja potrebna smjena generacija (prema Haldunu 40 godina), osnovno pitanje koje se nameće jeste da li na ovaj način (ne) djelovanja nastojimo ugušiti svaku pomisao o mogućoj promjeni ili poručujemo da su promjene moguće na drugim mjestima / u drugim državama. Ni Salahuddin nije sam mogao mijenjati društvo, naprotiv društveno sazrijevanje, hvatanje u koštac sa stvarnim problemima i izazovima, obrazovanje i odgoj jedne cijele generacije Salahuddīna proizvelo je Salahuddina i promjene općih društvenih normi – tj. proizvelo je društvo pravde zasnovano na dobrom i odgovornom upravljanju.

I da se vratim na početak ovog teksta.

Godina dvije hiljade i devetnaesta: Suad, Mirza, Admir, Eldar, Muamer, Adnan, Amina, Mirza, Ramiz, Muamer, Mirel, Maida, Asmira, Amira, Amela, Amer, Amra, Samra, Admir, Admira, Samir, Admir, Mirela, Enver, Meliha, Senada, Mirsada, Admir, Adnan, Adela, Elvir, Edmir, Edin, Fahrudin, Jasmin, Merima, Mirza, Mirela... njih četrdesetak, sada odraslih ljudi, više ne žive tu, neki su se udali – neki odselili. Ostalo je dvoje-troje. Ostali su u potrazi za boljim životom odlučili da odu – nekoliko njih u veće gradove, ali pretežno van granica Bosne i Hercegovine. Danas su oni uglavnom visoko-obrazovani ljudi, doktori, profesori, novinari, vrijedni i marljivi radnici i uspješni poslovni ljudi od Hrvatske do Švedske i drugdje na Zapadu. Svi su oni Salahuddini koje je Bosna, čini mi se, zauvijek izgubila.

Elvedin Subašić

PROFITIVANJE SAVREMENIH
MUSLIMANSKIH PRAKSI

SLUČAJ HABIB (1): EUFORIJA LATENTNOG KOMPLEKSA

Tokom kolonizacije muslimanskih zemalja jedna od ključnih metoda u formiranju novog toka svijesti kod obrazovanih pojedinaca, od kojih se očekivalo da utječu na širu javnost s ciljem prihvatanja stranih državnika iza kojih je stajala vojna sila i njihove društveno-političke agende, bila je ugrađivanje osjećaja inferiornosti.¹ Svrhovito kritičko mišljenje kod muslimana, koje je istini na volju u to vrijeme bilo na izrazito niskom stepenu i(li) ograničeno konvencionalnim okvirima rigorozne političke i elitističke vjerske tradicije, nije doživjelo svoj prirodni preporod, koji je jedna od zakonitosti jer stalna je samo promjena (Heraklit), unutar muslimanskog korpusa kao analiza samoga sebe spram datog vremena i prostora, ali i spram drugog civilizacijskog koncepta. Tako polazište kritičkog mišljenja muslimana nije bilo u njemu samom kao vid samootkrovenja, već u kolonijalisti, Evropljaninu i njegovom konceptu mišljenja, što je ugrozilo i sami islamski svjetonazor baziran na četiri esencijalne vrijednosti: tevhidu, Objavi, drugom svijetu i hilafetu kao iskonskom odnosu između Boga i čovjeka, na što su ukazivali pripadnici tendencije *el idžtihadu-l-islam*, predvođeni Džemaludinom Afganijem i Muhamedom Abduhom, kada su kritikovali Ahmeda Kana i njegove prozapadne istomišljenike s Indijskog potkontinenta. Centar kritičkog mišljenja muslimana izmješten je iz Bagdada, Kaira i drugih muslimanskih gradova u Pariz, London i druge evropske gradove.

¹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 15. oktobra 2018. godine.

Postkolonijalni kompleks

Stjecanjem nezavisnosti u muslimanskim državama pojavljivao se sve veći broj autora koji su nastojali ukazati na pogubnost kolonijalnog mentaliteta, što je zahvaljujući prije nacionalizmu nego zdravorazumskim kriterijima i apstrahiranju samo djelomično uspjelo. Iako je dovođenje u vezu kolonijalnog mentaliteta s muslimanskim identitetom danas jedna od najozbiljnijih uvreda u muslimanskim društvima, to ne znači da on ne postoji, odnosno da ne koristi druge modalitete. Naravno, danas muslimani iz različitih zemljama sve više insistiraju na svojoj kulturi i tradiciji, odbacujući strane elemente i promovirajući svoj stil života, ali jedan segment kolonijalnog mentaliteta prisutan je skoro u svim muslimanskim zemljama, naročito kod mlađe populacije. Moguće da nije direktna posljedica kolonijalnog mentaliteta, ali u biti ovog fenomena primjetan je osjećaj inferiornosti koji rezultira stalnim samopotvrđivanjem i dokazivanjem ispravnosti konstitutivnih elemenata vlastitog identiteta i njihovim opravdavanjem.

Ovaj fenomen očituje se u euforiji muslimana kada saznaju da je poznata javna ličnost u svijetu prihvatila islam kao vjeru, bez obzira je li posrijedi moralna osoba ili ne. Radost i slavlje muslimana što je neko poznat prihvatio islam u nekim državama postaje nacionalna vijest. Nije riječ o proslavi ideje spasenja koja postoji i u islamu, ali ne tako naglašeno kao u kršćanstvu, prema kojem je spašen samo onaj ko uđe u Kraljevstvo Božije, ni o zadovoljstvu, svojstvenom skoro svakom kolektivu i grupi, zbog kvantitativnog napretka, niti o percepciji ovog događaja kao Božije znakovitosti koja se ponavlja u Objavi na više mjesta u različitim formama s kontekstom *Vallahu jehdi men ješa'u*, da On upućuje koga hoće. Prije je riječ o samopotvrđivanju muslimana, njihovoj latentnoj želji da ojačaju svoj identitet i samopouzdanje odlukama drugih, to jeste slavnim konvertitima. Kao što je Ibrahim, a. S., tražio dokaz o proživljenju od Boga *li jatmeinne qalbii* – radi smirenosti srca, muslimani traže u Božijoj uputi poznatih ličnosti svoju smirenost i samopouzdanje. Iako su čuvari Knjige, koja je simbol slave kao Kovčeg koji su Jevreji izgubili, *Leqad enzelnalejkum Kitaben fihi zikrukum* – *Dali smo vam Knjigu u kojoj je Vaš spomen/slava*, muslimani, ipak, žele potvrdu svoje slave i u drugim fenomenima. Posebna analiza može se ticati izbora konvertira koji su objekt ove vrste muslimanske radosti.

Davno je Čehov u svojoj priči *Putnik prvog razreda* ukazao kako *show business* dominira u javnosti spram znanstvenosti i drugih ljudskih dostignuća pa tako će manjeg intenziteta biti zadovoljstvo, ako ga uopšte bude, nakon vijesti da je islam prihvatio seljak u nekom afričkom plemenu ili vijest o islamu naučnika, akademika, profesora, fizičara... Radost većine muslimana prilikom konvertitovog prihvatanja islama skoro je proporcionalna slavi koju konvertit uživa u svijetu.

Globalna epidemija

Naravno, potreban je multidisciplinarni pristup ovom fenomenu, o kojem bi sud trebalo da daju i sociologija religije, psihologija, antropologija i druge znanosti te ponude teorijski okvir za promatranje povijesti i budućnosti ovog fenomena. Do tada, može se konstatirati kako je ovaj fenomen prisutan i intenziviran razvitkom medija i društvenih mreža. Naime, vijest da je poznata ličnost u oblasti sporta, muzike i filma i drugog oblika zabave prihvatila islam među muslimanima se širi nevjerovatnom brzinom, koja zanemaruje ostale elemente vijesti poput istinitosti. Uslijed ogromne želje da poznate ličnosti potvrde islam, koji nema potrebe za potvrđivanjem, muslimani konstantno šire ili nekritički prihvataju vijesti o prihvatanju islama poznatih ličnosti. Tako je 'islamiziran' Michael Jackson, Jean Claude Van Dam, Wil Smith, Angelina Jolie i mnogi drugi. Zapravo, ponekada je dovoljno samo dovesti u kontekst poznatu ličnost s islamom i vijest se već širi internetom, ali i drugim medijima.

Posljednji slučaj muslimanske euforije, s tim da je ličnost ovoga puta zaista bila musliman, jeste pobjeda ruskog borca dagestanskog porijekla Habiba Nurmagomedova u UFC borbi protiv Irca Connora McGregora. Muslimani diljem svijeta slavili su pobjedu Habiba kao muslimana, a ne kao sportiste. Nevažno je u ovom kontekstu što se UFC (Ultimate Fight Championship) zbog svoje nasilne prirode ne može dovesti u kontekst sporta po islamskim principima, muslimani diljem svijeta, što svjedoče mediji i naročito društvene mreže, slavili su pobjedu jednog muslimana kao nacionalnog "umetskog" heroja, iako do tada nisu pogledali nijednu njegovu borbu, odnosno nijednu UFC borbu niti uopšte razumiju ovaj sport.

Dok su Evropljani gledali ovu borbu sa sportskog aspekta, muslimani su je gledali s kulturološkog i civilizacijskog, kao susret Istoka i Zapada,

islama i kršćanstva. Muslimani su doživjeli Habiba kao časnog predstavnika njihove vjere i civilizacije, jer su prvi put od Muhameda Alija imali svjetski poznatog muslimana šampiona. Habibu za hrabrost i samopouzdanje nisu bili potrebni navijači muslimani, koliko muslimanima zbog njihovog kompleksa inferiornosti treba Habibova slava.

SLUČAJ HABIB (2): KAD MUSLIMAN BRANI VJERU, I DŽAMIJE GORE

Neko bi mogao kazati da je euforija muslimana bila zapravo opravdana reakcija ili posljedica uvreda koje je McGregor ranije uputio Habibu u vezi s vjerom.² Poznavao UFC-a vrlo je dobro poznata činjenica da je ovo sport koji dopušta uvrede i provokacije kao psihološku stranu borbe, ali i McGregorov stil, koji je svojim provokacijama i pompeznim nastupima, prije nego savršenim umijećem borbe, skrenuo pažnju cijelog svijeta na sebe. Ne treba zaboraviti da je vrijeđanje u sportu svjetskim popularnim učinio upravo musliman. Kao što je UFC evolucija boksa, tako su i McGregorove uvrede evolucija riječi Muhameda Alija koje je upućivao protivnicima prije meča. Ljubiteljima UFC-a McGregorove uvrede nisu bile ništa novo ni u sportu, kamoli na ravni kulturno-civilizacijskog izazova, što nije slučaj s muslimanima.

Musliman na tronu

Nakon što je izgubio borbu, McGregor nije izgubio snagu i mogao je preko glave suca napraviti nered, dobacivati i vrijeđati, kako to nekada biva nakon nekih mečeva, ali mirno je sjedio, zadovoljan odlukom suca i razočaran što je izgubio meč. Nije McGregor moralna gromada, već sportista. Van oktagona koristio je 'habibski' stil, napadajući protivničku ekipu i sve oko sebe, ali u oktagonu je bio sportista. Međutim, Habib je bio uzoran sportista sve vrijeme, sve do trenutka pobjede, a onda je postao ono što je spočitavao McGregoru. Ili je možda to zaista i bio, jer tron otkriva pravo lice vladara, a ne ogledalo. Nemuslimani su se nakon Habibovog nasilja i

² Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 8. novembra 2018. godine.

nereda mogli upitati: šta ako ovakvi zavladaju svijetom?

Bilo bi manje mučno za normalan muslimanski razum da Habib svoj napad nije opisao kao praktičnu apologetiku islamskih vrijednosti. Još jedanput musliman je svijetu pokazao da se vjera brani nasiljem i to nekonvencionalnim metodama. Gledaoci su mogli tolerirati McGregorovu krv u oktagonu, opravdanu metu, pa i prihvatiti ulogu sugubitnika, jer je sve u okviru sportskog mjesta i vremena, ali Habibov napad van sportskog mjesta i vremena na one koji nisu bili direktna meta, usto i tolerirajući, zajedno sa svojim navijačima muslimanima, koleteralnu štetu u vidu sportskih civila oko oktagona, ne mogu razumjeti kao što nikada neće moći razumjeti ni nekonvencionalne metode odbrane vjere bombaškim prslucima.

Posebna je tema ta (ne)sreća muslimana što je, umjesto nekog doktora ili naučnika, najpoznatiji musliman u savremenom dobu bokser Muhamed Ali, koji je svjetsku slavu stekao opravdanim nasiljem, najpoznatiji u pozitivnom smislu jer od njega su u svijetu bili poznatiji Sadam Husein i Bin Laden, čija je svjetska slava ležala u neopravdanom nasilju. Ali u savremenom kontekstu muslimani treba barem da budu oprezni gdje god i kad god se približavaju nasilju i svim situacijama iz kojih emanira ovaj fenomen: od sportskih susreta i navijanja do demonstracija u kojima žele govoriti u ime svoje vjere ili za odbranu svoje vjere. Nasilnu reakciju Habiba nakon pobjede, napad na protivničku ekipu McGregora, kojem su bili izloženi i drugi gledaoci, neki muslimani su, zbog ranije izrečenih McGregorovih uvreda, opravdavali, kao što su neki nastojali opravdati reakciju, tačnije gnjev muslimana nakon karikatura o Poslaniku, a. s.

Postaju li nasilje i nered nova filozofska snaga muslimana?

Korejac o muslimanima

Upravo hermeneutika ove frenetične prakse muslimanske apologetike u različitim društvima interpretira i prirodu fenomena paljenja zastava kod muslimana. Cijeli je svijet mogao u udarnim medijskim terminima gledati kako muslimani uz urlike pale i gaze zastave nemuslimanskih država zbog vrijeđanja Poslanika, a. s. kroz karikature, ali i vojne invazije u Iraku i Afganistanu. U isti mah dok su prozivali kršćanske fanatike za paljenje Kur'ana, muslimani su palili zastave i slike zapadnih političara. U tim scenama naj-

teže je bilo gledati što to čine muslimani i u evropskim državama, čak i u Bosni i Hercegovini, gdje je jajima gađana zgrada Američke ambasade, pa su nemuslimani, čak i oni koji nemaju tako često bliske susrete s muslimanima poput građana zemalja Dalekog Istoka, Japana ili Južne Koreje, mogli postaviti retoričko pitanje: kakvi li su tek muslimani u bliskoistočnim zemljama, u kolijevci islamske kulture i civilizacije; da li bi umjesto paljenja zastava zapalili, ako im se pruži prilika, i zapadne institucije. Dalje, gledajući nemile scene paljenja fotografija zapadnih političara u zemljama s muslimanskom većinom, mogli su otvoriti pitanje da li bi muslimani uistinu spalili ove političare. Vjerovatno ne bi. Međutim, ISIL će kasnije poslati svijetu scene spaljivanja živih ljudi iz muslimanskih civilizacijskih kolijevki, a što je, uslijed asocijativnog razmišljanja uveliko određenim eidetskim pamćenjem, teško izolirati u svijesti i predodžbi o muslimanima kao ekstremni izuzetak. Najoptimalniji ishod ove piromanske prakse za sliku muslimana u svijetu mogao je biti da najbezbržijsi apolitični Korejac po državljanstvu i građanin svijeta po političko-filozofskom svjetonazoru, koji je gledao spaljivanje nemuslimana na Bliskom Istoku, pomisli kako je riječ samo o nekoj videomontaži.

Drugi problem u vezi s kakofonskom apologetikom muslimana, uličnom apologetikom, jeste što se Korejac mogao zapitati: koliko je pismenih muslimana u tom islamskom svijetu i usmjeravaju li intelektualci širu javnost ili je šira javnost recenzent njihovog intelektualnog pregalaštva? Nemusliman je olovkom uvrijedio muslimana, a muslimani mu uzvraćaju pesnicom, nožem, upaljačem i vikom. Nemusliman je iz udobne kancelarijske fotelje uvrijedio muslimana, dok mu musliman odgovara na ulici.

U kontekstu Bosne i Hercegovine paradoks je imao dodatnu dimenziju: muslimani su požrtvovano dizali glas – u doslovnom i prenesenom značenju – protiv vrijeđanja Poslanika, a. s., u Evropi i ugnjetavanja muslimanskih života u dalekim zemljama, ali ne, barem prema sjećanju autora ovog članka, protiv vrijeđanja i ograničavanja univerzalnih ljudskih prava te tako i vjerskih sloboda u sopstvenoj domovini, tačnije nekim dijelovima poput Hercegovine ili manjeg entiteta.

Susjedno dvorište

Zašto je, pored ostaloga, važno da se upravo u Bosni i Hercegovini ne govori u ime islama povišenim tonom i terminologijom nasilja, pored toga što je, kako kaže Enes Karić, “od ružne i razularene riječi o vjeri do ružna postupka i bahata koraka u ime vjere, dovoljno manje od pola koraka”?

U ekonomiji je poznat pojam pozitivne i negativne eksternalije. Prodaja kuće za veći iznos novca ima znatno veće šanse ako je u susjednom dvorištu lijepo uređen cvijetnjak i bazen sa čistom vodom. Susjedno dvorište ne može direktno utjecati na kuću u arhitektonskom, sigurnosnom ili estetskom smislu. Ipak, ako je u susjednom dvorištu otpad sekundarnog materijala, koliko god da je kuća lijepa, prostrana, s dugogodišnjom tradicijom, prefinjenog enterijera, od moralnih vlasnika, ona će u očima potencijalnog kupca biti, prije svega, kuća pored otpada.

Na globalnom planu, Bosna i Hercegovina je dvorište islama, geografski posmatrano vjerovatno susjedno ako je kockasta Kuća u Mekki, i šta se u njemu nalazi vrlo je važno za predodžbu o samoj Kući i onome što ona predstavlja. Niko ne voli bučne komšije, čak se zovu i organi sigurnosti da se uspostavi mir, a kamoli da poželi upoznavanje ili prijateljstvo s takvim bučnim mentalitetom koji implicira destrukciju barem zvučne harmonije, ako ne i opće.

PRVA RASPRAVA S BOGOM

Prokletnikovo ubjeđivanje Adema, neka je mir na njega, i njegove žene Have u Džennetu da je vječnost okus ploda izraslog na zabranjenom stablu jeste prvo zabilježeno manipuliranje pojmovima (koje je do danas iskustveno modificirano u medijima i politici, od kojeg su najtragičniji slučajevi imenovanja nuklearnog, smrtonosnog naoružanja sofisticiranim čuvarem svjetskog mira, podjarmljivanja drugih naroda civilizacijskim oplemenjivanjem, ateizma unapređenjem tolerancije, istrebljenja nevinih žrtava antiterorizmom itd.).³

Svakidašnje rasprave umjesto dijaloga, kritike umjesto prijedloga, favorizirajući subjektivni stav umjesto argumentovanog, svađe umjesto razgovora generišu niz problema u međuljudskim odnosima, njihovim relacijama, komunikaciji i interakciji, od kojih je najpogubniji fizički sukob kao vrhunac polarizacije u društvu. Viševrsnim sukobima umnogome doprinosi nekonzistentno donošenje zaključaka zbog različitog definiranja i vrednovanja pojmova, što ne vodi konsenzualnoj terminologiji. Da li zbog odsustva znanstvene odgovornosti, ciljanog akumuliranja nerazumijevanja u javnosti ili pak indolentnosti sugovornika da definišu pojmove (o) kojima komuniciraju, u prilici smo registrovati brojne nesporazume pa i sukobe u svakidašnjici. Tako dok jedni žustro brane, pozivajući se na niz argumenata, svoj stav određen jednim pojmom, drugi, istim metodološkim pristupom, još odanije napadaju taj stav ili dominantni pojam.

Čak i prvi trenuci svetopovijesnog razgovora/rasprave bili su u znaku određenja pojmova. Sveznajući Allah, dž. š., upoznaje svoju službu, meleke, o pojmu «halifa», odnosno s namjesnikom na zemlji, prvom oblikovanom ilovačom najljepšeg izgleda u svijetu stvorenja – Ademom, neka je mir na

³ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 10. decembra 2018. godine.

njega, kojeg je već ranije upoznao s posebnim pojmovima, o kojima meleki nisu imali znanja. Prokletnikovo ubjeđivanje Adema, neka je mir na njega, i njegove žene Have u Džennetu da je vječnost okus ploda izraslog na zabranjenom stablu jeste prvo zabilježeno manipuliranje pojmovima (koje je do danas iskustveno modificirano u medijima i politici, od kojeg su najtragičniji slučajevi imenovanja nuklearnog, smrtonosnog naoružanja sofisticiranim čuvarem svjetskog mira, podjarmljivanja drugih naroda civilizacijskim oplemenjivanjem, ateizma unapređenjem tolerancije, istrebljenja nevinih žrtava antiterorizmom itd.). Prije negoli dođe do nesporazuma u našoj svakodnevnoj komunikaciji, trebalo bi da naznačimo šta pod određenim pojmovima podrazmijevamo, ako znamo da oni u javnosti mogu biti različito tumačeni, objektivno ili subjektivno, politički ili kulturno, stručno ili nestručno, teorijski ili praktično, konotativno ili denotativno, znanstveno ili publicistički, te da budemo upoznati sa sugovornikovom definicijom određenih pojmova, koja može da proizlazi iz različitog svjetonazora, kulturnog, tradicijskog, ideološkog i dr. naslijeđa. Ovim bismo, nadamo se, umanjili broj, učestalost ili intenzitet sukoba. Kao primjer navedimo dva pojma.

Bog

S bazičnim povjerenjem i vjerom u sebe mnogobrojni autori tekstova u medijima, kojima žele utjecati na javnost, često Boga spominju u negativnom kontekstu, a velikim slovom preciziraju na koje religijske zajednice misle. Nerijetko se u bh. medijima pojave tekstovi ili karikature koje su odraz satirično-ironične ravnodušnosti autora spram tuđeg vrednovanja pojma Bog. Kao što autor, sigurni smo, ne bi dozvolio sebi da uvrijedi čitaoce spominjući im roditelje u negativnom kontekstu, što je krajnji vid primitivnog ponašanja u javnosti, tako ne bi smio sebi dozvoliti ni uvredu čitalaca spominjući im Boga, jer je prema njihovom uvjerenju i religijskoj tradiciji Bog u hijerarhiji poštovanja iznad roditelja: "(...) da mu Allah i Njegov Poslanik budu draži od svega (...)" (Hadis).

Stoga, svaka uvreda Boga za vjernika je veća uvreda nego njegovih roditelja. Kao što mediji ne dozvoljavaju zloupotrebu medijskog prostora kroz vrijeđanje tuđih porodičnih vrijednosti, trebalo bi u svojoj medijskoj etici da iskristaliziraju šta mnogima znači Bog. Treba da budu svjesni da

današnjim vjernicima Bog nije mitološko biće natprirodnih moći i anticivilizacijskih sankcionih mjera i metoda, već Savršenstvo Kojem duguju svoju esenciju i egzistenciju i Kome odaju počast svakim svojim dahom, te da uvreda njihovog Boga jeste veća uvreda nego samih njih. Inače, koliko je monoteizam utjecao na nestanak mitologije, politeizma i idolopoklonstva kao religijskog fenomena, toliko su ih moderna kultura i sekularizam reafirmirali kao kulturno i umjetničko naslijeđe svjetske civilizacije, što je utjecalo na savremenu percepciju Boga kao jednog od mnoštva bogova, odnosno atavističkih apstraktnih i iracionalnih vizija.

Vjeronauka

Vjeronauka je pojam koji je trenutno među osnovima samokategorizacije pojedinaca u okruženju, gdje znatan broj pod medijskim utjecajem utemeljuje stav o društvenim realnostima i aspektima. Verifikacija socijalnog identiteta samokategorizacijom, kao pojedinca ili kroz grupu, u BiH se često otkriva definiranjem vjeronauke, čime se otkriva i isključivi konačni stav mnogih prema vjeri. Opterećenost različitim motivima, pritisak konformizma i neuravnotežena orijentacija prema jednoj grupi koja prepoznaje u svom životu važnost barem individualnog svjedočenja vjerskog iskustva – doprinijeli su da se vjeronauka tumači s različitih znanstvenih, ali i kritizerskih pozicija, što je vjeronauku učinilo predmetom neispravnih zaključaka, vrednovanja pa i ideologija, a njen stvarni značaj tako je nehotimično degradiran.

Tako se pod vjeronaukom smatra sistematsko izučavanje Šerijata, njegovih preziciranih normi, sankcija, a ne školski predmet koji, u odnosu na sve druge, ima najviše potencijala za oplemenjivanje mladih ljudi, podučavanje kontroli govora, rada, spavanja, ljutnje, stida, ambicija, odnosno za odgoj učenika. Umjesto insistiranja na kategorizaciji ljudi na teiste i ateiste, ona zapravo podučava učenike postojanju različitosti, ali i uvažavanju tih različitosti. Nažalost, samo se u BiH vjeronauka imenuje predmetom koji uči djecu netoleranciji i segregaciji, dok se u zemljama koje se uzimaju za primjer multikulturalizma konflikti i netolerancija ne smatraju posljedicama religijske isključivosti multireligijskih zajednica, već se razmišlja na sljedeći način:

Ako želimo izbjeći povratak najgorim nepravilnostima u prošlosti, treba da zapriječimo neki novi tok i dovedemo u postojanje mogućnosti koje su sada samo nejasno shvaćene. Danas je religija često odbacivana kao fundamentalistička uz gruba osuđivanja. Tu se ogleda hotimično neznanje drugih aspekata religije. To, dakle, čini vrlo teškim artikuliranje stanovništva principijelne tolerancije ili prihvatanja odanosti pluralističkoj vrednoti osnovanim ni na čemu osim na nekom obliku ravnodušnosti ili relativizma. Nasuprot tome, upravo je u religijskoj usmjerenosti moguće pronaći temelj vrlo različite tolerancije. Doista, moglo bi se tvrditi da osnova principijelne tolerancije može biti nađena samo u religijskoj perspektivi (...) (Adam B. Seligman)

Iskustvo vjeroučitelja (zajedno sa socijalnim radnicima) sigurno će u budućnosti biti obogaćeno istraživanjima o nižem stepenu alkoholizma, suicida, kriminaliteta, delinkvencije kod učenika koji pohađaju vjeronauku, o njihovom zrelijem odnosu prema bračnoj zajednici kao kohezivnoj cjelini koja ističe čovjekovu iskonsku prirodu za razliku od seksualno-primitivne razuzdanosti; o nekonformističnom i poniznijem odnosu učenika koji pohađaju vjeronauku prema svim životnim aspektima, naročito u međuljudskim odnosima kada znaju da i bez ovosvjetskih, pravno-formalnih sankcija, državnog zakonodavca i vanjskog zakona, u svojoj unutrašnjosti imaju onosvjetske, istinske sankcije, još jednog (Vrhovnog, Neupitnog) Zakonodavca, to jeste imaju unutarnji zakon, koji se u islamskoj terminologiji naziva ahlak. Upravo će ovi učenici poduzeti inicijativu uz naučna istraživanja kako bi ukazali na sve prednosti vjeronauke (i religije), suodnosna religije i psihologije i time vratiti dostojanstvo vjeronauci, a distancirati je od emocionalnih, intelektualnih, ideoloških i socijalnih konflikata koji manipulišu pojmovima u javnosti.

Šerijat i džihad

Važan pojam koji je izložen simplifikaciji i banalizaciji, čime se ugrožava njegova sakralnost, jeste Šerijat. Šerijat se u javnosti, naročito putem medija, predstavlja kao arhaična mističko-egzotična ovozemaljska replika raja s poligamnim aspiracijama, višestoljetni izvor legitimiteta inkvizitorskih tehnika i sankcija, neuništiva hamajlija moralnog građanstva. Mediji interpretiraju Šerijat kao bauk nad slobodnim građaninom modernih država. Naravno, inkvizicijsko-sadističko ponašanje ISIL-ovih spodobna, koje

definiraju realizacijom šerijatskog duha, umnogome doprinosi takvom poimanju Šerijata, kao i tumačenje Šerijata domaćih kvaziselefijskih krugova koje je ogoljeno temama o višeženstvu i važnosti imenovanja izdajnika, munafika i nevjernika. U ovakvom nedobronamjernom i dobronamjernom, ali neukusnom, pristupu zanemaruju se čak i one intencije Šerijata koje su primjenjive u svakom društvu i državi. Tako postaje sasvim razumljiva apstinencija od alkohola, opojnih sredstava, čak je u samom vrhu savremene moralne hijerarhije shodno konvencionalnim etičkim kodeksima, ali ne i šerijatska zabrana alkohola. Određeni krugovi u javnosti podržavaju seksualnu apstinenciju prije braka, koju će imenovati osobinom čednosti, ali ne i šerijatsku prevenciju – *ne približavaj se bludu!* Košer-hrana postat će trend i način savremenog života, ali halal-hrana ostat će osobina nekog zakona koji ne pripada savremenom svijetu. Uporedo s ovim pojmom, mnogi se distanciraju od džihada, tako da malo ko od imama i učenjaka u svojim predavanjima i hutbama želi spomenuti ovaj pojam.

Selef

Moramo shvatiti da postoji ogromna razlika između čovjeka drugačijeg mezheba i čovjeka drugačije ideologije. Mnogi ne žele praviti razliku između bh. građana drugačije vjerske prakse i bh. 'negrađana': potencijalnih terorista, beskorisnih ekstremista ograničene moći prosuđivanja, grupa često ideološki više nego vjerski uozbiljenih, zapravo ekstremistički raspoloženih prema svakome i svemu što nije u skladu s njihovim idejama koje rezultiraju terorom i destrukcijom, neredom u institucijama koje godinama uživaju reputaciju svojim redom i radom kod bh. muslimana. Kako ne bismo ostali pri dualističkoj podjeli muslimana na prograđanske i antigrađanske, potrebno je mnogo više raditi na detaljnijem analiziranju podjela muslimana u BiH, ne postavljajući tako složen fenomen na jednostavnu parolu: Ko nije s nama – protiv nas je. Nepromišljeno imenovanje svih muslimana drukčije vjerske prakse "selefijama" može biti trajno štetno. Naša lična definicija "selefa" nije ni u granicama bliska deskriptivnoj, leksičkoj, rječničkoj definiciji. Samo definiranje nejasnog pojma selefizam, njegovog sadržaja, u bh. javnosti se, naročito u medijima, razlikuje od slučaja do slučaja, i shodno datoj situaciji poseže se za nekompetentnim, izmišljenim i nejasnim terminima i objašnjenjima, koja dovode do toga da

se nejasno definira još nejasnijim, *obscurum per obscurius*. Prihvatili smo određenje pojmova *selefi* i *selefizam* kao fenomen koji usko korespondira s fundamentalizmom, ekstremizmom, terorizmom, iracionalizmom, destrukcijom, antibosanstvom, antievropeizmom, sklonošću za uništavanjem, nasiljem, okrutnošću, pretjerivanjem, poligamijom, željom za okrutnom teokratskom vlašću i apsolutnom kontrolom cjelokupnog čovjekovog morala i društvenog života. Naravno, ovom negativnom značenju doprinijeli su prvenstveno određeni krugovi koji sebe žele predstaviti selefij-skim, kroz isključivost i želju za samo "jednom istinom", čiji čuvari i tumači mogu biti samo oni. U tom svom nekritičkom nastojanju da žive kao prve generacije muslimana, kao uzor drugima, postaju slikovit primjer kvaziselefija, puritanaca i puritanstva. Od plemenite ideje oživljavanja načina ne života, već životnih vrijednosti Muhammeda, a. s. i prvih generacija muslimana (ne)svjesno su kreirali ogoljeli puritanizam i okupirali pojam *selefija* iskrivljujući njegovo pravo značenje. *Selef* nije više sinonim za prve časne generacije muslimana, već je postao izraz za današnje puritance. Također, ono što je primjetno u našoj domovini, puritanizam polahko izlazi iz okvira vjere i zalazi u druge oblasti ili teme, poput politike ili književnosti, kakav je bio posljednji slučaj s imenovanjem Meše Selimovića izdajnikom naroda i svoje vjere.

Sunnet

Krajnje pogubno je i "iskorištavanje" pojma *sunnet* u svakodnevnom interpretacijama pa se on sve manje koristi kod bh. muslimana. Nažalost i bh. ulema sve više, umjesto Sunnet, koristi termin Tradicija, Predaja ili "naša tradicija", čime ukazuje na islamsku tradiciju Bošnjaka, koja može u budućnosti kod šire muslimanske javnosti stajati spram Sunneta i tamo "njihove tradicije". Na ovaj način ulema, prvenstveno se misli na autoritete koji su i zaposleni u Islamskoj zajednici, odriče se pojma sunnet, "poklanjajući" ga pseudoselefijskim grupacijama. Koliko je napora načinjeno da se pojmovi *hadis*, *sunnet*, *sira* uvedu u javni diskurs poslije agresije na BiH, odnosno stjecanjem vjerskih sloboda, toliko je sada na snazi brisanje ovih pojmova iz vazova, intervjuja, obraćanja, usmenih i pismenih argumentacija.

Hikaja

Ipak, gore od pojma *sunnat* prolazi pojam *hikaja*. Sve je manje imama, uleme, intelektualaca koji su spremni upotrijebiti ovaj izraz pri referiranju na jednu bogatu tradiciju islamske mudrosti, a umjesto *hikaje* koristit će *anegdote, predaje, priče...*, čime se briše mudrost koja se, prema iskonslovlju, podrazumijeva u pojmu *hikaja*. Vjerovatno, ovaj izraz, koji s pravom korespondira sa sufijskim naslijeđem, toliko je degradiran pseudoselefijskim učenjem o tome da su sufije zabludjeli novotari kojima je hikaja važnija od Sunneta. Odricanje od ovog pojma dvostruko je. S jedne strane, postepeno se gubi iz svakodnevnih vazova i tekstova, što rezultira, s druge strane, zatvaranjem ovog pojma tekijskim vratima isključivo u svijet mistike i sufizma.

PROTEK FIRITI KULTURU I UMJETNOST: FILM KAO GRIJEH

Davno je najslavniji muslimanski režiser Mustafa Akkad upozorio da muslimani moraju snimati filmove o sebi ako žele promijeniti sliku o svojoj vjeri i kulturi.⁴ Sličnog mišljenja je i novinar publicista Ekrem Dumanli, koji smatra da su Arapi sami krivi za negativnu sliku o sebi u filmovima, jer ne snimaju filmove niti ulažu u njihovu produkciju. O istom problemu govori i Jack Shaheen, ukazujući i na to da muslimani mogu mijenjati svijest javnosti i producenata u Hollywoodu putem filmova i građanskih udruženja i fondacija. On navodi primjer ruske fondacije čiji je aktivista Mark Gerzon upriličio sastanak holivudskih i ruskih producenata kako bi se promijenila slika Rusa u holivudskim filmovima. Kao pozitivan ili uspješan primjer može se navesti i kineski lobi.

Kineska mudrost

Šezdesetih godina Bruce Lee nije mogao snimiti film u SAD-u zbog rasizma prema Kinezima. Kinezi u filmovima Hollywooda prikazivat će se u svojim kineskim četvrtima kao imigrantski dio siromašne populacije u Americi, koji živi u nehygieničkim prostorijama s brojnom porodicom. Postoji niz holivudskih filmova o Kinezima koji su sa svojim trijadama bili konkurencija drugim kriminalnim grupama poput crnačkih gangova i japanskih *jakuzza*. Čak se i James Bond borio protiv kineskih komunističkih terorista u svojim avanturama. Ipak, zahvaljujući simpatijama publike prema vratolomijama i *martial-arts* ulogama glumaca poput Jackie Chana ili Jet Lija kao i milionskoj publici u Kini, koja uživa u akcijama holivudskih

⁴ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 11. januara 2019. godine.

ostvarenja, uloga Kineza drastično se promijenila. Imajući u vidu zaradu u prepunim kinodvoranama Kine, filmske kompanije nastoje predstaviti Kineza kao velikog borca, radnika i iskrenog stoika s egzotičnom kulturom i osjećajem za pravdu, a mudrosti kineskih staraca u formi savjeta također ne izostaju. Zapravo, stječe se dojam da su Kinezi u politici zaista pokazali svoju mudrost, koja se promovira u američkim filmovima kroz referiranje na drevnu kinesku baštinu. Sve je veći broj visokobudžetnih filmova koji se snimaju u suradnji s kineskim filmskim kompanijama kako bi mogli biti slobodno distribuirani diljem Kine, ali i zbog činjenice da kineske vlasti dozvoljavaju snimanje u Kini samo ako u produkciji učestvuju i domaće filmske kuće. Također, tu je i limit koliko se američkih filmova može prikazati u Kini; stoga je opća borba producenata i režisera da se filmovi svide kineskoj publici, prvenstveno kineskim vlastima. U februaru 2017. godine kineska filmska kompanija Perfect World Pictures postala je jedan od finansijera Universala, što je presedan u Hollywoodu. Drugim riječima, Kinezi su novcem u velikoj mjeri promijenili sliku o sebi u holivudskim filmovima, što ostavlja prostora i Arapima/muslimanima da načine određene napore u ovom pravcu.

Nažalost, muslimani još uvijek nisu spremni da usmjere sredstva brojnih fondacija na promociju muslimana kroz film. Ne treba smatrati nemogućim da će jednoga dana glavni lik u filmu vrhunске holivudske produkcije biti musliman. Naravno, ne da glumi muslimana, već da ostvaruje ulogu koja se ne dovodi u vezu s njegovim vjerskim uvjerenjem. U tzv. zlatnom dobu Hollywooda bilo je nemoguće vidjeti Afroamerikanca kao glavnog lika, heroja, dok su danas afroamerički glumci jedni od najplaćenijih u Hollywoodu. Štaviše, kada je trebalo glumiti Afroamerikanca, bijelci su bojili svoje lice kako bi predstavljali ovu populaciju. Naravno, i danas se otvaraju pitanja potencijalne diskriminacije ove populacije u Hollywoodu, ali činjenica je da su izgradili ne samo svoje mjesto u Hollywoodu već i pokrenuli vlastite filmske kuće, koje zarađuju milione snimajući filmove kojima privlače gledaoce diljem svijeta, ali i ukazujući na probleme poput rasne diskriminacije.

Pojedini muslimani, pa i oni koji rade u Hollywoodu kao glumci ili slično, smatraju da je nadmoć Jevreja u filmskoj industriji glavni razlog loše slike o Arapima pa tako i muslimanima. Rabin Eric Yoffie iz Unije optu-

žio je američke medije, političke i vjerske grupe za demoniziranje islama i stvaranje "satanske ličnosti" Arapa. Ipak, kada se uzme u obzir da većinu holivudskih kuća posjeduju Jevreji, da su brojni poznati režiseri Jevreji ili jevrejskog porijekla (John Schlesinger, Woody Alen, Steven Spielberg, Sam Mendes, Roman Polanski, Sam Raimi, Stanley Kubrick, Sydney Pollack, Charlie Kauffman, braća Cohen, braća Fleischer itd.), kao i glumci/e (Michael Douglas, Jake Gyllenhaal, Scarlett Johansson, Adrien Brody, Natalie Portman, Ben Stiller, Harrison Ford itd.), slika muslimana u filmovima bila bi znatno gora da postoji agresivna politika promicanja antiarapskih i antimuslimanskih osjećaja. Pitanje je kako bi se Jevreji predstavljali u filmovima da su holivudske kuće u vlasništvu Arapa, jer pogledajmo sliku Jevreja u arapskom svijetu medija i kulture. Dodjela Zlatnog globusa 2019. godine samo je još jedna potvrda ranijih slučajeva koji pokazuju da Arap, time i pogrešnom logikom musliman, može naći svoje mjesto u Hollywoodu. Za najboljeg glumca proglašen je Rami Malek. Arap kršćanin, koji se s ponosom predstavlja kao Egipćanin, otvara vrata sebi i drugim Arapima kroz najpopularniju umjetnost u svijetu. Mahershala Ali, pripadnik muslimanske sekte ahmedija, dobio je nagradu za ostvarenje najbolje sporedne uloge.

Uglavnom, muslimani mogu imati priliku, kao što su dosada to činili u sportu i drugim oblastima, da sami sebe predstavljaju, odnosno budu dio filmskoga svijeta ako to žele. Prije svega, treba da budu svjesni značaja filma kao medija, potrebe za usavršavanjem profesionalnih i tehnoloških resursa u ovoj oblasti te, naravno, potrebe da konačno usklade svoj život s vjerskim, zapravo kulturološkim principima, u duhu vremena u kojem žive, makar to značilo redefiniranje tradicionalnih uvjerenja i običaja, poput zabrane slikanja, glume i bavljenja filmom.

Film kao grijeh

Iako postoji niz filmova kreiranih ili distribuiranih sredstvima različitih filmskih studija Hollywooda u kojima se muslimani i islam predstavljaju u negativnom kontekstu, ipak postoji mogućnost ispravljanja ove percepcije aktivnim i pasivnim pristupom. Aktivni pristup podrazumijeva učešće muslimana, različitih muslimanskih firmi i fondacija, u samom snimanju filmova, prvenstveno kroz finansiranje projekata i lobiranje, koje bi rezul-

tiralo mogućnošću savjetovanja režisera prije snimanja filmova po uzoru na Kinu i Indiju, dok pasivni pristup znači monitoring snimljenih filmova i tendencija spram statusa muslimana u Hollywoodu, te kreiranje kritične mase za ispravljanje krivih predodžbi o muslimanima.

Najveći izazov u ovom pravcu djelovanja jeste indolentnost muslimana spram filmskog utjecaja u svijetu te još uvijek nejasan vjerski stav o snimanju filmova. Zapravo, problem je u muslimanskoj percepciji filma kao umjetnosti. Brojnim muslimanima sunijama film je suvremeni oblik ili recidiv džahilijeta, kao manifestacija paganstva i mnogoboštva. Ovaj naširoko prihvaćeni vjerski stav zapravo je samo posljedica nepravilnog poopćavanja jednog segmenta islamske tradicije, prema kojoj je zabranjeno koristiti slike i ikone koje bi rezultirale iracionalnim predodžbama u svijesti vjernika i postale vizuelna manifestacija natprirodnih sila koje bi percipirali kao božanstvo. Kada bi se, umjesto ozbiljnijeg pristupa ovom fenomenu, barem artikulirala suština drugog hadisa o istoj temi, kada je Muhammed, a. s., dozvolio korištenje lutaka kao igračkaka, film ne bi bio sofisticiranija forma idolatrije. Naravno, ključni problem u odnosu muslimana prema filmu zapravo je odraz njihovog problema u odnosu prema kulturi. Iako postoje upozorenja da istinske i odgovorne pobožnosti nema bez kulture (Adnan Silajdžić) te da religija ne može naći izraz izvan kulture (Tarik Ramadan), za mnoge muslimane kultura je novotarija ili samo još jedna forma anti-vjerskog stremljenja čovjeka koji je otuđen od svijesti tevhida. Stoga, nerijetko tekfir kulture i umjetnosti, te tako i filma, nije karakteristika samo fundamentalističkih puritanaca kod muslimana. Nažalost, ni u oblasti ove umjetnosti muslimani se nisu vodili islamskim principom dopuštenosti stvari dok se ne dokaže suprotno.

Bijeg od filma kao umjetničkog izražaja samo je prva i nerealizirana faza (ekstremnog) tekfira. Još uvijek umjetnički najkvalitetniji i najpoznatiji film o muslimanima *The Message*, tačnije film o pojavi islama, najznačajnije svjetske organizacije muslimana nisu željele finansijski podržati. Do danas nije snimljen film bliske tematike sličnog kvaliteta, iako je prošlo nekoliko desetljeća. Potrebno je realizirati prvo ovu reduciranu fazu: snimanje filmova o islamu, da bi se došlo do druge, koja ima univerzalni karakter: snimanja filmova koji nisu ograničeni vjerskim kontekstom, već promoviraju univerzalne vrijednosti prijemčive za svakog gledaoca.

PROBLEM MUSLIMANA S POIMANJEM ETIKE

Davno je Fazlur Rahman primijetio kod muslimana nedostatak knjiga koje bi prikazale islamsku etiku, originalni doprinos koji se, s jedne strane, ne bi bazirao na grčkim spisima i bio, s druge strane, još jedna interpretacija fikhskih propisa.⁵ Inače, muslimani priznaju diferencijaciju etičke i pravne oblasti u islamu pa tako i u Kur'anu, u kojem nad korpusom ajeta o pravu dominiraju etičke ili moralne poruke, ali ipak često etiku svode na fikhske propise ili konkretiziraju etiku partikularnim interpretacijama klasičnih islamskih učenjaka. To inherentno ograničenje etike muslimanima u mnogim slučajevima onemogućava da u svoju etiku ugrađuju kulturološke segmente koji ne proistječu iz vjerskih tekstova i pravnih elaboracija Poslanikove, a. s. prakse, ali se i ne suprotstavljaju općim islamskim principima.

Neki muslimani, a taj trend se sve više širi zbog puritanskih aspiracija, bilo kakvo modificiranje etike ili nadgradnju etičke realnosti verificiraju uspoređujući je s konkretnim situacijama i doslovnim izjavama Poslanika, a. s. Čak je i približno slična situacija iz vremena Poslanika, a. s., meritornija nego prepoznavanje intencija u brojnim rješenjima iz života Poslanika, a. s., koje bi bile primijenjene na nove slučajeve. Stoga, ako bi neko imao moralnu dilemu o trošenju pola miliona dolara na odjeću, on bi analizirao svoju dilemu kroz dozvoljenost ili nedozvoljenost zasnovanu na tekstu ili situaciji iz vremena Poslanika, a. s. Svoju dilemu riješio bi odgovorom na pitanje da li smije, a ne da li treba. Razmišljao bi da li smije fizički kažnjavati suprugu, a ne da li treba.

⁵ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 15. februara 2019. godine.

Na ovaj način etika koju bi mnogi jednostavno nazvali islamskom etikom, utemeljenom na Kur'anu i Sunnetu, ostaje trajno ograničena, iako su intencije koje stoje iza ajeta i hadisa znatno šire i trajno neograničene. U tom kontekstu, muslimani bi trebalo da se upoznaju s intencijama etičkog sadržaja u Kur'anu i naročito u hadisima, koji ne moraju biti primjenjivi u svakom vremenu i prostoru, odnosno potrebno je razumjeti situacionu poledinu hadisa i u tom duhu razumijevati hadis odnosno etičku dimenziju. Može se samo pretpostaviti vjerovatnoća drukčijeg sadržaja hadisa da je Poslanik, a. s., rođen u drugom ambijentu, određenom drukčijim kulturološkim aspektima, koji umnogome utječu na etiku. Međutim, ono što se mora pretpostaviti jeste vjerovatnost drukčije interpretacije hadisa i razvoja znanstvenog pristupa sadržaju hadisa i unutarnjoj kritici hadisa da su klasični muslimanski autori izrasli u drukčijem kulturološkom ambijentu. Tarik Ramadan je izvrsno primijetio neposredan i nesvjestan utjecaj kulture na metodologiju islamskih učenjaka.

Mi također trebamo i jedan eksterni, kritički pogled na proces čitanja i tumačenja. Istražujući islamsku pravnu tradiciju od njenih početaka do danas, u tri područja, komentara Kur'ana (tefsir), osnovnih principa prava i jurisprudencije (usuli fikh) te prava i jurisprudencije (fikh), uvjerio sam se da nikada nijedan učenjak nije pristupao tekstovima a da nije bio, na ovaj ili onaj način, pod utjecajem kulture u kojoj je živio. U vjerovanju ili bogoštovlju taj utjecaj nije odlučujući, ali je iznimno važan u razumijevanju utjecaja kulture na sekundarna, ponekad vrlo osjetljiva pitanja.⁶

Ovo je naročito važno za bosanskohercegovački, pa i evropski ili zapadni, kontekst u kojem se razvija muslimanski identitet, odnosno razvoj etičke svijesti shodno intencijama vjerskih tekstova i zdravog razuma, daleko od prvobitne kulture Poslanika, a. s., i klasičnih muslimanskih učenjaka. Kulturološki obrasci u kojima muslimani u BiH stoljećima odrastaju uveliko su utjecali na razvoj etičke svijesti. Kultura bosanskohercegovačkih muslimana već stoljećima prezire robovlasnički sistem, koji je, uvjetno kazano, prirodan u drugim muslimanskim kulturama s obzirom na to da nije zabranjen. Etika muslimana u Bosni i Hercegovini o slobodi i dostojanstvu svakog čovjeka izgrađena je neovisno o tomovima klasičnih djela i

⁶ Tarik Ramadan, *Radikalna reforma: islamska etika i oslobođenje* (Sarajevo, El-Kalem i CNS, 2011), str. 217.

šerijatskih tekstova o dopuštenosti posjedovanja robova i sluga. U bosanskom jeziku kletve su izraz maloumnika, asija i pijanica, dok su u klasičnim tekstovima međusobne kletve muslimana u razgovorima i raspravama sasvim prirodne. Nedopuštenost ulaska u kuće bez skidanja cipela dio je kulture koja je izgradila svijest o čistoći, koja je jedinstvena u muslimanskom svijetu.

Drugim riječima, koliko god iščitavali brojne vjerske tekstove kao izvor ili odraz islamskih principa, toliko ih treba i kritički razmatrati kao odraz prvobitne kulture u kojoj su se pojavili, te biti svjestan mogućnosti nadgradnje islamske etike neovisno o njima ili barem njihove literalističke interpretacije.

OSMI MART – DAN ISKRENOSTI

S obzirom da je tekst nastao osmog marta, koji se u nekim zemljama obilježava kao Dan žena, osvrnimo se na odnos muslimana prema ženi, tačnije na iskazivanje pažnje ženi.⁷

Muslimani u naprednim zapadnim zemljama ovaj dan mogu ignorirati u skladu s općim pogledom društva na ovaj dan kao travestiju i kič onih koji ne razumiju poruke poput one da ženama ne treba dan, već suštinska ravnopravnost, te da je taj dan zapravo praznik seksizma i spolnog dualizma, koji donosi više štete nego koristi. Drugi muslimani, oni u bivšim komunističkim ili u zemljama koje su bile pod utjecajem komunizma poput Kirgistana, Afganistana, Azerbejdžana, BiH, Hrvatske itd. obilježavaju simbolično ovaj dan, a u nekim zemljama on je čak i zvanični praznik. Status žena u ovim zemljama upravo potvrđuje stavove feministica i društva općenito u spomenutim zapadnim zemljama o Danu žena kao kiču i apsurd. Naime, u ovim zemljama žena je u procesu emancipacije koja se kreće od oslobađanja žene od statusa robinje do postizanja nediskriminacije prilikom prijave na posao. Tamo gdje žene nisu robinje koje imaju pravo govoriti kada muškarac dozvoli ili imaju “pravo” biti kažnjene jer su dopustile da budu silovane, ideal žene određen je tradicionalnom antikulturnom poput ustajanja pred trudnicom ne zbog njenog stanja, već što se možda muškarac nalazi u njenom stomaku ili čašćenjem žene počasnom titulom dobre domaćice koja podrazumijeva puno radno vrijeme i nakon povratka s posla. Doduše, ovi elementi pronalaze se i u naprednim zapadnim zemljama, ali se ne idealiziraju niti nameću kao kulturološki obrazac.

Pored ovih dviju skupina muslimana, postoji i ona koja odbija ili zabranjuje proslavu Dana žena. U ovoj skupini identificiraju se tri podskupine.

⁷ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 8. marta 2019. godine.

Prva, ona manja, odbija proslavu Dana žena jer je to nesuvislo samo po sebi, a razlikuju se od prethodnih dviju skupina jer je indolentna na bilo kakve kulturološke obrasce ili emocionalnu nadgradnju. Druga skupina, veća i sve aktuelnija u svijetu, Dan žena promatra iz ugla prava koje smatra i naziva islamskim. Dan žena je prema ovoj skupini novotarija ili imitiranje nemuslimana u kontekstu hadisa Muhammeda, a. s., poput: "Ko oponaša neki narod, on je od njih." Inače, poseban problem u muslimanskom diskursu jeste poopćavanje značenja ovih dvaju pojma, koji fluktuiraju filozofijom spasenja ove skupine, koje vodi ka sakralizaciji realnosti te se tako, naprimjer, sadržinski opseg pojma novotarija širi i na nevjerske dimenzije. Njegova široka upotreba ima asocijativnu snagu revitalizacije Poslaničke tradicije, koja upozorava na opasnost od novotarija u vjeri. Međutim, ovdje samo spomenimo da prema ovom stavu Dan žena nije izraz kulture, već svojevrsna novotarija kao remanencija tuđih religijskih ili antireligijskih formi.

Treća podskupina muslimana, u okviru ove treće skupine, na tragu je filozofije koja je frankenštajnska simbioza stavova svih ovih skupina i podskupina, a čiji društveni obrazac ide u smjeru obogaćivanja već poprilično bogatog muslimanskog leksikona floskula, kao što su islamska država, pravedna vlast, islamski moral. Riječ je o argumentaciji skupine da ne obilježava Dan žena, jer islam je dao dostojanstvo ženi kao nijedan drugi sistem te je stoga odnos prema ženi više od isticanja nekog posebnog dana i ona je u islamu, a misle na sebe, na pijedestalu svih preostalih dana u godini. Na ovaj način ova skupina sebe smatra superiornijom od ostalih i nudi savršen pogled na status žene u svijetu. Floskule su to što jesu, jer ne obavezuju, te teško mogu biti predmet evaluacije, jer nakon fijaska implementacije te floskule u stvarnosti apologetika uvijek se baziraju na objašnjenju da je fijasko posljedica pogrešne implementacije ponuđenog savršenog koncepta ili vanjskih negativnih utjecaja. Stoga, vjerujući u mogućnost savršenosti u stvarnosti i negirajući sopstvene nedostatke, floskula je zapravo samo još jedno ime utopije, kojom je muslimanski um opterećen stoljećima. Na primjeru odnosa prema ženama ova skupina muslimana vjeruje u jedan savršeni sklad muško-ženskog svijeta u kojem su žene sretne, dok se u isti mah može svjedočiti da u njihovim i domovima muslimana širom svijeta muslimanke nisu zadovoljne, ako već

izbjegavamo kazati da su nesretne. Pogled na žene u porodicama, zajednicama i društvima u kojima ove skupine vide ideal ženskog života i uspješnu manifestaciju njihove floskule ostaje oslobođen kritičkog pitanja: da li znaju ili jesu li imale priliku za drukčije ili bolje? Nedostaje li osmomartovskog i svakog drugog cvijeća, doslovno i figurativno, u preostala 364 dana upravo u tom njihovom idealističkom svijetu u kojem je žena važna? Vjerovatno je potreban multidisciplinarni pristup analizi svijesti ove skupine, ali svakako ne treba marginalizirati mogućnost da je posrijedi odsustvo emocionalne i socijalne inteligencije, lijenost i seksizam pod krinkom vjerskog puritanizma i kritičke demarkacije univerzalnih vrijednosti i konvencionalnih modela konzumerističkog društva. Drugim riječima, moralističko poimanje odnosa prema ženi kod ove skupine treba promatrati upravo s pozicije morala, krenuvši od pojma iskrenosti. S prethodnim skupinama mnogo je lakše razgovarati, koliko god to paradoksalno zvučalo, i na njihovom svjetonazoru raditi, dok je to kod ovih zadnjih sizifovski posao. A, takvih je sve više.

MASKULINIZACIJA TEOLOGIJE: OD MEZHEBA JE BITNIJI SPOL

Promovirati naučnu kompetenciju žena u islamskim naukama još uvijek je nezahvalna tema, s obzirom na to da se mnogi muslimani, čak i najobrazovanije žene iz različitih znanstvenih oblasti, svjesno ili nesvjesno usmjeravaju samo na pitanja o porodici, odgoju, "ženskim" pitanjima, ravnopravnosti spolova, familijarnim dilemama itd., čime se zanemaruje naučna kompetencija u njihovim primarnim naučnim oblastima.⁸ Po toj logici svaka je žena ekspert za porodicu, brak, psihologiju muževa i feminizam u najširem smislu, na što, nažalost, pristaju i same žene. S ovom tendencijom uporedo ide i problem poistovjećivanja žene s porodicom, pa se dojučerašnji ženski aktivizam nazvao i ograničio na brigu i govor o braku i porodici, što dovodi do morbidnog pitanja koliko je žena uopšte žena ako nije u braku ili nema porodicu. Naravno, samo spajanje braka i porodice u sintagmi dovodi do izvjesne tautologije, jer brak bi trebalo sam po sebi da bude porodica i onda kada bračni par nema djece, tj. porodice.

Čitajući knjigu *Muhaddise – učenjakinje u islamu* Muhameda Ekrema Nedvija, s prosvjetljujućim informacijama o hiljadama žena, među kojima su i one od kojih su učili najveći učenjaci od Sufjana es-Sevrija do Ibn Hadžera i drugih, postavljamo pred sebe potrebu analize, naročito u bh. kontekstu, gdje su danas muslimanke učenjakinje. Vjerovatno će se pri odgovoru istaknuti sve veći broj magistarskih i doktorskih radova na islamskim fakultetima, ali treba biti oprezan u vezi s takvim simplificiranjem. Bolonjski proces u BiH sam je po sebi takav da proizvodi brojne titule, ali društvo je opet u situaciji da je teško pronaći kompetentne istraživa-

⁸ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 4. aprila 2019. godine.

če, muškarce ili žene, čak i u oblastima u kojima magistriraju, što dovodi do situacije, primjera radi, da i pored brojnih istraživača nema ko u javnom diskursu nametnuti kontraargumentaciju napadima na fetvu o dozvoli stambenog kredita ili raspodjeli zekata. Stoga, čime se bave brojne svršenice islamskih fakulteta i postdiplomskih studija i na koji način one danas slijede put učenjakinja spomenutih u ovoj i sličnim knjigama? Grade li svoju naučnu karijeru u određenoj oblasti, što zahtijeva i savremeni akademski profil na Zapadu, ili su pak primorane biti predavačice o braku i porodici ili neobavezujućim temama koje mogu držati i svršenice medresa ili samostalno vjerski obrazovane žene? Naravno, neki će kazati da je to posljedica institucionalnog propusta i odnosa IZ i teološke akademske javnosti prema ženama.

Naprimjer, umjesto *Novog Muallima* i *Glasnika*, koje čita uži krug ljudi, najčešće uposlenici Islamske zajednice, najtiražniji bh. časopis *Takvim* može biti važan medij za promociju vjerskih učenja koji nastoji približiti znanstvenu misao čitaocima različitih profila. U periodu od 2008. do 2018. godine objavljeno je 48 radova iz oblasti tefsira. Samo je jedna žena, magistar nauka, autor rada u čijem sadržaju dominira tumačenje Kur'ana. U istom periodu u *Takvimu*, znači deset zadnjih godina, iz oblasti fikha, koji je uvijek ili svakodnevno aktuelan, objavljen je 21 rad. Nijedan ne potpisuje žena. U novinama s najvećim ili jednim od najvećih tiraža u BiH, *Preporodu*, koji se čita u cijelom svijetu gdje se nalaze Bošnjaci, u 2015. godini među stotinama tekstova u *Preporodu* nema nijednog teksta iz određene islamske discipline koji potpisuje teologinja kojoj je to uža stručna oblast. Objavljeno je sedam zasebnih autorskih tekstova, koji se dovode u vezu s islamom, autorica koje nisu teologinje ili su pak teološki obrazovane a pišu o općim temama u vezi s vjerom poput članka o ljubavi prema Poslaniku, a. s., ljepoti posta, članaka koji se dovode u vezu s aktiviranjem ženskih džemata ili brakom kao mikrokozmosom. U 2017. godini također nema teologinja kao autora iz specifične islamske discipline, ali je značajan broj radova teologinja među kojima su dva vrlo kvalitetna koji se bave fikhskim propisima specifičnim za žene i koji nisu na tragu marketinških trikova poput *Ilmihala za ženu*, koji je samo ružičasta kopija klasičnog ilmihala.

Bitniji od mezheba je spol

Ističemo fikh iz razloga što, kada je riječ o fikhu u BiH, postoji neka latentna tendencija da se on pretvori u mušku nauku. Postoji bojazan da se žene bave fikhom, a kada se iščitavaju biografije muslimanki, može se steći uvid u to kako su žene davale fetve i šta najveći učenjaci misle o kompetenciji žena u oblasti fikha, uključujući i Ibn Tejmijijine učenike, na koje se pojedinci konvencionalno pozivaju kada im je potrebna argumentacija da je žena Božije biće stvoreno za boravak u kući. Inače, ovo isključivanje muslimanki iz naučnog diskursa dio je maskulinizacije teologije i nastavak isključivanja žene iz javnog života, barem teoretski, što je prisutno od kraja petnaestog stoljeća, o čemu govori i Basim Musallam. Od kraja 15. stoljeća žene, koje su bile važne u muslimanskim društvima, iščezavaju iz biografskih leksikona pa je tako el-Gazzi u svoj leksikon uključio samo dvanaest žena, el-Muhibbi nijednu, a njihovi prethodnici poput Ibn Hadžera i Ibn Sehavija, ili ranijeg Ibn Sa'ada, navodili su stotine biografija žena. Biografski leksikon Ibn Sehavija zabilježio je čak 1.075 biografija žena. Ibn Hadžer navodi pedeset i tri žene od kojih je učio, a es-Sujuti trideset i tri. Ovaj trend može se porediti sa sličnim problemom koji su imali klasični katolički autori, što primjećuje katolički teolog Alen Krstić, koji kaže:

Daleko više nego slutimo, žene su bile aktivne u prvim kršćanskim i muslimanskim zajednicama. U zaborav je potisnuto da je Isus pozivao nasljedovateljice, protivno židovskim običajima, jednako kao i to da su u prvotnim kršćanskim zajednicama kao proročice, evanđelistkinje i đakonise djelovale mnoge žene. Kroz povijest su muškarci zaturili mnoga imena takvih žena ili su čak, prevodeći svete spise, ženska imena pretvarali u muška.

Takva vrsta skrivanja i neznanja na djelu je i u muslimanskoj tradiciji.

S druge strane, kada se analizira marginalizacija žena u islamskim klasičnim djelima, nije riječ o prirodi islama, već o prirodi muškaraca. Najznačajniji autori iz oblasti fikha, tefsira itd. jesu muškarci, ali u njihovom arapskom društvu tada je dominirao mentalitet apsolutne muške dominacije, što nije nikakav sakralni, propisani, islamski svjetonazor. To marginaliziranje žena u naučnom svijetu kod muslimana je posljedica kulture, a nikako rezultat islama. Treba da se plašimo upravo ovog muško-teološkog trenda da se potiskivanjem žena u tematski prostor porodice, odgoja, domaćinstva vraćamo tamo odakle je islam počeo. Tarik Ramadan primjećuje kako

su ashabi i prva ulema čitali Tekst o ženama u svjetlu kategorija "kćerke", "sestre", "žene", "majke", i preispitivanje statusa žena išlo je korak po korak, što se, logično, trebalo progresivno nastaviti u okviru intencija Kur'ana i Poslanikovog, a. s., sunneta. Međutim, umjesto progresivnog razvitka prava žena od vremena Poslanika, a. s., do danas, zapravo u budućnost, dešava se suprotno – ono zbog čega su i danas aktuelne nesuvisle rasprave o statusu žena. Međutim, bez obzira na sve ovo pa čak i kada bi postojala sistemska marginalizacija žena islamskih znanstvenika, ne treba na taj način pojednostavljivati problem i prihvatiti to opravdanje. U današnjem svijetu tehnike i tehnologije teologinje se mogu profilirati u određenim islamskim disciplinama na internetu vrlo lahko i omogućiti javnosti uvid u svoje autorske članke ili predavanja iz različitih stručnih oblasti. Tako da, ako zaista postoji to institucionalno pogrešno profiliranje žena: da budu eksperti za teme o ženama, porodici, braku, isto kao što neki pokušavaju profilirati ženski aktivizam u džematima kao neki džamijski supertim za higijenu i zakuske nakon večeri Kur'ana i mevluda u džamijama, postoji i odgovornost ličnog profiliranja i samopromocije profesorica i magistrica islamskih nauka putem interneta, koje im niko ne može ni osporiti niti zabraniti. I tu je jedna tužna slika: umjesto stručnih komentara, tekstova i radova naših stotina profesorica islamskih nauka, internet obiluje ideološki obojenim radovima žena o islamu, a koje nemaju stručnu kompetenciju.

Jet-set vjera

Uvidom u povijest islama, shvatit ćemo kako su fascinantne biografije nekih žena koje su putovale radi stjecanja znanja i širenja znanja. Ova praksa ili činjenica o slobodi putovanja žena nije zapanjujuća muslimanima u Bosni, koji nemaju problem s time da žena putuje sama, naročito danas kada su opće sigurnosne mjere dostigle zavidan nivo. Nažalost, u BiH su evidentne nove tendencije koje drže upitnim da žena putuje sama. Nije riječ samo o radikalnijim stavovima muškaraca, već i samih žena. U BiH, bez obzira koliko se kritika radikalizma usmjeravala na muškarce kao nosioce ograničavajućeg puritanskog tumačenja islama, nerijetko su radikalnije žene nego muškarci pa i o pitanju slobode žena. Muškarci su s vremenom zbog zahtjeva prostora i svakodnevice spremni i odustati od nekih radikalnih vjerskih stavova, ali žene kod kuće između četiri zida bez iskustva ili izlo-

ženosti poslovnim, odnosno realnim izazovima u javnosti i svakodnevicu ostaju ili postaju znatno privrženiji nosioci i čuvari radikalnijih stavova. To je jedan čelični zid koji nastoji živjeti utopijsku sliku islamske države.

Međutim, ovo putovanje žena radi znanja, o kojem se govori u historijskim dokumentima, bitno je ovdje s jedne druge pozicije. Naime, danas predstavnice ženskog aktivizma u džematima u BiH, ali i u drugim državama, pozivaju kao predavače na tribine ili druženja ne žene koje su nosioci znanja u određenim oblastima, kako bi širile znanje, već žene koje svojim nastupima treba da budu zanimljive. Tako umjesto ozbiljnih stručnih, džematlijkama prilagođenih predavanja, u bh. džematima i u dijaspori cvjetaju pozornice žena koje zabavljaju svojim doskočicama o odnosima između svekrve i snahe i bračnim pikanterijama. Odnosno, predavanje je dobro koliko je zanimljivo, ispunjeno smijehom, pa čak i vjerskim šundom koji se širi poput kuge, a ako se još nađe kakva pjesma, koju sakraliziramo imenovanjem kao ilahije, predavačica je uspjela. Treba li da aktivistkinje u džematima – koordinatorice dozvole sebi da umjesto promocije i gradnje novih generacija muhaddisa i pravnica grade *jet-set* zabavljačice, koje su sa svojim knjigama kao putujući trgovci po bh. džematima i dijaspori.

Međutim, to je manji problem, jer mi smo u svijetu tržišta i vjera ili vjerski savjeti marketinški se promoviraju i prodaju. Problem može nastati ako se i mlade profesorice islamskih nauka, potencijalne muhaddise i učenjakinje, priklone ovom aktuelnom tržišnom trendu i umjesto izgradnje ozbiljne naučne karijere izaberu put zvijezda večeri mevluda i ilahija i neobaveznih tema, dok im fotografije krase promotivne plakate ili pozivnice za druženja. Na taj će način biti samo dio svjetskog trenda u kojem žensko lice prodaje proizvod, makar on bio i vjerskog karaktera.

BIJEG OD UMMETA

Jedan od kontroverznijih filozofa današnjice Aleksandar Dugin, ne baš omiljen u zapadnim demokratskim društvima, već niz godina promovira svoje mišljenje o četiri političke teorije, smatrajući da prve tri stoje antagonistički jedna spram druge, dok četvrtu, do koje tek treba oprezno doći, smatra alternativom.⁹ Referiranje na Dugina ni u kom slučaju nije promoviranje njegovog filozofskog rada kao jednog od sigurnih znanstvenih bogatstava, ali njegovo promišljanje može biti korisno kao uvod u jedan širi kontekst, zapravo sagledavanje slike svijeta u kojem se danas nalazi savremeni čovjek, pa tako i musliman 21. vijeka.

Prema njemu, prva teorija naglašava važnost pripadnosti jednoj naciji, po ideološkim stremljenjima njenih predstavnika, boljoj i superiornijoj u odnosu na druge. Kao takve ideologije, nacionalizam i drugi oblik – fašizam nastojali su zavladatai svijetom, u kojem bi odabrane nacije imale istinsku vlast nad drugim.

Druga teorija, socijalizam ili marksizam, u središtu svog identiteta ima klasu. Treća teorija jeste teorija liberalizma, koju najozbiljnije baštine društva Zapada. U dvadesetom vijeku liberalizam je subjektom moderne smatrao individuu, nacionalizam naciju, a socijalizam klasu. Tokom Drugog svjetskog rata liberalizam i socijalizam ili komunizam kao oblik vladavine i ideologije udružili su se protiv nacionalizma i pobijedili. Na političkoj i ideološkoj evropskoj sceni ostali su liberalizam i socijalizam, što je vodilo izbornoj podjeli: individua ili klasa. Nakon hladnog rata liberalizam je pobijedio i socijalizam. I u najtvrdim komunističkim zemljama vihorile su se zastave liberalizma šaljući u povijest ideje klase i proleterijata pretočene u tomove knjiga.

Govoreći o liberalizmu, koji je danas vodeća politička teorija u svijetu, koju zapadne zemlje čuvaju, a manje razvijene joj teže, Dugin nastoji pred-

⁹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 10. maja 2019. godine.

staviti suštinu liberalizma, koja u centru pažnje ima individuu. Liberalizam jeste oslobađanje individue od bilo kakvog kolektivnog identiteta. U središtu ove teorije jeste individua i njegova sloboda ili apsolutna sloboda. Liberalizam se razvijao prvo unutar religijskog okruženja i značio je oslobađanje individue od katoličke tradicije i crkve pa je tako protestantizam bio kršćanski liberalizam usmjeren protiv crkve, sveštenstva i katoličkih dogmi i oslobađao je individuu kako bi imala direktan kontakt s Bogom. Iz ove religijske sfere liberalizam je s vremenom dislociran u političku sferu, kada se ova politička teorija usmjerava na oslobađanje građanina od svih društvenih staleža i kolektivnih identiteta poput nacije. Tako se u dvadesetom vijeku desilo oslobađanje individue od nacije i sada je bila bitna pripadnost građanskom društvu, što pokazuje i ideja Evropske unije. Sljedeća etapa oslobađanja tiče se spolne politike. Individua se oslobađa spola i ne insistira se da osoba bude samo jednog spola. Individua se prvo oslobodila religije i može birati religiju, kasnije svoj položaj u društvu i nacionalni identitet ili anacionalnost te na kraju i spol pa je biti muško ili žensko samo pitanje izbora. Sljedeća etapa može se nazvati posthumanizmom: oslobađanje čovjeka od čovjeka i izbor individue da li želi uopšte biti čovjek te njegovo spajanje s visokom tehnologijom, vještačkom inteligencijom, odnosno mašinom, što je djelomično već i aktuelno.

Iako je riječ o simplificiranju liberalizma, ova njegova istaknuta obilježja zaista su realnost savremenih društava i ideje koje prihvataju zemlje u razvoju kao oslobađajuće na putu općeg napretka. S tim u vezi, muslimani, naročito oni koji kreiraju vjerske i obrazovne strategije koje direktno utječu na nove generacije, treba da budu svjesni ovih obilježja. Naprimjer, konstantno isticanje važnosti pripadanja jednom kolektivnom identitetu – sopstvenoj naciji, kako u BiH, tako i u arapskom svijetu, nema svijetlu budućnost, jer sve je veći broj mladih generacija koje se odriču državljanstva i nacionalnog identiteta iz čisto pragmatičnih, ali i ideoloških razloga. Ako ostaju pri svome nacionalnom identitetu, ističu svoju identitetsku dualnost pa je mladić Arap koliko i Holanđanin, a već sutra može postati ponosni Amerikanac. Kroz prizmu odricanja ili tačnije indiferentnosti prema nacionalnom treba sagledavati i odnos prema ideji ummeta. Liberalizam, koji u centar pažnje stavlja individuu, omogućava mladom muslimanu da bude musliman bez pripadnosti nekoj nadnacionalnoj zajednici ili holističkoj muslimanskoj

“naciji“. Stoga, dok roditelji i učenjaci govore o ummetu, mladi razmišljaju o građanskom društvu sa svim pravima i slobodama. Kroz povijest uvijek su dominirale ili su se, bar, isticale određene civilizacije, narodi, države, zajednice, a koje su ličnim primjerom napretka, razvoja i blagostanja podsticale druge da artikulišu svoje vrijednosti, angažuju snage i obogate čovječanstvo svojim doprinosom. Stoga, učimo o dosignućima i uspjesima Perzijanaca, Rimljana, Arapa, Turaka, Engleza i dr. kroz različite periode u različitim oblastima: arhitektonskim, vojnim, znanstvenim, privredno-ekonomskim, sociološkim itd. Međutim, danas se sve manje govori o narodima, državama u kontekstu velikih uspjeha pa se umjesto naroda imenuju pojedinci: naučnici, književnici, inženjeri, arhitekti... iz različitih država zbog dostignuća u nauci, književnosti itd., iako se još u medijskim naslovima mogu pročitati naslovi o dostignućima Nijemaca u autoindustriji, Kineza u arhitekturi, Japanaca u informatici... Ipak, ako bismo danas insistirali na nacionalnom ili narodnom određenju uspješnih pojedinaca u svijetu, to, u najmanju ruku, izgleda suviše i nekulturno. Dalje, kreirajući nove kurikulume, muslimani ostaju vjerni starim metodama: glorifikaciji ranijih muslimanskih generacija i idealiziranju društveno-političkih sistema u kojem su se te generacije ostvarivale na naučnom i svakom drugom planu. Nakon brojnih informacija o idealnim društvima i vjerničkim zajednicama, mladi kasnije u životu kroz slobodno promišljanje i istraživačku djelatnost shvataju da takve države u punom sjaju nikada nisu postojale, niti je Ummet bio pošteđen bratoubilačkih negodovanja i represivnih vladajućih metoda, niti je bio samo jedan hilafet, već desetine, kao što danas postoje desetine država sa državnim ideologijama koje legitimitet traže u islamu.

Za većinu muslimana možda neće, ili barem ne u skorijoj budućnosti, biti izazov oslobođenje od religije, što nalaže liberalizam, ali hoće sigurno od njenih konstituirajućih elemenata i simbola te u tom kontekstu koliko je mladima prijemčivo ili, zapravo, repulsivno podučavanje ideji hilafeta ili, još gore, mišljenju da će sve biti bolje kada muslimani budu požrtvovaniji u zajedničkim ibadetima, koji su uvjet muslimanskog napretka. Na toj osnovi čuju se povici imama s hutbe da će muslimani ponovo vladati svijetom, iako nikad nisu vladali svijetom niti im je to svrha egzistencije na ovom svijetu, ako i kada ih na sabah-namaz u bude koliko ih je tog dana na džuma-namaz u.

Taj bijeg mladih od religijskog i religije, ali ne i od duhovnog, od religijske institucije zarad individualnog duhovnog otkrovenja i samoispunjenja, te od religijskog zajedništva i zajedničkih molitvi zarad pluralizma različitih individua i ličnog nutarnjeg svjedočanstva duhovnosti – vjernici na Zapadu davno su iskusili, o čemu vrlo inspirativno piše Jakov Jukić. Muslimani na Zapadu, a sve više i na Istoku, što pokazuju činjenice o iskustvima mladih muslimana kada se oslobode tradicionalnih muslimanskih sredina, žive ovaj bijeg: od zvaničnog religijskog, institucija, zajedništva, svakog kolektivnog identiteta i žive liberalizam ne imenujući ga nikakvom političkom ili drugom teorijom, već svojim stilom života. Stilom muslimana građanina savremenog svijeta, koji tradicionalni muslimanski autoriteti nastoje difimirati do krajnjih granica i banalizirati imenovanjem ovog stila slijepim oponašanjem drugih, separatizmom i ekscentričnošću. Ovaj stil može biti sve to, ali i lično iskustvo duhovnog u savremenom svijetu, koje mladi ne mogu objasniti svojim autoritetima, već sačekati da njihove generacije s istim iskustvom preuzmu govornice i minbere, kada će o njemu razgovarati i kritički ga analizirati.

KAKVE KORISTI SVIJET IMA OD MUSLIMANA

Islam se Objavom – Kur’anom distancira od dogmi i sistema vjerovanja koji zagovaraju potpuno odricanje od Ovog svijeta, života i privređivanja do preseljenja na Ahiret. Islam nije vjera apsolutnog odricanja od Ovog svijeta. Nažalost, postoje pojedinci koji svoj krajnje negativan odnos prema Ovome svijetu temelje na pogrešnom tumačenju kur’anskih i hadiskih referenci kojima se ovaj život, odnosno život na Ovom svijetu, smatra potpuno ništavnim. Zar Ovaj svijet može čovjek smatrati ništavnim ako uzme u obzir da je on djelo Stvoritelja koji najljepše stvara?

Napredak muslimana: od prodaje mirisa do prodaje mobitela

Bukvalnim tumačenjima o “negativnosti” ovozemaljskog života šira javnost, vjernici, opravdavaju svoje neuspjehe ili se navikavaju na loš položaj u društvu imajući, neopravdano, na umu kako je normalno biti potčinjen, zadužen, slab, nejak ili siromašan na Ovom svijetu, jer na Ahiretu je suštinska nagrada. Islam zagovara ravnotežu. “A kad se namaz obavi, onda se po zemlji razidite i Allahovu blagodat tražite“, kaže Allah nakon poziva vjernika na džuma-namaz. Bez daljnjeg elaboriranja o opravdanosti i poželjnosti rada za Onaj, ali i Ovaj svijet, navest ćemo kur’ansku dovu koju je Poslanik najčešće učio, a koju mi, razumimo to kao Božiji znak, milost i mudrost, tokom svakog namaza izgovaramo: “Gospodaru naš, daj nam dobro na ovom svijetu i dobro na budućem svijetu, i sačuvaj nas kazne džehenema! (El-Bekara, 201)

U kontekstu brige za čovjekov duh i spasenje na Drugom svijetu u bogatoj literaturi muslimana o ispravnom poimanju islama mnoštvo je primjera da se musliman treba odricati od Ovog svijeta. Ovi primjeri ranijih

generacija, koji su gladni hodali ulicama, samo su nastavak opravdanja muslimana da mogu biti zadnji u mnogim naučnim i kulturnim oblastima te se, pored toga, ponositi skromnošću koja je zapravo slabost. U tom kontekstu, naglašavajući vanjštinu, koju dalje u svojoj neinformiranosti poistovjećuju s islamom a ne kulturom jednog podneblja – zapravo apsolutiziraju kulturu samo jednog dijela ukupne muslimanske populacije, sve veći broj muslimana širom svijeta, a sada i u Bosni, ponosni na svoj izgled, koji bi navodno trebao zračiti posebnom duhovnošću, privređuju za svoj život obavljajući poslove za koje nisu potrebne posebne vještine, prvenstveno usmjeravajući svoje živote kao prodavača i to, opet, jer u svojoj vjerskoj tradiciji nalaze dokaze da je u trgovini blagoslov. Da, u trgovini ali koja se trebala unaprijediti kao što se unaprijedila i svjetska civilizacija. To unapređenje ne znači nadgradnju: od prodaje misvaka i mirisa do prodaje mobitela i druge tehnike, već unapređenje trgovine u cjelokupnom procesu koji uključuje i proizvodnju i razumijevanje samog nastanka savremene tehnike i tehnologije te razvoja načina prodaje.

Korist od muslimana u 21. vijeku

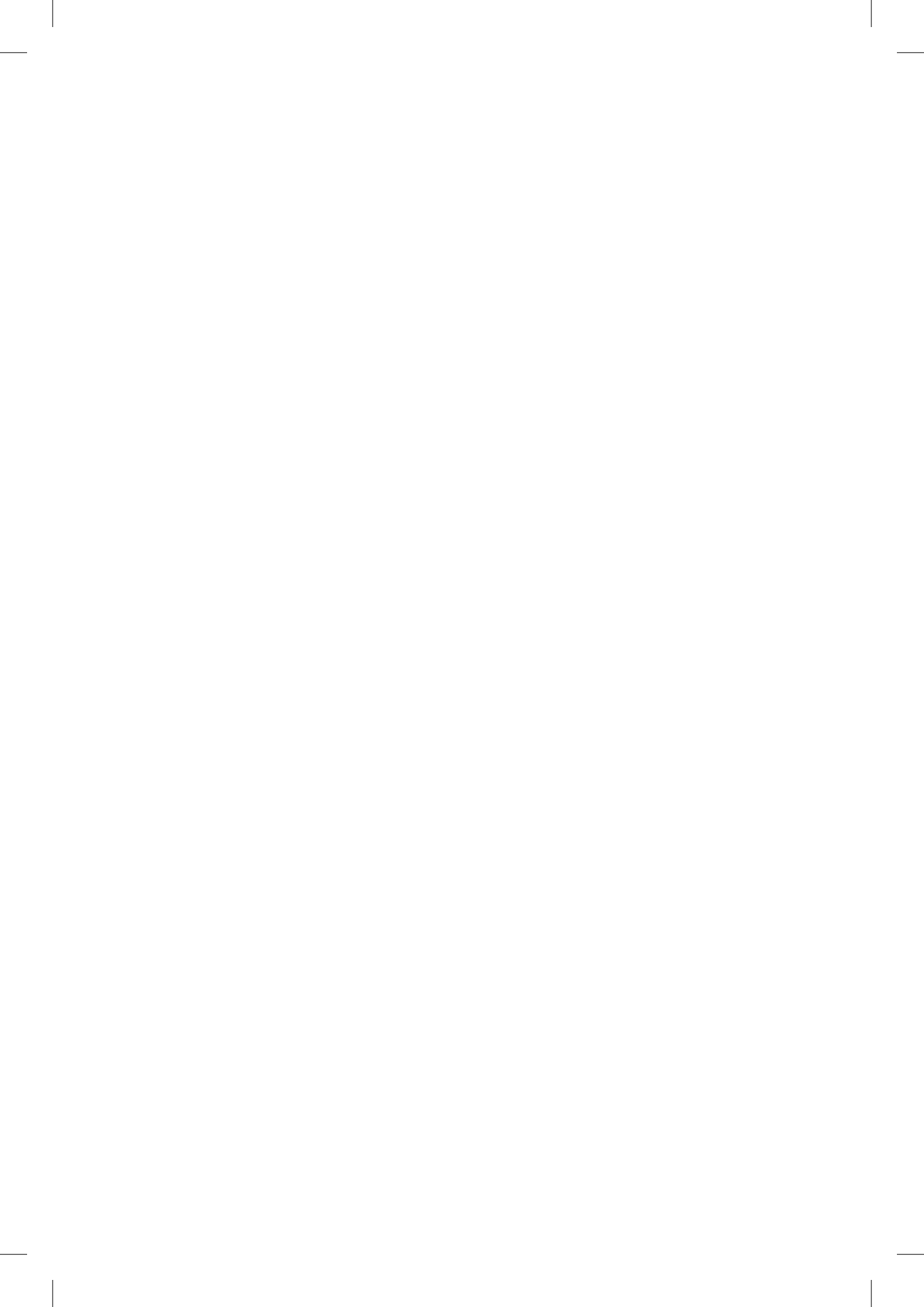
Ako bi se insistiralo na znanstvenoj revoluciji u muslimanskim društvima reakcija ili odgovor bi nerijetko počinjao, ali i završavao, dugim uvodom o bogatoj znanstvenoj povijesti muslimana, te bismo tako na konferencijama i okruglim stolovima o današnjem stanju muslimana dobili historijske informacije o klasičnim djelima iz medicine koja su nastala u arapskom svijetu. Ako bismo poredili doprinos muslimana, čiji broj Pew Research Centre u svojoj prognozi za 2030. godinu zaokružuje na 2.2 milijarde, s doprinosom Jevreja svjetskoj civilizaciji u 20. i 21. vijeku mogli bismo se s pravom zapitati: šta su to muslimani doprinijeli svjetskoj civilizaciji u ova zadnja dva stoljeća?

Muslimani su, poput Ibn Sine, el-Farabija, Ibn Rušda, Ibn Hejsema i drugih, u povijesti doprinijeli izučavanju mnogih nauka, ali Jevreji su u savremenom dobu praktičnim realizacijama nauke ostvarili rezultate, potpisali ideje i teorije koje su utjecale na povijesni tok čovječanstva, u različitim oblastima, kao kao npr.: Claude Lévi-Strauss, Ernest Gellner, Émile Durkheim, Karl Mannheim, Georg Simmel; Erik Erikson, Erich Fromm, Sigmund Freud; Jacques Derrida, Edmund Husserl, Thomas Kuhn, Moses Maimoni-

des, Karl Popper, Baruch (Benedict) de Spinoza; Isaac Asimov, Hermann Broch, Miguel de Cervantes, Benjamin Disraeli, Franz Kafka, Danilo Kiš, Michel de Montaigne, Alberto Moravia, Marcel Proust; Leonard Adleman (kompjuterska DNA analiza), John McCarthy (programiranje), Sergey Brin (pretraživač Google), Mark Zuckerberg (mreža Facebook), Jimi Wales (Wikipedia), Tom Anderson i Josh Berman (My Space), Isaac Stone (Twitter) - informatika; Benjamin Ruben (vakcinacijska igla), Baruch Blumberg (hepatitis B), Paul Ehrlich (lijek za sifilis), Elie Metchinkoff (neuromuskularni sistem), Gregory Pincus (kontracepcijska pilula), Stanley Cohen (embriologija), Willem Kloffcame (dijaliza bubrega) – medicina itd.

Jevreji su ti koji su utjecajne ličnosti u svjetskim firmama, suosnivači ili posjeduju iste: Coca-Cola, Pepsi, Lewis, Starbucks, Facebook, Google, Yahoo, Nestle, IBM itd. Jevreji održavaju informacijski sistem u svijetu i sinonim za kvalitetne medije, čak i kod muslimana, jesu: CNN, Wahington Post, ABC News, Time, itd.

Kada se pojavio islam je donio humanističku, pravnu i moralnu revoluciju. U narednim stoljećima muslimani su proširili svijetom filozofsku i znanstvenu revoluciju. U oba slučaja muslimani su doprinijeli svjetskoj civilizaciji i cijeli svijet je imao koristi od njih. Danas, kakve koristi savremena civilizacija ili svijet ima od muslimana? Veći problem od iskrenog odgovora na ovo pitanje jeste činjenica da nemuslimani u svijetu poistovjećuju islam s muslimanima i pitanje mnogih će biti: kakve koristi od islama današnji svijet ima?

Ekrem Tucaković

**NEKA OVOVREMENA PITANJA
I DILEME**

JE LI GLOBALIZACIJA ISLAMOFBIJE POSLJEDICA MUSLIMANSKE NEMOĆI?

Skoro da ne prođe nijedan mjesec a da se u njemu ne pojavi makar jedan značajniji politički akt ili izrazit politički čin islamofobije i antimuslimanske mržnje.¹ Izjave političkih i stranačkih predstavnika ili vršilaca visokih državnih funkcija, zatim donošenje odluka na različitim nivoima sve do održavanja referendumu predstavljaju istaknute političke oblike posredstvom kojih se manifestira ili javno kreira prostor aktivne islamofobije i antimuslimanske mržnje. Posljednji takav primjer, a vjerovatno za koji dan već neće biti posljednji, jeste održavanje referendumu 23. septembra 2018. godine u švicarskom kantonu St. Galen kada se skoro dvije trećine stanovnika, od njih oko 36% koji su izašli na referendum, izjasnilo za “zabranu burke” u javnom prostoru. Referendumu su prethodile duge, oštre i ponižavajuće rasprave o muslimanima i islamu. Susjedni švicarski kanton Ticino u julu 2016. godine zabranio je nošenje takve odjeće u javnim prostorima. Sve to, izgleda, neće stati na kantonima, jer se za narednu godinu najavljuje održavanje referendumu na nacionalnom nivou o pitanju nošenja burke u ovoj državi.

Od medijske do političke top-teme

Dakako, moglo bi se kazati da nikab i burka ne predstavljaju bitne odlike cjelovitog islamskog identiteta i obavezne obredne prakse muslimana, nego spadaju u dio lokalne tradicije i običajnosti u nekim regijama ili muslimanskim zajednicama. Neki muslimani prigovaraju kako zbog ovog odjevnog elementa – kao dijela jedne tradicije i običaja odijevanja – trpe

¹ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 27. septembra 2018. godine.

svi muslimani, svi se izlažu, u najmanju ruku, neprijatnostima. Za posljedicu sve to, kao u lančanoj reakciji, ima stavljanje u negativan fokus samog islama i njegovih suštinskih obreda. Žene svojom burkom i nikabom provociraju donosiocice političkih odluka i javno mnijenje, koji uzvraćaju neproporcionalno srazmjeru prijetnje i provokacije, a kolateralna šteta postaje islam i svi ostali muslimani.

Naravno, važno je sagledavati stavove i jednih i drugih muslimana, ali i nemuslimana. Mogao bi se prihvatiti argument da prekrivanje lica u javnosti više spada u tradiciju nego u normativnu vjeru. To znači da tradicija i običajnost jednih muslimana ne obavezuje druge muslimane. U konačnici, zašto bi jedni muslimani trpjeli ili patili zbog tradicije drugih muslimana? Argument bi bio prihvatljiv da se ovdje, ipak, ne radi samo o jednom aspektu mnogo širih aktivnosti i praksi ograničavanja stvarnog muslimanskog identiteta i manifestacije same vjere. U tom okviru, naime, burka i nikab nisu izolirane i incidentne pojave marginalnog značenja. Nekoliko primjera koje ovdje iznosimo jesu ilustracija opasnih, rekli bismo, globalnih tendencija kojima se kreira neprijateljska društvena svijest u globalnom javnom diskursu i popularnoj kulturi prema muslimanima i islamu. Polovinom marta ove godine, tada tek novoizabrani, njemački ministar unutrašnjih poslova Horst Seehofer kazao je kako "islam ne pripada Njemačkoj". Njegova je izjava potiranje uvjerenja bivšeg njemačkog predsjednika Christiana Wulffa iz 2010, koji je smatrao da je islam dio Njemačke. Mađarski premijer Viktor Orban postao je evropski lider protumuslimanske kampanje. Iz bogatog i, zaista, sramnog arsenala njegovih izjava izdvajamo da će "muslimani okupirati Evropu"; da migracije prijete "našoj sigurnosti, našem načinu života i kršćanskoj kulturi"; da će većina "evropskih zemalja postati muslimanska"; one koji pokušavaju da uđu u EU ne vidi kao muslimanske izbjeglice, već kao "muslimansku invazivnu silu"; da je "multikulturalizam iluzija, jer se muslimansko i kršćansko društvo nikada neće povezati"; da je "kršćanstvo posljednja nada Evrope"; da su političari u Briselu, Berlinu i Parizu koji podržavaju migraciju "utrli put padu kršćanske kulture i napretku islama"; da će u budućnosti u Evropi biti više muslimana nego kršćana; ili da je pred evropskim zemljama historijska zadaća odbrane kršćanske kulture. Predsjednik Češke Miloš Zeman muslimane je uporedio s trojanskim konjem i slikovito objasnio da muslimanske migrante ne treba

pustiti u Češku "isto kao što nije trebalo da stanovnici Troje puste u svoj grad drvenog konja. Ako bi se to desilo, ovdje bi dobili zatvorene enklave." Po Zemanu, postoji opasnost da teroristi naprave "evropsku terorističku bazu", koja "može da bude u BiH s obzirom na nacionalni sastav". Austrijski premijer Sebastian Kurz izjavljivao je kako "politički islam" nema mjesta u ovoj zemlji. Bavarska konzervativna vlada naredila je polovinom ove godine postavljanje krsta na ulazu svih pokrajinskih administrativnih zgrada, a krstove "ne treba gledati kao vjerske simbole, već one koji odražavaju kulturni identitet Bavarske i kršćansko-zapadni utjecaj".

Od politike do kulture

Evropski politički lideri i državni dužnosnici odavno su postali najprominentniji nosioci i podstrekači islamofobije, koja se sve dublje ucjepljuje u samu srž zapadnog društva, a stanovništvo evropskih država iz dana u dan zastrašuje se gubitkom vlastite kršćanske kulture zbog dolaska, u nekim zemljama, neznatne šačice muslimana. Islamofobija i antimuslimanska mržnja danas su prvorazredno političko pitanje na Zapadu s tendencijom da to bude i dominantno kulturološko pitanje. Islamofobični diskurs tako postaje uobičajena odlika značajnog dijela javne društvene scene, na koji se polahko svi navikavamo. Nema sumnje da je politički sektor lučonoša i bajraktar islamofobije koja se prelijeva u druge sfere društva, prije svega u kulturu. Dakako, niko ne osporava pravo suverenih država da donose odluke za koje smatraju da su u najboljem interesu njenih naroda. Ako je taj interes odbijanje migranata ili radnika iz muslimanskih zemalja, apsurdno je da ga štite islamofobijom. Zašto svoje interese, odluke i politike ne obrazlože politički korektnim jezikom i te odluke dalje javnosti komuniciraju jezikom koji ne vrijeđa druge i ne stavlja ih za metu javnog linča? Zaista nije prihvatljivo da vlade i državnici svoje odluke opravdavaju širenjem islamofobije i mržnje prema muslimanima.

Iz citiranih izjava vidljiva je jasna politička tendencija da se islam i muslimani stave u odnos konfrontacije sa zapadnom kršćanskom kulturom. Takvo pozicioniranje može biti mnogo opasnije od samo vjerske konfrontacije. Kultura u svojoj slojevitosti i mnogostrukim formama ne obuhvata samo vjeru jednog naroda, nego i sve druge produkte ljudskog duha i uma. Mnogi ljudi, posebno na Zapadu, kojima možda nije važna vjera kao dio

njihovoga identiteta, njeguju poseban senzibilitet prema kulturi. Stoga ih širenje straha od ugrožavanja njihove kulture čini posebno budnim i takva glasna priča gradi mnogo širu mobilizirajuću osnovu. Već sada je jasno da s nekadašnjih pozicija, kada je njegovana i razvijala se kao politička aktivnost isključivo desničarskih političkih pokreta i stranaka i sredstvo širenja straha radi dobijanja neznatnog broja glasova, islamofobija postaje sredstvo za svjesnu konfrontaciju kultura. Već je *Četvrti izvještaj o islamofobiji* Organizacije islamske saradnje (OIC), maj 2010 – april 2011, ukazao da se islamofobija, za razliku od prethodnih izvještajnih razdoblja, pojavljuje u novim oblicima, npr. politički subjekti koriste islamofobiju kao instrument u izborima za Evropski parlament. Navodi se da je to “novo lice islamofobije”, gdje u političkim izbornim kampanjama populistički političari stalno govore o islamu, izjavljuju da muslimani ne dijele “naše vrijednosti”, ne cijene “našu kulturu” i imaju vjersku obavezu osvajanja Zapada.

Indikativan primjer širenja islamofobije u Češkoj pružio je istraživač Instituta za istoriju Češke akademije nauka František Šistek ističući da u Češkoj muslimana skoro da i nema, da ne postoje kvartovi sa posebno izraženim brojem muslimana i da većina Čeha nije nikada bila u kontaktu s muslimanima. Islam i muslimani postoje ne televiziji i na internetu, ali teško da će ih tipičan Čeh sresti u svom selu ili gradu. Slika prosječnog Čeha o muslimanima intenzivnije se formira nakon 11. septembra 2001, a dodatno se pojačala s izbjegličkom krizom 2015. i 2016. godine. Slike koje češko društvo dobija iz islamskog svijeta uglavnom su negativne. To da mnogi građani zapadnih zemalja nemaju ličnog iskustva i kontakata s muslimanima, o kojima formiraju stereotipne predstave, ilustrira i izjava policijskog službenika nakon održanog referenduma o zabrani burke u kantonu St. Galen, koji je izjavio da nije iznenađen rezultatima referenduma, te da uvođenje zabrane neće ništa promijeniti u kantonu u kojem nikada ni ranije nije vidio ženu s burkom na licu.

Muslimanski doprinos islamofobiji

Dakako, islamofobija se mora sagledavati iz različitih perspektiva i neophodno je uočavati njene oblike u raznolikoj pojavnosti. Ona je krajnje ozbiljna društvena pojava i za mnoge je ljude od krucijalne životne važnosti, jer direktno utječe na njihov lični i porodični život i ukupni društveni

status i položaj. Pored različitih društvenih uzroka, tradicijskih naslaga, historijskih predrasuda – uglavnom vanjskih faktora, izvan samih muslimana – korisnim se čini promotriti vlastite pozicije, muslimanski doprinos islamofobiji. Pored svih vanjskih faktora, javna manifestacija islamofobije, posebno u političkom spektru, u najširem smislu posljedica je i muslimanske nemoći i svekolikih muslimanskih slabosti. Nije intencija da se podstiče nametanje muslimanima samokrivnje ili samomržnje.

Naprotiv, potrebno je shvatiti da se ključni resursi i potencijali za efikasnu borbu protiv islamofobije i mržnje nalaze i u samim muslimanima. Ta potencijalna snaga i energija, objedinjena i pravilno usmjerena, može pokrenuti široku akciju da se jedna po jedna slabost otklanja, a nemoć preobražava u snagu. Jasno je da uzroke muslimanske nemoći neće rješavati niko drugi osim samih muslimana.

Stoga, umjesto neuvjerljivih ili ostrašćenih verbalnih povika protiv Zapada, djelotvorno rješenje jeste uporno jačanje personalnih i institucionalnih kapaciteta muslimana. Dakako, to ne znači okretanje glave od problema koji dolaze izvana, odnosno ignoriranje islamofobije, zanemari vanje evidentiranja svakog takvog čina, precizno i odlučno ukazivanje na ove pojave. Treba to raditi sistematično i odgovorno, s punom posvećenošću, ali je to samo jedna strana problema i to ona slabija i nedjelotvornija.

Ako je islamofobija na Zapadu stvarni izazov za svakog muslimana (sjetimo se da je prvi izvještaj o islamofobiji britanskog Ranimed Trusta (The Runnymede Trust) iz 1997. godine nosio naziv "Islamofobija, izazov za sve nas", dok je izvještaj koji je objavio 2017. godine u povodu dvadesete godine objavljivanja prvog izvještaja nosio naslov "Islamofobija, i dalje izazov za sve nas"), ako ona postaje važan politički instrument na zapadnoj političkoj sceni koji omogućava čak i anonimusima i populistima da osvoje vlast, koji je adekvatan muslimanski politički odgovor? Jer na politički izazov islamofobije treba dati i politički odgovor. Mogu li muslimani uvjetovati na izborima svoje vlade da pronađu adekvatan odgovor za islamofobiju? Sami muslimani na Zapadu ne mogu puno toga promijeniti i učiniti. Kao i obično, važan ključ rješenja za islamofobiju jeste u središtima muslimanskog svijeta i najvećim muslimanskim nacijama.

Značajno upozorenje

Islamofobija se globalizira, kao i mnoge druge pojave i procesi. Salman Sajid i Abdul Karim Vakil, upoređujući dva izvještaja o islamofobiji iz 1997. i 2017. godine britanskog The Runnymede Trusta ukazali su na fenomen globalizacije islamofobije, njeno ukorjenjivanje u međunarodnom poretku i sistemu, ali ne samo zato što se ona pojavljuje na mnogim mjestima nego što islamofobija predstavlja “zajedničku platformu na kojoj različite geopolitičke snage i faktori mogu da se usklade i sarađuju”.² Ukazivanje na globalizaciju islamofobije i njeno ukorjenjivanje u međunarodnom poretku značajno je upozorenje na zabrinjavajuće nove trendove. Nismo više, dakle, samo u fazi kada globalni mediji reproduciraju zadate ili prepoznatljive stereotipe a da ih lokalni i regionalni mediji u tome slijede. Ako je islamofobija postala zajednička platforma na kojoj se mogu uskladiti i sarađivati raznolike i raznorodne grupacije širom svijeta, one koje se često ne slažu ni oko čega drugog, zašto borba protiv islamofobije ne može postati zajednička muslimanska politička platforma oko koje će se okupljati svi muslimanski faktori? Jer se tiče svih njih!

Muslimane ni najmanje ne opravdava zapažanje Shabbira Akhtara u knjizi *Islam kao politička religija* da se zapadnjaci kod kuće bore za principe, dok se u inostranstvu brinu samo za materijalne interese svoje elite. U svojim zemljama i onim u kojima nemaju želje kontrolirati druge, navodi Akhtar, zapadnjaci su pažljivi i obzirni u vezi sa zaštitom ljudskih prava i osiguranju prava etničkih manjina.³

² Vidjeti: https://www.criticalmuslimstudies.co.uk/reports_of_islamophobia_1997_and_2017/.

³ Shabbir Akhtar, *Islam kao politička religija* (Sarajevo: Centar za napredne studije, 2017), str. 325.

IZGUBLJENI U VREMENU

Početak 20. stoljeća njemački sociolog Max Weber u djelu *Protestantska etika i duh kapitalizma* iskazao je uvjerenje da je uzrok razvijenosti jednih i nerazvijenosti drugih zemalja u temeljnim vrijednosnim normama i stavovima koji prožimaju određeno društvo, a presudnu ulogu u kreiranju pretpostavki za uspostavljanje kapitalističkog načina proizvodnje imao je vjerski pokret reformacije u XVI i XVII stoljeću u Evropi.⁴ Prema Weberu, kapitalizam i protestantizam predani su shvatanju da je rad i posvećenost pozivu temeljna dužnost čovjeka, dok istovremeno protestantska etika traži štednju i suzdržavanje od rasipnog trošenja ili uživanja u zadovoljstvima koje stečeno bogatstvo omogućuje. Dakle, za to što se kapitalizam razvio u Evropi, a ne u Indiji ili Kini ima se zahvaliti protestantskoj etici.

Više od jednog stoljeća stavovi Maxa Webera predmet su osporavanja i kritičkog sagledavanja, međutim neosporna je činjenica da svaka religija i svjetonazor gradi ili u sebi nosi određenu etiku života. Islam je prvim generacijama muslimana udahnuo etiku rada i razumijevanja života koja je omogućila skoro nestvarno brz i sveprožimajući društveni razvoj, kulturni i civilizacijski napredak. Pobožnost i vjera potvrđeni djelima (kur'anski imperativ *vjerujte i činite dobra djela*), te krepostan i visokomoralan život učinili su da islamska civilizacija bude avangardna i stoljećima lučonoša ekonomskog, tehničkog i društvenog napretka. Dok je Weber vidio preduslove razvoja kapitalizma u protestantskoj etici (predanost radu i investiranju, s jedne, i protestantski asketizam oličen u štednji i suzdržavanju da se stečeno bogatstvo rasipno troši, s druge strane), muslimanima je lahko vidljivo i spoznatljivo da je ekonomski razvoj ranih muslimanskih zajednica bio inspiriran islamskom etikom i primjenom moralnih normi u životu i radu.

⁴ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 26. oktobra 2018. godine.

Gdje je nestao inspirativni duh islamske etike?

Naravno, nekadašnji napredak i primat na ljestvici ekonomskog i tehničkog razvoja čovječanstva ne znači mnogo za svakodnevni život današnjeg siromašnog i obespravljenog muslimana. Gdje je taj davno potvrđeni inspirativni duh islamske etike danas nestao i zašto je već dugo vremena neprepoznatljiv i nespoznatljiv u muslimanskim društvima, njihovom ekonomskom i tehničkom napretku jeste pitanje koje čeka adekvatan odgovor.

Jedan, pak, davnašnji zapis koji danas čitamo veoma ilustrativno i snažno svjedoči o stagnaciji i velikom naučnom i tehničkom padu nekada moćnog Osmanskog carstva, kao personifikacije muslimanske moći u jednom historijskom razdoblju. Zapis Ahmeda Dževdet-paše odnosi se na posjetu Višegradu i obnovu mosta Mehmed-paše Sokolovića.⁵ Naime, Ahmed Dževdet-paša (1823–1895) je u svojstvu visokog državnog povjerenika Osmanskog carstva boravio u Bosni od početka ljeta 1863. do jeseni 1864. godine. U svojim zapisima dao je važne i dragocjene opise i viđenja tadašnjih društvenih i političkih prilika, te ostavio svjedočanstva o narodnim običajima i tradiciji Bošnjaka.

Ahmed Dževdet-paša u Višegradu je pregledao most Mehmed-paše Sokolovića, izgrađen pod nadzorom Mimara Sinana u razdoblju od 1571. do 1577. godine. Nakon pregleda ovog remek-djela mostogradnje, Ahmed Dževdet-paša je zapisao:

To je najveća građevina koju su Osmanlije napravili u ovom kraju. Tri stuba na čupriji su djelimično oštećeni te sam, po časnoj sultanovoj naredbi, ovamo uputio austrijskog inženjera Linardovića da radi na rekonstrukciji mosta. On je nabavljao potrebni materijal i čekao da se voda povuče. Obćao sam da ću mu, po završenom poslu na mostu, dodijeliti orden, što je s moje strane bio poticaj da se inženjer posveti tom radu.⁶

Također navodi da su odmah pored mosta u ruševnom stanju bili veliki han, hamam i imaret. Pošto su zidovi hana bili u dobrom stanju i mogli se popraviti te koristiti kao kasarna i mjesto za odbranu grada i mosta, Ahmed Dževdet-paša je inženjeru Linardoviću “naručio i taj posao“.

⁵ Vidi *Bosna i Hercegovina u spisima Ahmeda Dževdet-paše*, Kerima Filan (ur.) (Sarajevo: Connectum, 2017),

⁶ *Bosna i Hercegovina u spisima Ahmeda Dževdet-paše*, str. 147–148.

Ovaj kratki zapis tako plastično svjedoči o dvije krajnosti: o usponu i padu u nauci i tehnici. Muslimani su nekada, dakle, bili posjednici tehničkog znanja da su mogli graditi najsloženije objekte i praviti velike iskorake i tehničke inovacije. Međutim, umjesto progresivnog razvoja, tri stotine godina poslije, da bi popravili oštećene dijelove mosta, angažirali su strane inženjere i uzimali tehničko znanje iz inostranstva. Ono što su očevi izgradili, sinovi nisu znali ili nisu mogli ni popraviti.

Šta se promijenilo od tog perioda do danas? Gdje su ti današnji dostojni sinovi slavni muslimanskih očeva u znanju, tehnici, moralu i patriotizmu, pregalaštvu za napredak čovječanstva? Muslimanski narodi i vlade i danas su, uglavnom, konzumenti inostrane tehničke pomoći i znanja, inostranih visokotehnoloških proizvoda i tehničkih usluga: od mobilne telefonije do svemirske tehnologije.

Epigoni zapadnog konzumerizma

U grčkoj mitologiji spominju se epigoni, sinovi sedmerice grčkih junaka poginulih u ratu protiv Tebe. Epigoni su nakon 10 godina osvojili i opljačkali Tebu, izvršili zadatak koji su započeli njihovi očevi i osvetili njihovu smrt. Danas ovaj termin ima pejorativno značenje. U umjetnosti i književnosti naziv je za osobe koje nemaju svojih izvornih ideja, nego se povode za prethodnicima. To su oponašatelji i imitatori, prerađivači tuđih ideja i metoda.

Čini se da su sinovi slavni muslimanskih očeva već dugo vremena ispod razine epigona iz grčke mitologije. Ne samo da nemaju onu strast i gorljivost da dosegnu vrijednosti, zadatke, ciljeve i ideale svojih očeva i budu realizatori njihovih visokih ciljeva i ideala nego gorljivo i strastveno troše Bogom dane resurse u pukom konzumiranju gotovih tehničkih znanja i stručnih vještina "mrskog Zapada", investirajući tako u njegov dalji tehnološki i ekonomski primat. Ustvari, već dugo muslimanski sinovi su epigoni Zapada i zapadnog konzumerizma u njegovom najlošijem izdanju, bez istinske strasti da kreativno razrađuju i oplemenjuju pamet koja proizvodi materijalna i tehnička dobra.

Ova nepovoljna stvarnost potiče mnoga pitanja. Ipak, ne može se dati jednostavan i jednoznačan odgovor na zapitanost zašto islamska etika

života i rada, kao nekada ranije, ne nadahnjuje muslimanske umove i ne producira autentični obrazac ekonomskog i tehničkog razvoja čiji će efekti i proizvodi donositi progres i društvenu pravdu čovječanstvu. Zašto su muslimani izgubljeni u vremenu današnje tehnicizirajuće stvarnosti i zašto ta stagnacija rapidno počinje od industrijske revolucije na Zapadu i uspona kapitalizma? Zar nije i danas rješenje dosljedna primjena islamske etike života: čvrsto vjerovati i posvećeno raditi unutar vlastitog poziva kao polja potvrđivanja vlastite vjere, dakako uz poštenje i štednju?

IZAZOVI NAUČAVANJA I PRENOŠENJA DUHOVNOSTI

Izrazito brz razvoj informatičkih disciplina sa svekolikim posljedicama koje taj dinamični proces ostavlja na društvo u cjelini doveo je do opadanja interesa za proučavanjem humanističkih i društvenih nauka.⁷

Izvještaj s Univerziteta Harvard iz maja 2013. godine “The Teaching of the Arts and Humanities at Harvard College: Mapping the Future” (Podučavanje slobodnih vještina i humanističkih nauka: mapiranje budućnosti“), istakao je nužnost redefiniranja mjesta i uloge humanističkih disciplina koje su suočene s marginalizacijom i povlačenjem pred agresivnim razvojem prirodnih, tehničkih, a naročito informatičkih disciplina. Novi obrazovni trendovi sve više daju prednost osposobljavanju studenata onim disciplinama koje će im omogućiti ovladavanje informatičkim tehnologijama, tehničkim i matematičkim disciplinama, odnosno onim što se označava engleskom skraćenicom STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics – nauka, tehnologija, inženjerstvo, matematika), tj. “tvrdim“, egzaktnim naukama.

Čelnici vlada i država Evropske unije 2000. godine usvojili su dokument pod nazivom Lisabonska strategija ili Lisabonska agenda, u kojem je istaknut zajednički strateški cilj koji je trebalo da Evropsku uniju do 2010. godine učini najkonkurentnijom i najdinamičnijom ekonomijom svijeta utemeljenu na znanju sposobnom za održivi ekonomski rast s težištem na potrebu stalnih prilagođavanja promjenama u informacijskom društvu. U dokumentu usvojenom 2010. godine “Evropa 2020: strategija za pametni, održivi i inkluzivni rast“, nerealizirani strateški ciljevi iz 2000. godine ostali su ponovo glavni izazovi, s tim da je strategija fokusirana na tri međusobno povezana prioriteta, od kojih je prvi *pametni rast* – razvoj ekono-

⁷ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 27. novembra 2018. godine.

mije zasnovane na znanju i inovacijama (naučno-tehnološka istraživanja i razvoj, inovacije, obrazovanje i digitalno društvo).

Obrazovanje, dakako, predstavlja jednu od glavnih tema strategije Evropa 2020, s tim da je naglasak na obrazovanju koje omogućava poduzetništvo i kreativnost, inovacije i inženjerstvo. Na ovaj način težište u obrazovanju stavlja se u funkciju ekonomskog razvoja, u kojem su važni ishodi obrazovanja, postignuća i osposobljenost studenta kao "konačnog proizvoda". Na taj način u obrazovanju prevladava ekonomska logika i privredni način razmišljanja, jer se ide za tim da uložena sredstva treba u konačnici da poluču određenu dobit i željeni proizvod. Obrazovanje je postavljeno u službi ekonomskog razvoja i konkurentnosti, a školska administracija, implementirajući zadatke državne politike, pretvara obrazovanje u robu a školu u preduzeće.

Ignoriranje duhovnosti

U ovakvim projekcijama funkcije i cilja visokog obrazovanja, društvene i humanističke nauke gube na značaju, pomiču se prema obrazovnim marginama i prestaju biti atraktivne za studente ali i za podršku vlada i privrednog sektora. Dakako, važno je pitanje gdje je mjesto vjerskog obrazovanja, teoloških fakulteta, vjeronauke i religijske duhovnosti u svim ovim transformacijama obrazovnog sistema i da li mogu i treba da podržavaju realizaciju spomenutih ciljeva koji su postavljeni u savremene obrazovne politike? Gdje je duhovna dimenzija čovjeka, kako je razvijati, proučavati i prenositi?

Očito je da tržišni i privredni koncept evropskog obrazovanja ignorira ljudsku duhovnost utemeljenu na religiji i ne vodi računa o tome da je čovjek i duhovno biće sa snažnom potrebom traganja za pitanjima smisla života i njihovog razumijevanja, svetog i transcendentnog, onoga što vlastitom životu daje osjećaj smislenosti i punine. Islam kazuje da je čovjek, prije svega, biće duhovnosti i vjere, biće koje je posvjedočilo Gospodara svjetova još u ezelu (Kur'an, 7:172); u koje je Allah, dž. š., udahnuo *od Svoga Ruha* (Kur'an, 38:72); nositelj emaneta koji nisu prihvatili nebesa i Zemlja iz straha od njegovog tereta i odgovornosti (Kur'an, 33:72), sa zaduženjem da gradi najbolju zajednicu tako što će, uz vjeru u Allaha, dž. š., tražiti da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrćati (Kur'an, 3:110).

Bez sumnje, formatiranjem jednodimenzionalnog čovjeka kroz usmjereno i reducirano obrazovanje (njemački filozof i sociolog Herbert Marku-

ze govorio je o čovjeku jedne dimenzije) neće se uništiti potreba čovjeka za duhovnošću i traganjem za životnim smislom ili odgovorima na bitna pitanja njegovog postojanja koja nisu ekonomskog karaktera. Duhovnost i vjera onostranog su karaktera i njima materijalne i fizičke stvari nisu dostatan odgovor, što se na koncu dokazuje skoro svakodnevno u našim ili životima ljudi u našem širem okruženju.

Vjerske zajednice i njihovo obrazovanje suočeni su s važnim i dalekosežnim obrazovnim trendovima i obrazovanjem savremenog čovjeka kao ekonomskog i privrednog robota bez duha i duše, istreniranog da odgovori najsloženijim ekonomskim i tehničkim izazovima radi ispunjenja ciljeva o ekonomskom liderstvu i blagostanju društva. Naravno, čemu ekonomsko liderstvo i blagostanje ako se brutalno guši duhovnost kao neporeciv konstitutivni element ljudskog bića?

Vjerski odgoj i obrazovanje, iako su s jedne strane usmjereni na određene obrazovne ishode i osposobljenosti, za razliku od nastajućih dominirajućih ekonomskih tendencija u konceptu visokog obrazovanja, morat će pronalaziti adekvatan i atraktivan način za razvijanje i afirmaciju potencijala za duhovni rast studenata i pronalazak smisla života. Ključno je pitanje kako to činiti u ambijentu javne i sistemske devalvacije i degradacije duhovnosti zato što joj se ne vidi ekonomska svrha?

Bez sumnje, raspoloživa duhovna snaga i potencijal vjerske zajednice i učitelja vjere predstavljaju, kako u sadašnjosti, tako i u budućnosti, temelj na koji se moraju naslanjati sve dalje stručne kompetencije i obrazovni ishodi. Naime, za uspješno vjersko obrazovanje i njegove željene ishode stručne kompetencije nisu dovoljne ako nisu izraz i vlastite duhovnosti. Pristupajući pitanju vjerskog obrazovanja prvenstveno kao učitelji duhovnosti, pa tek onda kao stručnjaci iz svog područja, svjedočanstvom vlastite duhovnosti kao korektiva obrazovanju jednodimenzionalnog čovjeka i bivajući živim uzorima vjere, učitelji vjere i vjerske zajednice osigurat će prostor i interes za naučavanje i prenošenje vjerskih vrijednosti kroz obrazovni sistem. U naučavanju vjere kroz obrazovni sistem željeni ishod nije samo usaditi teoretska znanja i odlično poznavanje doktrinarnih i historijskih činjenica o vjeri, bez razumijevanja svrhe vjere u vlastitom životu, njene praktičnosti i primjenjivosti.

DIPLOMANTI, POSVJEDOČITE JESMO LI ISPUNILI MISIJU?

Autor ovog teksta prisustvovao je 23. decembra 2018. godine svečanoj promociji diplomanata i magistranata Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću.⁸ Tom prilikom uručene su diplome o završenom školovanju pedeset trome diplomanata i sedmero magistranata. Promocija diplomanata po sebi je radostan i svečan trenutak i događaj. Taj dan pripada, prije svega, diplomantima i njihovim porodicama, jer je to kruna predanog rada i odricanja, što, opet, budi osjećaj vlastitog ponosa i samovrijednosti. Premda je svaki diplomant svjestan koliko je postigao, koliko je uložio truda u obrazovanje i koliko je iskoristio mogućnosti koje su mu pružili fakultet i njegovi profesori, ipak, diplomiranjem se preuzima važna društvena obaveza i odgovornost.

Iako promocije diplomanata visokoobrazovnih ustanova po svome karakteru imaju svečan čin i odišu radošću, one su istodobno i prilika i primjeren povod da se propituje stepen kvaliteta i cjelovitosti ispunjenja zadatka ili misije triju ključnih faktora, odnosno svojevrsnih tačaka u trouglu visokog obrazovanja: nastavnog kadra, fakulteta kao ustanove i diplomanata.

Faktori uspjeha

Nastavni kadar, promovirajući diplomante, vidi rezultate svoga rada. Time što su uspješno izveli studente na stepen okončanja studija, profesori su ispunili svoj cilj. To je prilika da im se čestita i iskaže zahvalnost za obavljanje odgovorne i časne zadaće. Međutim, to je uvijek prilika da se svaki pro-

⁸ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 26. decembra 2018. godine.

fesor pojedinačno i profesorska zajednica u cjelini koja realizira nastavu odgovorno zapitaju da li su prenijeli znanja i vještine diplomantima koje će im biti u njihovim životima funkcionalne, koje će moći koristiti u vremenu u kojem oni žive ili će živjeti? Nastavnici sami sebi, a i drugima, treba da odgovore da li su zadovoljni onim što su u teorijskom i praktičnom smislu, edukativnom i odgojnom pogledu prenijeli studentima, te da li su mogli više i bolje. Vrijedi podsjetiti, drugome se može dati samo ono što se ima kod sebe, znanja i vještine, moralne i karakterne vrijednosti koje se posjeduju. A da bi nastavni kadar imao novo i osvježeno znanje, mora se stalno (samo)obrazovati i moraju se unapređivati nastavničke i profesorske sposobnosti te naporno čuvati i osnaživati moralne i karakterne vrijednosti.

Druga važna tačka ovog trougla jeste fakultet kao ustanova koja uspostavlja i razvija tehničke ili organizacijske preduslove i infrastrukturu za obrazovanje i transfer znanja. Svaki fakultet ili univerzitet sa svim svojim uposlenicima, činjenicom da promovira novu generaciju diplomanata, mora na to biti ponosan, jer u svom trajanju bilježi vrijedan uspjeh i značajno postignuće. Kada je riječ o obrazovnim ustanovama Islamske zajednice, njena trajna obaveza, kao osnivača, zatim uprave i nastavnog kadra jeste njihovo razvijanje i jačanje kao atraktivnih obrazovnih ustanova koje će svojom kvalitetnom organizacijom, tehničkom infrastrukturom, kredibilnim i posvećenim nastavnicima omogućiti najkvalitetnije obrazovanje u onom obrazovnom području kojim se bave, kao što je to kazao Gazi Husrevbeg u svojoj vakufnami za medresu, da se izučava ono što iziskuje vrijeme i mjesto. U tom kontekstu, trajno je važeće pitanje šta ovo vrijeme i ovo mjesto traži od obrazovnih ustanova Islamske zajednice i da li smo kadri tome odgovoriti? Da li smo, zaista, najbolji u svom poslu u ovom vremenu i na ovom mjestu? Da li su naši profesori, zaista, najposvećeniji svom poslu, najbolji i najkvalitetniji profesori u ovom vremenu i na ovome mjestu?

Dvije spomenute tačke u trouglu obrazovanja gube pravi smisao i svoju funkciju bez treće tačke, a to su studenti. Nastavnici i fakultet bili su i postoje zbog studenata, da ih, uz Allahovu pomoć i vođstvo, osposobe za obavljanje različitih poslova, te moralno i duhovno usmjere.

Poslanikov primjer

Međutim, na pitanja koja se ovdje naglašavaju vezano za kvalitet usvojenog znanja i osposobljenost shodno potrebama vremena, a koja se odnose na kompetentnost nastavnog kadra i dobru organizaciju fakulteta kao ustanove, najkredibilniji su odgovori koji se dobijaju od diplomanata, bivših studenata. Diplomanti su, uglavnom, ogledalo svojih profesora i fakulteta. Prirodno je da konzumenti usluga treba da posvjedoče o onome što im je dato i pruženo, što nije nepoznato u islamskoj tradiciji. Završavajući čuveni govor na Oprosnom hadžu, što je na izvjestan način bila najava okončanja njegove poslaničke misije, Muhammed, a. s., je glasno upitao da li je naredbu saopćio, pozivajući Allaha, dž. š., da mu bude svjedok. U izvorima se prenosi da je Božiji poslanik upitao: "Jesam li ispunio svoj zadatak i povjerenju mi misiju?" Preko 100.000 prisutnih muslimana glasno je odgovorilo: "Da, Božiji Poslaniče! Ti si vjerno ispunio svoju misiju i nama saopćio što ti je Bog povjerio. Nakon ovog Poslanikovog govora na Arefatu, potvrda ispunjenja misije došla je i kroz kur'anski tekst: *Danas sam vam vjeru vašu usavršio i blagodat Svoju prema vama upotpunio i zadovoljan sam da vam islam bude vjera* (el-Maide, 3). Ibn Kesir navodi da poslije ovog ajeta nije objavljeno nešto što je dozvoljeno ili je zabranjeno, a Allahov Poslanik je nešto manje od tri mjeseca poslije Arefata preselio na ahiret.

Bez sumnje, promocije diplomanata obrazovnih ustanova jesu momenti kada oni treba da glasno posvjedoče da li su obrazovne ustanove Islamske zajednice i njihovi profesori ispunili svoju misiju i prenijeli im svježja znanja potrebna kako bi bili lučonoše morala, pravde, napretka i dostojanstva našeg naroda i naše domovine. Muhammed, a. s., je primjerm pokazao kako se to glasno i javno čini. Među nama danas manjka onih koji bi glasno i odgovorno pitali svaku generaciju diplomanata da li smo ispunili svoju obrazovnu misiju, a koji istodobno imaju moć i spremnost da stvari mijenjaju. S druge strane, čini se da manjka i diplomanata koji će glasno, iskreno i odgovorno posvjedočiti. I konačno, ne ukazuje li sve to da nismo spremni suočiti se ne samo s odgovorima i svjedočenjima, ma kakva bila, nego sa stvarnošću i zahtjevnim naporima koji bi nam mogli osigurati prosperitetan život u slobodi i dostojanstvu?

VIŠEJEZIČNOST – PREDUVJET ZA RELEVANTNO ISLAMSKO OBRAZOVANJE

U vrijeme svekolike globalizacije i multinacionalnog poslovnog vlasništva, poznavanje stranih jezika nije pitanje slobodnog izbora i lične sklonosti, nego stvarna potreba i uvjet uključenosti i uspjeha u modernom svijetu.⁹ U takvim okolnostima, višjejezičnost nije samo potreba za uspješan vrhunski naučni rad ili veliki ekonomski uspjeh, štaviše zahtijevat će se da građani poznaju strane jezike kako bi efikasnije radili svakodnevne poslove u svojim zemljama. Također, nikada nije bilo više mogućnosti za studiranje ili rad u drugoj evropskoj zemlji, ali nedostatak jezičke kompetencije sprečava mnoge ljude da iskoriste raspoložive pogodnosti.

Odlukom Vijeća Evrope svake godine 26. septembar obilježava se kao Evropski dan jezika, čije su temeljne ideje multikulturalizam, višjejezičnost te promicanje važnosti učenja stranih jezika u privatnom i profesionalnom životu, što treba doprinijeti boljem međusobnom razumijevanju i prevladavanju kulturoloških razlika. Evropska komisija je u okviru strategije za višjejezičnost 2005. godine istakla da je poticanje učenja stranih jezika građana Evropske unije jako važno za ostvarenje ciljeva evropske politike. Opredjeljenje Evropske unije da svaki državljanin EU pored maternjeg zna još barem dva evropska jezika, snažno je naglašeno u ciljevima EU iz decembra 2017. godine: "(...) učenja jezika kako bi više mladih govorilo barem dva evropska jezika pored svog maternjeg jezika".¹⁰ Znanjem dvaju ili više jezika, smatra se, građani bi mogli u potpunosti preuzeti svoju ulogu sudjelovanja u demokratskom građanstvu Evrope.

⁹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 27. januara 2019. godine.

¹⁰ Vidi: <https://www.consilium.europa.eu/media/32204/14-final-conclusions-rev1-en.pdf>.

Poseban naglasak razvoju višejezičnosti dat je obrazovnim ustanovama kroz različite projekte razmjene i mobilnosti studenata i nastavnika, jer se obrazovanje i kultura prepoznaju ključnim faktorima inkluzivnije, kohezivnije i konkurentnije Evrope. Evropska komisija je na sastanku na vrhu o socijalnim pitanjima u Göteborgu 2017. iznijela viziju evropskog prostora obrazovanja za 2025, u kojoj je naglašeno slobodno kretanje učenika: "Kontinent na kojem je boravak u drugoj državi članici radi studija, učenja ili rada postao standard, kao što je standard i da ljudi osim maternjeg govora još dva jezika. Kontinent čiji stanovnici imaju snažan osjećaj evropskog identiteta, svjesni su evropske kulturne baštine i njezine raznolikosti."¹¹

Višejezičnost u islamskim naukama

Imajući na umu savremene trendove u naučno-istraživačkom radu i tehnološkom razvoju, neophodno je ozbiljno razmotriti višejezičku osposobljenost učenika i studenata obrazovnih ustanova Islamske zajednice. Dobro poznavanje, da ne kažem odlično, makar dvaju stranih jezika treba se postaviti kao preduvjet za dalju obrazovnu i intelektualnu nadogradnju. Štaviše, potrebno je ići i korak dalje te višejezičnost postaviti kao uvjet savremene funkcionalne pismenosti, kao što su prije sto godina to bili čitanje, pisanje i osnovne matematičke operacije.

U našoj tradiciji obrazovanosti s ponosom ističemo da je bošnjačka ulema, pored maternjeg, poznavala i koristila tri, u ono vrijeme, glavna jezika muslimanske civilizacije: arapski, turski i perzijski. Zašto danas nemamo ili ne osposobljavamo takvu ulemu?

Poznavanje arapskog i engleskog jezika već sada je preduvjet za svaki ozbiljniji rad u islamskim naukama. Nažalost, engleski jezik i u islamskim naukama i studijama o islamu postaje dominantniji nego arapski. Sve se više na engleskom piše i objavljuje kvalitetna literatura koja islam promišlja u savremenom kontekstu i koja je relevantna za muslimane, posebno u Evropi. Zato zagovaram da se poznavanje arapskog i engleskog jezika uzme kao osnova i preduvjet za dalju nadogradnju u islamskim nauka, kao što je poznavanje harfova i tedžvida preduvjet za učenje Kur'ana.

¹¹ Vidi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017DC0673&qid=1544693968020&from=EN>.

Obrazovne ustanove Islamske zajednice moraju se razvijati i prilagođavati kako bi ostvarile svoju osnovnu misiju: obrazovati mlade ljude kako bi oni bili uspješni muslimani u složenom i međusobno povezanom svijetu koji se suočava s brzim tehnološkim, kulturnim, ekonomskim, religijskim i demografskim promjenama.

Relevantnost obrazovnih ustanova Islamske zajednice u narednom periodu u bitnom će ovisti o njihovoj sposobnosti da izgrade učenike i studente sposobne za komunikaciju na najmanje dva važna svjetska jezika i za informatičku pismenost, jer se informacije potrebne u različitim područjima života i rada danas uglavnom šire digitalnim kanalima na nekom od svjetskih jezika, ponajprije engleskom. To je svijet u kojem će oni živjeti i za taj svijet ih je potrebno obrazovati. A Islamska zajednica može im danas pružiti takve mogućnosti.

DEGENOCIDIFIKACIJA SRPSKE NACIJE

Krajem januara ove godine dr. Mustafa Cerić, reisu-l-ulema 1993–2012, u tekstu na svom FB profilu, koji je prenio i jedan broj internet-stranica, praveći paralelu s procesom denacifikacije koja je bila nužna za opću katarzu njemačke nacije i postratnog srpskog društva, upotrijebio je sintagmu “degenocidifikacija srpske nacije”.¹² On je to nazvao “uvjetom za oslobađanje srpske nacije od kolektivne krivnje za genocid u Srebrenici”.

Ovoj sintagmi i stavu dr. Cerića prethodi s najviših srpskih političkih i državnih vrhova permanentno negiranje pa i sramno ismijavanje izvršenog genocida nad Bošnjacima. Vrhunac takvog odnosa predstavlja odbacivanje već prihvaćenog izvještaja o genocidu u Srebrenici iz 2004. godine, nakon čega je uslijedilo, početkom februara, formiranje komisije za navodno utvrđivanje činjenica koje su već odavno u međunarodnim sudskim procesima precizno utvrđene u vezi s genocidom u Srebrenici.

Njemački filozof Karl Jaspers u djelu *Pitanje krivice* 1946. godine ukazao je da svaki čovjek snosi dio odgovornosti za postupke vlasti i države kojoj je potčinjen. To je politička odgovornost, dok metafizička odgovornost proizlazi iz obaveze solidarnosti među ljudima kao pripadnicima ljudskog roda “koja svakog čini suodgovornim za svaku krivdu i nepravdu u svijetu, a posebno za zločine počinjene u njegovom prisustvu ili s njegovim znanjem”. On je isticao da svaki Nijemac “dijeli odgovornost pred zločinima počinjenim u ime njemačkog Rajha”, prvenstveno u političkom smislu. Jaspers je smatrao da je pročišćenje preduslov njemačke političke slobode, jer “bez pročišćenja duše nema političke slobode”.

¹² Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 25. februara 2019. godine.

Filozofija hitlerizma

Stavovi njemačkih intelektualaca, ali prije svega odlučnost sila pobjednica u Drugom svjetskom ratu, doveli su do denacifikacije njemačkog društva. Denacifikacija se sastojala od sprovođenja niza pravnih i političkih postupaka koje su nakon Drugog svjetskog rata u Njemačkoj provodile savezničke snage radi uklanjanja ostataka nacizma i kažnjavanja njegovih vodećih zagovornika.

Za dostizanje stepena pročišćenja duše srpskog naroda zbog počinjenog genocida, kao uvjeta njegove političke slobode, nužno je da se u tom narodu sagleda, spozna i prihvati objektivna krivica i odgovornost u njenim različitim aspektima. Pored ostalog, bitan segment na putu pročišćenja duše svakako je precizno opisivanje zločina i odgovornosti u jasnim, čvrstim i potpuno prikladnim pojmovima. Politička i društvena ideologija i režim koji je njemačkom narodu nametnuo Hitler te principi vladanja Nacističke partije u Njemačkoj nazivaju se u literaturi terminom "hitlerizam". Francuski filozof Emmanuel Levinas (1906–1995) objavio je 1934. godine esej pod nazivom "Nekoliko refleksija o filozofiji hitlerizma", u kojem je iznio uvjerenje da nacionalsocijalizam nije neka slučajna anomalija ljudskog rasuđivanja ili neki slučajni ideološki nesporazum, nego se radi o pojavi elementarnog zla (elementalno zlo), protiv kojega se zapadnjačka filozofija nije adekvatno osigurala. "Više od zaraze ili ludosti, hitlerizam je buđenje elementarnih čuvstava", istakao je Levinas, tvrdeći da je ova pojava zanimljiva s filozofskog stajališta na način što "elementarna čuvstva prikrivaju stanovitu filozofiju". Filozofija hitlerizma "dovodi u pitanje sama načela civilizacije", upozorio je Levinas. U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu profesor filozofije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu dr. Rasim Muminović objavio je knjigu pod nazivom *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka* (Sarajevo, 1994), u kojoj je upotrijebio termin "srbizam" za opisivanje stanja duha i svijesti koja je u srpskom narodu potakla izvršenje agresije, genocida i destrukcije Bosne i Hercegovine. Ova knjiga i terminologija izazvala je stanovite osude u srpskim krugovima, u kojima se autor optužuje za rasizam a njegovi stavovi, nastali u opkoljenom Sarajevu, nazivaju rasiističkim.

Permanentno idejno i praktično razobličavanje zločinačkih i totalitarnih režima i njihovih političkih praksi značajno je društveno i političko

dostignuće tokom druge polovine 20. stoljeća, koje je doprinijelo razvoju demokratije, ljudskih prava i sloboda. Destaljinizacijom je nazvan proces otklanjanja posljedica Staljinove vladavine. Dekomunizacija je naziv za inicijativu oslobađanja različitih postkomunističkih i tranzicijskih društava od komunističkog utjecaja i prevladavanja naslijeđa komunističkih država, ustanova i mentaliteta. Vijeće Evrope osudilo je zločine totalitarnih komunističkih režima (Rezolucija 1481 od 25. januara 2006) i zatražilo uklanjanje naslijeđa bivših komunističkih totalitarnih sistema (Rezolucija 1096 od 27. juna 1996. godine). Vijeće Evrope je ovim rezolucijama osudilo deportacije, mučenja, psihički teror, masovna kršenja ljudskih prava, te izrazilo sućut, razumijevanje i priznanje žrtvama tih zločina, a sve u cilju da se zablude i grijesi iz prošlosti ne ponavljaju u budućnosti.

Kako bi se u budućnosti spriječilo ponavljanje zabluda i grijeha iz prošlosti, odnosno spriječilo ponavljanje genocida nad Bošnjacima, potrebno je da cijelo društvo kontinuirano čini sve potrebne napore, u čemu posebnu zadaću imaju lingvisti, filozofi, sociolozi, teolozi i politički subjekti, kako bi se izvorišta elementarnog zla u svakoj formi i smislu objasnila i preduprijedila. Jaspers je smatrao da “stanovništvo koje sve svoje snage stavlja u službu zločinačke države ne može računati na poštedu.”

Značenje pojma degenocidifikacija

Šta znači spomenuta sintagma “degenocidifikacija srpske nacije”? Prefiks *de*. (u složenicama znači <od, iz, raz>) dolazi u značenjima: a) odvajanje, rastavljanje, ukidanje (npr. dekonstrukcija, demobilizacija); b) padanje, srozavanje, snižavanje (npr. degradacija). Nadalje, *fikacija* dolazi od latinskog *ficatio*, što znači <činjenje>, a glagol *facere*, u značenju <činiti>, <načiniti>, dok u drugom dijelu riječi s kojima dolazi znači <činjenje>, <nastajanje> (npr. elektrifikacija, unifikacija). Prema tome, termin *genocidifikacija* označava čin genocidiziranja ili stanje onoga što je genocidizirano, te ono što ima ili je dobilo obilježje genocida i stanje genocidne svijesti. S druge strane, *degenocidifikacija* označava iskorjenjivanje, potiranje ili uklanjanje naslijeđa i uzroka činjenja genocida, tj. svega onoga što dovodi do izvršenja genocida. U širem smislu, “degenocidifikacija srpske nacije”, u kontekstu Bosne i Hercegovine i Bošnjaka, podrazumijeva poduzimanje više mjera i postupaka na suzbijanju nastajanja, kao i uklanjanja cjeline ili ostataka

one ideologije i prakse u srpskom društvu koji su doveli do izvršenja genocida u Bosni i Hercegovini i nad Bošnjacima, te iskorjenjivanje iz javnog i društvenog života elemenata koji su bili ili još uvijek jesu njeni akteri ili promotori.

Denacifikacija u Njemačkoj temeljila se na sporazumima postignutima 1945. na Krimskoj i Potsdamskoj konferenciji savezničkih sila. Osnov za degenocidifikaciju u srpskom društvu postoji u Dejtonskom mirovnom sporazumu, kojim su se svi potpisnici i njegovi međunarodni garanti obavezali na demokratsko ustrojstvo, poštivanje najviših standarda ljudskih prava i sloboda te kažnjavanje ratnih zločina. Snažni i otvoreni revizionistički naponi zvaničnih političkih struktura srpskog naroda, koji su postali čvrsta podloga političkog života i platforma na kojoj se danas dobijaju parlamentarni izbori, samo pokazuju hitnost i neodložnost degenocidifikacije kao uvjeta mira u Evropi i sigurnosti Bošnjaka. Oko ovog pitanja trebalo bi postići najviši mogući intelektualni, društveni i politički konsenzus, naročito među Bošnjacima. Iskustvo pokazuje da je često taj konsenzus postizan prekasno, kada se krvavi tokovi historije nisu više mogli zaustavljati ili značajnije preusmjeravati.

Fizičko i kulturno preživljavanje Bošnjaka ovisi o sposobnostima blagovremenog uočavanja mogućih opasnosti i pravovremenog uspješnog reagiranja i snalaženja u zamršenim tokovima regionalnih i globalnih političkih promjena i koaliranja. Kao što je nekada pametnom dovoljan i išaret, instinkt za prepoznavanje opasnosti ili uočavanje dalekih nagovještaja potresa i oluja može biti ključan i za narod spasonosan. Postoji izreka da zlo ne dolazi preko noći, bez ranijih priprema i nagovještaja. Nespremni i slabi ne dobijaju često drugu priliku. "Međunarodna politika je poput džungle; manje i slabije životinje trebaju osjetljivija čula i snalažljivost pri kretanju kako bi preživjele, dok one jače, poput slonova, ne moraju pridavati toliku pažnju vanjskim uvjetima i obično mogu raditi šta im je volja, jer će im se drugi sklanjati s puta."¹³

¹³ Graham E. Fuller, *Svijet bez islama* (Dobra knjiga: Sarajevo, 2015), str. 12.

ULOGA OBRAZOVNIH USTANOVA U SUZBIJANJU POROKA

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini proglasio je 2019. godinu za godinu borbe protiv poroka kocke.¹⁴ Aktivnosti koje su planirane da se realiziraju tim povodom uključuju i značajan angažman obrazovnih ustanova Islamske zajednice. Međutim, pored planiranih konkretnih aktivnosti, ovo je i prilika da se promišlja o općoj ulozi obrazovnih ustanova u suzbijanju različitih oblika poroka u društvu, posebno u segmentu osposobljavanja učenika i studenata za njihovo ukupno misijsko djelovanje u društvu. Postizanje željene osposobljenosti neizbježno nalaže propitivanje aktuelnih nastavnih programa i usklađenosti našeg poučavanja islamu s društvenim promjenama i potrebama vremena i mjesta.

Osposobiti čovjeka i zajednicu za Božiji plan

Prema tome, ulogu obrazovnih ustanova Islamske zajednice u borbi protiv poroka nužno je sagledavati iz pozicije ukupne misije Islamske zajednice i onoga što mi, kao pojedinci i zajednica, činimo danas očekujući plodove toga rada u godinama koje dolaze. Ako sagledavamo borbu protiv poroka iz pozicije ukupne misije Islamske zajednice, dolazimo do suštine našeg vjerničkog poslanja: nastojati da prvo mi, kao pojedinci, budemo ono što nam je Allah, dž. š., namijenio stvaranjem, tj. Allahovi namjesnici na Zemlji (halifetullah) i potom se truditi da svaki čovjek to, da se gradi najbolja zajednica (ummet), koja naređuje dobro, a odvraća od zla i koja nastavlja časnu Poslanikovu tradiciju koja je utemeljena definiranjem cilja njegovog poslanstva u riječima: "Poslan sam da usavršim moral kod ljudi."

¹⁴ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 25. marta 2019. godine.

U historiji mišljenja o čovjeku izdvajaju se dva važna stajališta. Jedno traži odgovor na pitanje: Šta je čovjek? Kakvu prirodu, sklonosti, instinkte posjeduje, da li je po svojoj prirodi dobar ili loš? Intenzivnije od drugih disciplina, u posljednje stoljeće i po, ovim pitanjima bavi se psihologija.

Drugi pristup traga za odgovorom na pitanje: Kakav bi čovjek trebalo da bude? Ko je idealni ili savršeni čovjek? Drugim riječima, kakav bi životni cilj čovjek trebalo sebi da postavi kako bi, krećući se prema tom cilju, postigao savršenstvo svoga bića? Ovaj aspekt naročito zaokuplja pažnju etike i filozofije.

U islamskom mišljenju ne postoji izraženija distinkcija između ovih dvaju pristupa, jer izvori islama obimno govore o ljudskoj egzistenciji i prirodi čovjeka, ali i o idealu, savršenstvu i moralnoj higijeni. Podsjećanja radi, naročito je u sufijskom toku islamskog mišljenja naglašen koncept savršenog čovjeka (insanu-l-kamil). Sufije obično u ovom idealu vide šejha ili pola (kutb). Bez sumnje, titula Božijeg namjesnika (halifa) najuzvišenija je titula koju čovjek može sebi priskrbiti.

Na suprotnoj strani od krajnjeg cilja ove naše individualne i zajedničke misije nalaze se poroci u najširem spektru njihove pojavnosti. Poroci su prvi simptomi moralnog pada i daljeg propadanja pojedinca i zajednice, pokazatelj gubljenja samosvijesti i samopouzdanja u vlastiti trud i vrijednost, te krhkog pouzdanja u Allaha, dž. š. Poroci nastaju, i uglavnom se razvijaju, kroz duži period, da bi se u određenom momentu ukazali u punoj destruktivnosti i razvijenoj formi. Dakle, borba protiv poroka zalag je života i opstanka pojedinca i zajednice, sastavni dio puta ka savršenstvu i Božijem namjesništvu. Istodobno, to je permanentna aktivnost, okončava se tek izlaskom duše iz tijela i svako u njoj ima svoju ulogu. Postići misiju koju traži islam, bilo kao pojedinci ili kao zajednica, bez borbe protiv poroka jednostavno nije moguće.

Tri strateške orijentacije

Nema sumnje da obrazovne ustanove u borbi protiv poroka imaju važnu ulogu. Dakako, treba imati na umu da obrazovne ustanove daju rezultate na duže staze, da su njihovi plodovi dugoročni. Stoga je svaki prekid ili diskontinuitet u vršenju misije obrazovnih ustanova dugoročno opasan i štetan za zajednicu. Naravno, ne može se očekivati od obrazovnih ustanova

da imaju ili nude instant-rješenja i spasenja. Vjera nije pritisak na dugme, nego vlastiti trud i posvećen život. Trenutna rješenja i spasenja bila su poslaničke privilegije (mudžiza).

Ulogu obrazovnih ustanova možemo porediti s ulogom plodnog humusa u životu biljke, iz kojeg ona dobija sve neophodne životne sokove i minerale da bi podarila sočne i zdrave plodove. Obrazovne ustanove svoju ulogu vršit će na indirektan, posredan način, tako što će osposobljavati svoje učenike i studente neophodnim argumentima, analitičko-sintetičkim sposobnostima mišljenja, pravilnim razumijevanjem promjenljivog i nestabilnog okruženja i životnih trendova, te empatiji prema svakom čovjeku kao neponovljivoj Božijoj kreaciji.

U tom kontekstu, danas je važno prepoznati ili postaviti tri strateške orijentacije kod naših obrazovnih ustanova koje će doprinosi i uspješnijoj misiji borbe protiv poroka. Prva je da u nastavnim programima treba biti naglašen socijalni ili društveni aspekt, odnosno etička dimenzija u odnosu na pravnu i normativnu. Zatim, treba staviti naglasak na socijalni, tj. društveni aspekt života muslimanske zajednice u odnosu na pojedinačni ili individualni život. Treba podsticati kritički duh u odnosu na skolastički. Bez obzira na to koliko bila skupocjena, , ako duže vremena stoji zatvorena i ne provjetrava se, novoizgrađena kuća brzo postaje neuslovna za život i dolazi u fazu propadanja, zajedno sa svim onim što se u njoj nalazi. Mišljenje koje nije podložno kritičkom "provjetravanju" i redovnom samopropitivanju, usljed nezaustavljivih društvenih promjena i pod teretom vlastitih sklerotičnih struktura, urušava se iznutra i postaje irelevantno.

Drugu orijentaciju u obrazovnim ustanovama i njihovim programima neophodno je razvijati na način da se misijsko djelovanje usmjeri prema onima koji su marginalizirani i obespravljeni. To podrazumijeva razvijanje inkluzivnog koncepta imamskog i vjeroučiteljskog djelovanja, razvijanje osjetljivosti za slabe i obespravljene. Otvoren humanistički pristup koji grešnicima daje nadu, pruža otvorenu ruku za spas i korekciju jeste put uspješnije borbe protiv poroka. Danas nije rijetko mišljenje da je terorizam znak slabosti i nemoći, sredstvo beznadežnih i izgubljenih u svijetu današnjice. Isto tako, porok je znak moralno labilnih i posrnulih pojedinaца, koji čekaju našu pomoć, da ispunimo svoju misiju i da ih, dajući im nadu i vjerničku toplinu, vratimo, uz Božiju pomoć, na put kojim će postati

namjesnici na Zemlji. Ako je Bog dao svakom čovjeku nadu i mogućnost namjesništva, zar neko drugi ima pravo to oduzimati ili dijeliti prema vlastitom nahođenju?

Prisjetimo se poruke iz sure ‹Abese: *On se namrštio i okrenuo, zato što je slijepac njemu prišao. A šta ti znaš – možda on želi da se očisti, ili pouči pa da mu pouka bude od koristi. Onoga koji je bogat, ti njega savjetuješ, a ti nisi kriv ako on neće da vjeruje; a onoga koji ti žureći prilazi i strah osjeća, ti se na njega ne osvrćeš. Ne čini tako! Oni su pouka.* (Kur'an, 80:1–11). Također, čini se ovdje inspirativnim podsjetiti na događaj kada je bizantijski car Heraklije pitao Ebu Sufjana o Muhammedu, a. s., što se prenosi od Abdullaha ibn Abbasa, radijallahu anhu. Između ostalog, upitao ga je, da li Muhammeda, a. s., slijede ugledni ljudi ili slabi i nejaki? Ebu Sufjan je odgovorio: “Slabi i nejaki“. U komentaru na ovaj odgovor Heraklije je kazao: “Odgovorio si da ga slijede slabašni. Oni su većinom bili sljedbenici ranijih poslanika.“

Treća bitna orijentacija za uspješniju misiju obrazovnih ustanova u ostvarenju naše ukupne misije, uključujući i borbu protiv poroka, jeste razvijanje dinamičnog koncepta razumijevanja islama u svijetu brzih promjena, interdisciplinarnih pristupa u proučavanju društvene i tehnološke stvarnosti, nastanka novih filozofskih i ideoloških pokreta i virtuelnih zajednica. Propitivanje: za koje i kakvo društvo, za rješavanje kojih problema, za pružanje kakvih usluga obrazujemo kadar i na koji način to činimo – treba postati naša misijska i akademska svakodnevnica.

Nadalje, dinamičan koncept treba podsticati multiperspektivnost, interdisciplinarnu saradnju između uleme, ljekara, psihologa, sociologa, pedagoga, komunikologa i dr. Islamska zajednica danas ima pretpostavke za interdisciplinarni pristup na akademskom nivou u borbi protiv različitih vrsta poroka. Studijski programi za socijalnu pedagogiju i duhovnu skrb, predškolski odgoj i obrazovanje, islamsku vjeronauku, zajedno s teološkim, daju dobre mogućnosti za multidisciplinarnost.

Neko je kazao: Da bi neka misao promijenila svijet, mora prvo promijeniti život onoga ko je izriče. Da bismo ispunili svoju misiju, moramo biti sposobni pravovremeno je iščitavati unutar savremenog konteksta. Obrazovne ustanove najpozvanije su da to čine, kao što smo svi pozvani da im na tom putu budemo podrška i saputnici.

ŽIVOT ILI VJERA?

Mnoge javne i interne rasprave, a posebno postupci muslimana Bošnjaka svjedoče o njihovoj očitaj nesvjjesnosti o tome gdje i u kakvom okruženju žive, te nesposobnosti da vrše efikasnu gradaciju životnih prioriteta na temelju razumijevanja slova i duha Kur'ana, umjesto što slovo i duh Kur'ana pretvaraju u argumentaciju za oštre netrpeljivosti i odvratne manipulacije.¹⁵ Štaviše, ni njihova "kolektivna" pamet, pozicionirana u različitim institucijama i ustanovama, ne pokazuje naročitu preduzimljivost i potrebnu fokusiranost na temeljna pitanja dostojanstvenog života muslimana na ovim prostorima. Da je drugačije, u njihovim međusobnim odnosima bilo bi više uvažavanja i empatije, a ukupna pozicija bila bi mnogo bolja.

Gorljive, nerijetko sasvim ostrašćene, muslimanske polemikare i puritance vrijedi podsjetiti da je život nosilac vjere. Naravno na tu činjenicu treba podsjetiti i muslimanske konformiste, visokoumne apologete i skolastičare. Naime, ukoliko se istinski želi sačuvati islam na ovim prostorima, što se ističe kao temeljna misija muslimana i Islamske zajednice, preduvjet tome jeste da se sačuvaju fizički životi ljudi, odnosno osiguraju potrebni uslovi za dostojanstven život. A dostojanstven život muslimana Bošnjaka može biti osiguran jedino ako muslimani imaju efikasnu zaštitu i sigurnost u sadašnjosti i budućnosti, ako su im ekonomske prilike stabilne i povoljne, ako su na razini pojedinca i zajednice samosvjestan faktor sposoban upravljati svojom sudbinom i, usto, čvrsto odlučni da to uvijek budu.

Umjesto shvatanja da je njihov život u službi islama, kao sudbonosan prioritet nameće se korekcija ovog shvatanja na način da se islam uzima i shvata prvenstveno faktorom u službi dostojanstvenog života. Ljudski život je dar Božiji, koji prethodi drugom Božijem daru, tj. vjeri. Bog je prvo

¹⁵ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 26. aprila 2019. godine.

udahnuo život te stvorio sve neophodne uvjete da život može opstati i trajati na Zemlji, a potom je od ljudskih života uzeo zavjet vjere (*misaq*) i spustio ljudima Svoju objavu. Prema tome, sve ono što je danas u službi održanja života muslimana Bošnjaka treba biti prioritet svih prioriteta, pa i prioritet njihove vjere. Jer se vjera može kalemiti na život i kroz život davati svoje plodove.

Stoga muslimansko-bošnjačke rasprave i postupci koji nisu usmjereni na jačanje života (fizičko preživljavanje i opstanak naroda, ekonomski razvoj, visoko kulturno i društveno uzdizanje na ljestvici progresivnih naroda), nego se vrte oko vjere kao takve ili oko vjere koja je sama sebi cilj, predstavljaju opasnu zabludu, nesretno, a možda i zlokobno, svakodnevno propuštanje dragocjenih prilika i nerazumijevanje prioriteta za održanje života kao nositelja vjere.

Historija i mnoga geografska područja jesu svjedoci da se s nestankom posljednjeg muslimanskog života na tim područjima ugasila i vjera. Šta današnji muslimani Bošnjaci razumijevaju iz tih pouka i da li su ih uopće svjesni? Da li muslimani i njihova "kolektivna" ulemanska pamet uopće razumijevaju duh islama, koji poručuje da se može realizirati i potpuno manifestirati samo u životu?

Čuvajte glavu da biste imali bradu

Ljudski život izjednačava se sa cijelim čovječanstvom (Kur'an, 5:32), a Muhammed, a. s., čast života vjernika uzdiže iznad časti i svetosti Kabe. Abdullah ibn Abbas, r. a., rekao je: "Allahov Poslanik, s. a. v. s., pogledao je u Kabu i rekao: "Čast tebi, sveta kuća. Ti si veličanstvena i veličanstvena je tvoja svetost, ali je svetost i čast vjernika kod Allaha veća od tvoje svetosti. Allah je tebe učinio svetom iz jednog razloga a kod vjernika je troje učinio svetim: njegov život, njegov imetak i da se o njemu ima lijepo mišljenje."

Dakako, umjesto besplodnih i štetnih rasprava o kakvoći i obimu vjere, gradaciji vjerovanja, perifernim adabima i tradicijama, sav potencijal i energiju vjere u Bošnjaka potrebno je usmjeriti na opstanak i zaštitu svetosti života, kao i jačanje svih segmenata koji su u toj funkciji. Nije dovoljno da to bude verbalno opredjeljenje ili neiskreni govorni iskaz za publiku. Također, dilema: život ili vjera lažna je. Izbor muslimana Bošnjaka uvijek

mora biti život u dostojanstvu, kao prva pretpostavka za realizaciju vjere. Jasno je da je bilo Bošnjaka koji su ubijeni u srpskoj agresiji a koji sebe nisu smatrali vjernicima. Međutim, da su sačuvali svoje živote, imali bi još mogućnosti da povrate vjeru, da je u sebi otkriju.

Jedna anegdota iz bosanskog ratnog iskustva plastično oslikava prioritete u kontekstu ove rasprave. Naime, reisu-l-ulema dr. Mustafa Cerić prenosio je svoje iskustvo iz posjete Zenici 1993. godine, kada ga je jedan Bošnjak upitao o obaveznosti nošenja brade. Reisu-l-ulema odgovorio mu je da pita svoju ženu da li treba nositi bradu ili ne. Pomalo ljutito ovaj Bošnjak je kazao: "Ja pitam ozbiljno, a vi zbijate šalu s tim." "Ako je tako", kazao mu je reisu-l-ulema Cerić, "Bošnjacima je farz da sačuvaju glavu, jer ako ne sačuvaju glavu, neće moći imati ni bradu. Čuvajte glavu da biste mogli imati bradu."

KREIRATI ISLAMSKU ZAJEDNICU PO MJERI PRAVOSLAVNE CRKVE

U saopćenju za javnost nakon zasjedanja Sabora Srpske pravoslavne crkve, objavljenom 18. maja 2019. godine, Srpska pravoslavna crkva poslala je više direktnih i indirektnih poruka Islamskoj zajednici i muslimanima na Balkanu.¹⁶

U saopćenju je navedeno da je crkveni Sabor došao do zaključka o ugroženosti pravoslavlja u skoro cijelom regionu. Naime, Sabor je, kako se navodi, razmatrao stanje SPC-a “u državama stvorenim na razvalinama bivše Jugoslavije, pri čemu je konstatovano da su animoznost i diskriminacija u odnosu na našu Crkvu prisutne, u većoj ili manjoj mjeri, gotovo svuda – u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Sjevernoj Makedoniji, a naročito u Crnoj Gori“.

Dakako, moglo bi se kazati – ništa novo, jer priča o ugroženosti Srba, pa time i pravoslavlja i pravoslavne kulture, u bivšoj Jugoslaviji dugo je bila opće mjesto i vodila je u sukobe i ratove. Crkva i danas insistira na matrici ugroženosti pravoslavlja, odnosno srpstva, na svakom mjestu gdje ono nije integrirano u jedinstveni srpski prostor, odnosno gdje to nije država Srbija. Srpska pravoslavna crkva jedino u Srbiji nije ugrožena.

Međutim, pažnju posebno privlači znakovita konstatacija u saopćenju kojom Srpska pravoslavna crkva obznanjuje kakvu bi Islamsku zajednicu željela da vidi, ili kakvu je spremna podržati tamo gdje ona dominira. Sabor je ocijenio, navodi se dalje u saopćenju, “odnosi sa Rimokatoličkom crkvom i sa crkvama reformacije u Srbiji, kao i s Islamskom zajednicom Srbije, tradicionalno su dobri i korektni, što se, nažalost, ne može reći za

¹⁶ Tekst je objavljen u rubrici “Pogledi” na internet-stranici Centra 27. maja 2019. godine.

odnose s određenim krugovima Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj i Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.”

Jasno i nedvosmisleno Srpska pravoslavna crkva poručuje da Srbiji, gdje je njen utjecaj izrazito velik i još uvijek u nekim segmentima, možda, i presudan, treba Islamska zajednica koja će biti vezana za Beograd i srpsku politiku, podanička i otuđena od volje muslimana. Prema tome, zahvaljujući podršci crkve i države omogućena je dosadašnja održivost raskolničke i sektaške organizacije pod nazivom “Islamska zajednica Srbije”, koja je nastala putem puča u legalnoj Islamskoj zajednici. Srpska politika i crkva infrastrukturna su podloga za održanje raskolničke Islamske zajednice. Na to treba računati u budućnosti, jer će srpska politika i crkva braniti raskolničku Islamsku zajednicu do posljednjeg “muslimana” koji je bude prihvatao i za nju se vezao. Stoga vegetiranje takve zajednice može trajati veoma dugo, održavanje njenog života na vještačkim aparatima moguće je desetljećima. Štaviše, srpskoj politici i crkvi, može se pretpostaviti na temelju dosadašnjih iskustava, odgovara i potrebno je postojanje što više vjerskih zajednica muslimana, a najmanje dviju, koje će biti međusobno suprotstavljene i konfrontirane. Njima ne treba nijedna jaka i stabilna Islamska zajednica, nego više slabih i posvađanih zajednica muslimana, kojima će oni po potrebi i u intervalima pružati podršku – nekad jednoj, a nekad drugoj – pri čemu svaka od njih treba biti sredstvo i palica kojom će država tući ovu drugu, održavajući stanje tihog internog konflikta.

I dok javno izražava podršku sektaškim vjerskim zajednicama u Srbiji, Srpska pravoslavna crkva obrušava se na Crnogorsku pravoslavnu crkvu i njene aktivnosti, odričući joj svaki legitimitet i pravo na postojanje, te optužujući crnogorsku državu da se direktno miješa “u unutrašnje crkvene poslove”, uključujući nasilno oduzimanje “svetinja u korist kanonski i realno nepostojeće Crnogorske pravoslavne crkve”.

Isto tako, crkveni raskol u Ukrajini, te “promašeni pokušaj Carigradske patrijaršije da taj problem riješi ‘preko koljena’”, u ovom crkvenom saopćenju označava se najvećim problemom Pravoslavne crkve danas i dodaje da SPC “ne priznaje novoustanovljenu paracrkvenu strukturu u Ukrajini”.

S jedne strane, Srpska pravoslavna crkva svim silama, uključujući i nedostojna sredstva, nastoji osigurati totalnu dominaciju među pravoslavnim stanovništvom na Balkanu, “ratujući” s rumunskim, bugarskim,

makedonskim i crnogorskim pravoslavnim autokefalnim tendencijama i lokalnim crkvama, nazivajuć istodobno lokalnu crkvu u Ukrajini, koja se odvojila od Ruske crkve, "paracrkvenom strukturom", a s druge strane u Srbiji podržava i hvali raskolničku Islamsku zajednicu. Toliko licemjerja, neprincipijelnosti i kontradikcije u samo jednom crkvenom saopćenju.

Srpska pravoslavna crkva ovim pokazuje da će svugdje gdje ima utjecaj podržati slabljenje Islamske zajednice, da će je uz podršku politike i države obesnaživati sve dok srpska politika i crkva Islamsku zajednicu ne svedu na svoju mjeru podobnosti i lojalnosti.

JE LI CILJ AUTORITET ILI VRŠITI MISIJU?

Šta je cilj vjerskih organizacija: biti i ostati autoritet ili služiti ljudima i društvu, odnosno vršiti misiju?¹⁷ Šta je cilj naše Islamske zajednice: težnja za autoritetom, nastojanje da bude autoritet ili da vrši misijsku zadaću, bez obzira na to kako se to odražavalo na njen javni autoritet?

Autoritet (lat. *auctoritas* – ugled, dostojanstvo, moć, vlast), također znači osobu ili instituciju koja uživa opći ugled i ima velik utjecaj (društveni, profesionalni, naučni, vjerski). U sociologiji i politologiji označava vlast i moć upravljanja ljudima i dobrima, bez izravne upotrebe fizičke sile.

Nije rijetkost da se opravdano ili neopravdano kritičko sagledavanje – ponekad i najmanja kritika – određenih društvenih procesa, kretanja unutar vjerskih institucija ili njihovih aktivnosti – označavaju kao podriivanje autoriteta ili napad na autoritet. S obzirom da je taj odbrambeni argument čest, moglo bi se razumjeti da (taj argument) ima veliku važnost.

S druge strane, može se postaviti pitanje zašto je vjerskim zajednicama (pre)važan autoritet, da li je njihov glavni cilj da imaju i sačuvaju autoritet? Čemu im autoritet uopće služi i u kakva je njegova funkcija?

Ovdje pitanju autoriteta ne prilazimo s ambicijom detaljnog i višestranog razmatranja odnosa autoriteta i misije s pozicije filozofske-etičke i sociološko-psihološke analize i argumentacije ili ukazivanja na postojanje komplementarnosti i međusobne upućenosti. No, korisno je naznačiti još jednu perspektivu i dimenziju sagledavanja autoriteta u kontekstu javne djelatnosti vjerskih institucija i njihovih predstavnika.

Pokušajmo razmišljati o mogućem odgovoru na pitanje: Zašto bi neko pred sobom imao cilj da drugome bude autoritet i zašto bi imao potrebu

¹⁷ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 28. juna 2019. godine.

da se nametne drugome kao autoritet? Ako neko – pojedinac, grupa ili institucija, isključujući autoritet demokratske države i njenih demokratskih zakona – ima potrebu da nametne drugome svoj autoritet, nije li to znak da je taj namećući autoritet u krizi, da nije siguran u vlastitu ispravnost i vrijednost? Dakako, prije je to pokazatelj slabosti, nesigurnosti, nezrelosti pa time i nedostojnosti da se bude autoritet. Jer, autoritet koji se nameće prvenstveno silom, zabranama i kaznama nije autoritet, nego prisila.

S druge strane, krajnji cilj vjerskih institucija i njihovih lidera nije i ne može biti da vjernicima i ljudima općenito nametnu sebe kao autoritete. Naime, strpljiva izgradnja vlastitog moralnog autoriteta može biti jedno od pomoćnih sredstava za postizanje konačnog cilja, koji se ogleda u vršenju misije, služenju u dobru vjernicima i svim ljudima. Prema tome, vjerske institucije i lideri nemaju potrebe da nameću ili, ne daj Bože, prisilom i ucjenom održavaju vlastiti autoritet. U tom slučaju ne radi se više o autoritetu, nego o gruboj autoritarnosti. Štaviše, one u djelokrugu svoje posebne pažnje uopće ne bi trebalo da imaju pitanje autoriteta, jer su uvjerenе da će istinski autoritet prirodno i logično doći kao posljedica predanog i bezinteresnog vršenja misije kao svoga uzvišenog ideala. Fokus na autoritet radi autoriteta može biti samo prepreka posvećenosti misiji.

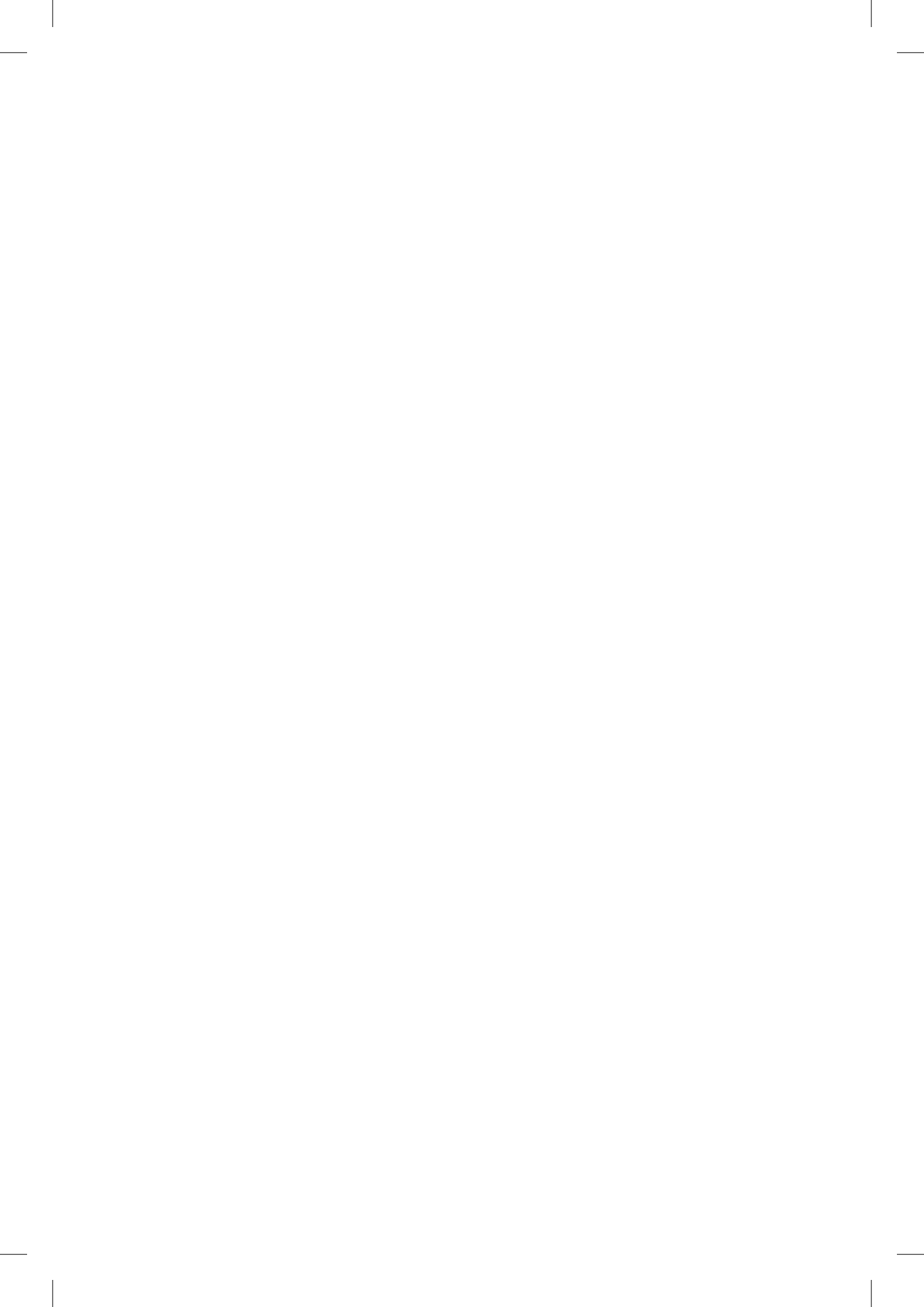
Mnogo je kur'anskih podsticaja i primjera koji mogu potkrijepiti ovakav pristup. Kur'an naređuje Muhammedu, a. s., da ustane i opominje i da radi Gospodara svoga trpi (el-Muddessir, 2, 7), ne vodeći računa o javnom ugledu i imidžu koji će njegovo vršenje misije imati u idolopokloničkoj i neprijateljski usmjerenoj sredini. Kur'ansko pravilo je ustrajnost na Pravom putu, a ne priskrbljivanje autoriteta. *Ti idi Pravim putem kao što ti je naređeno, i nek tako postupe i vjernici koji su uz tebe* (Hud, 112).

Predanost vršenju misije bila je odlika svih Allahovih vjerovjesnika. Sura Nuh naglašava upornost u pozivu Nuha, a. s., i uporno odbijanje Allahovog poziva od strane njegovog naroda. *Gospodaru moj, ja sam narod svoj i noću i danju, doista, pozivao, ali ga je pozivanje moje još više udaljilo* (Nuh, 5–6). Također, primjer Huda, a. s., i njegovog naroda Ada ilustrira da vršenje misije u pojedinim okolnostima ide nauštrb javnog autoriteta i imidža. Predvodnici Hudovog naroda na njegov su poziv odgovarali: *Mi smatramo da si ti doista neznalica i mi mislimo da si ti zaista lažac* (el-A'raf, 66).

Katkad se stječe dojam da su u vjerskim institucijama, ili pojedini njihovi predstavnici, više zabrinuti nad vlastitim imidžom i odbranom javnog ugleda, tj. autoriteta nego brigom o vršenju Objavom ustanovljene misije. Time se zapada u stupicu zamjene krajnjeg cilja i jednog od njegovih sredstava, ali i relativizaciju misije. Konačno, više od autoriteta radi autoriteta, vjerskim institucijama je potrebija usredotočenost na misiju, a autoritet će u tom slučaju doći kao prirodan slijed i Allahova pomoć čestitim i predanim robovima.

Mutlak Rašid El-Karavi

POSUĐENI STUPCI

SPOZNAJA ČISTE VJERE

Uzvišeni Allah objavio je Kur'an kao opomenu svim svjetovima i objasnio Pravi put: *Reci: "Ovo je put moj, ja pozivam k Allahu, imajući jasne dokaze, ja, i svaki onaj koji me slijedi"* (Kur'an, 12:108).¹ Također, Uzvišeni je rekao: *U Knjizi Mi nismo ništa izostavili* (Kur'an, 6:38). Onaj ko bude razmišljao i tragao za spoznajom u Allahovoj knjizi pronaći će sve ono čemu se nada i što želi.

Kada je poznati njemački filozof Emanuel Kant želio da kritizira čisti um, postavio je sebi tri pitanja:

- Šta mogu da znam?
- Šta treba da činim?
- Čemu mogu da se nadam?

Svoju filozofiju temeljio je na ovim pitanjima. Čak se suočio sa mnogim kritikama kako filozofija, koju je propagirao, nije zasnovana na čvrstim referencama i jasnim osnovama.

Na putu ka spoznaji čiste vjere mi muslimani moramo sebi, također, postaviti tri pitanja, s tom razlikom što mi krećemo sa čvrstim i jakim temeljima, a to su Allahova knjiga i uputa Njegovog Poslanika, s. a. v. s.:

- **Kako u našim srcima *imān* učvrstiti?** O tome smo učili od našeg poslanika Ibrahima, a. s.; tako što ćemo razmišljati o Božijem stvaranju i Njegovoj svemoći.
- **Kako bi trebalo da djelujemo na ovom svijetu?** Tako što ćemo se pridržavati bogobožnosti – *O vjernici, bojte se Allaha onako kako se treba bojati (...)* (Kur'an 3:102), te okititi se lijepim ahlakom – *Jer ti si, zaista, najljepše čudi!* (Kur'an, 68:4).

¹ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 17. septembra 2018. godine.

- **Kako ćemo stići do uspjeha na ovom i spasa na budućem svijetu?** Uzvišeni Allah kaže: *Gospodaru naš, podaj nam dobro i na ovome i na onome svijetu, i sačuvaj nas patnje u ognju!* (Kur'an, 2:201); *I reci: "Trudite se! Allah će trud vaš vidjeti, a i Poslanik Njegov i vjernici!"* (Kur'an, 9:105).

Naispravniji put za muslimane jeste da se pridržavaju časnog Kur'ana. U njemu se nalazi i njihov spas. On je izvor koji je zaštićen od bilo kakvih propusta i grešaka. On je Pravi put na kojem počivaju i ovosvjetske i onosvjetske stvari. Uzvišeni Allah započeo ga je riječima: *Ova Knjiga, u koju nema nikakve sumnje, uputstvo je svima onima koji se budu Allaha bojali* (Kur'an, 2:2).

Prema tome, čistu vjeru spoznat će *onaj koji hoće da razmisli i želi da bude blagodaran* (Kur'an, 25:62).

S arapskog preveo Mohamed-Suleyman Tadefi

ZAŠTO NE RAZMIŠLJATE?

Allah, dž. š., podario nam je jednu veliku blagodat.² To je blagodat razmišljanja, pomoću koje čovjek može da shvati sve ono što mu je nejasno i popravi svoj odnos prema Allahu uzvišenom i uputi Njegovog Poslanika, s. a. v. s. No, iznenađuje to što neki ljudi zanemaruju 'aql (razmišljanje) i ne koriste ga za utvrđivanje Istine i korigovanje vlastitog pravca u vjerovanju. Najčudnije od svega jeste što su oni visokoobrazovani ljudi, koji ne znaju da su znanje i razmišljanje međusobno povezani. Oni veliku prednost pridaju duši, miješajući nauku s prohtjevima i samozadovoljstvom. Tako oni u svojim izjavama kritikuju i učene i neuke.

Fokus ove grupe ljudi bio je na učenjacima ummeta, pri čemu su iskazivali nepovjerenje spram njihovih čistih namjera i zavist zbog njihovog doprinosa i dostignuća, a sami nisu stigli ni do stepena učenika njihovih učenika. Zaboravljaju na brige ummeta kao i na postupke onih koji su pokrali dobra ummeta, rasparčali ga i koji otvoreno iskazuju neprijateljstvo prema njemu. To su oni protiv kojih su ustali svi ljudi i države iz uvjerenja da su ekstremi i zločinci. To su oni koji kleveću učenjake, a s druge strane hvale grešnike. Oni su ti koji su rastrgali zajednicu muslimana naređujući joj da bude odane njima i da hvali svoje neprijatelje.

O vi koji ste ustali protiv učenjaka ummeta i koji ste podržali neprijatelje din-i islama, racionalno prosuđujte, oslobodite se prohtjeva, podržite braću svoju i iznađite šezdeset opravdanja za njih! Ako to ne možete, onda ušutite! Doista, musliman je muslimanu brat, ne čini mu nasilje i ne izdaje ga!

² Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 12. oktobra 2018. godine.

Jedan od velikana ummeta, Ibrahim ibn Edhem čuo je jednom prilikom čovjeka kako kleveće jednog muslimana, pa ga je upitao: "Jesi li se borio protiv Perzijanaca?", a ovaj mu odgovori: "Nisam!". Potom ga ponovo upita: "Jesi li se borio protiv Bizantinaca?", a ovaj čovjek mu odgovori: "Nisam!". Na kraju mu reče: "Od ljudi poput tebe siguran je Allahov neprijatelj, ali tvoj brat nije!"

S arapskog preveo Mohamed-Suleyman Tadefi

PORUKA DOBRIM LJUDIMA

Kuvajtski narod poznat je kao "narod dobrote i darežljivosti".³ Također, Kuvajt je prepoznat kao "humanitarni centar svijeta", a njegov emir šejh Sabah Al Ahmed Al Sabah proglašen je za "humanitarnog lidera". Mi se ponosimo time i dičimo se tim činjenicama. Ko god posjeti siromašne zemlje Afrike i Azije naći će na svakom koraku tragove dobrote i darežljivosti koje je kuvajtski narod ostavio. Nema zemlje niti doline u Africi do koje nije došla pomoć Kuvajta i na koju se nije izlilo obilje Allahove blagodati. Nema nikog ko je bio u teškoj situaciji a da ne hvali ovu darežljivu zemlju.

Moja poruka dobrim ljudima, upućena pojedincima, nacionalnim i zvaničnim institucijama jeste da povedu brigu o svojim uposlenicima, kojima treba ukazati veliku pažnju i lijepo se ophoditi prema njima. Oni rade u našim domaćinstvima i institucijama, objeđuju i žive s nama. Svakodnevno ih susrećemo a da ih nikada ne upitamo kako su oni i njihove porodice. Naši novčani prilozi vrte se u njihovoj blizini, a do njih nikada ne stigne nijedan fening. Neko od njih odvojen je od svoje porodice koja se nalazi u teškoj materijalnoj situaciji, a mi ne znamo u kakvom je halu. Nekome od njih rodi se kćerka, koju ne vidi do dana njene udaje, zato što je 14 godina odvojen od svoje porodice uslijed manjka materijalnih sredstava.

Dobri čovječe, zar ćemo biti poput onoga koji će više pažnje posvetiti nekom drugom, a zapostaviti onoga koji je u njegovoj blizini? Posvetimo pažnju onima koji su u našoj blizini, jer ogroman je sevap pomoći njima i podijeliti im sadaku. Nastojmo saznati kako se osjećaju i interesujmo se za njihovo stanje. Neka naši prilozi, brižnost i samilost prema njima budu uvijek na prvom mjestu. Za to ćemo biti, ako Bog da, nagrađeni! Molim Allaha, dž. š., da primi naša dobra djela!

S arapskog preveo Mohamed-Suleyman TadeFi

³ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 19. oktobra 2018. godine.

O USPONU I NAPRETKU

Izgradnja velikog Kineskog zida počela je 221. godine p. n. e., a završena je 1449. godine.⁴ Njegova dužina bila je preko 5000 km. Razlog za njegovu izgradnju bila je zaštita Kine od najezde Mongola. Kinezi su čvrsto vjerovali u njegovu neprobojnost. Međutim, u prvom stoljeću nakon završetka izgradnje, Mongoli su probili zid i napravili pustoš u zemlji. Ova situacija ostavila je Kineze zabezeknutim. Istragom su utvrdili da su Mongoli prošli kroz kapije tako što su podmitili stražare. Ovdje su Kinezi izvukli važnu pouku, da prije izgradnje zida treba izgraditi čovjeka!

U vremenu u kojem živimo, neke zemlje fokusirale su se na izgradnju čovjeka kao ličnosti kroz interaktivnost predvođenu znanjem i spoznajom te striktno i vjerno pridržavanje zakona i propisa. Izgradnja jake države, naprednog i odanog naroda temelji se na svemu navedenom.

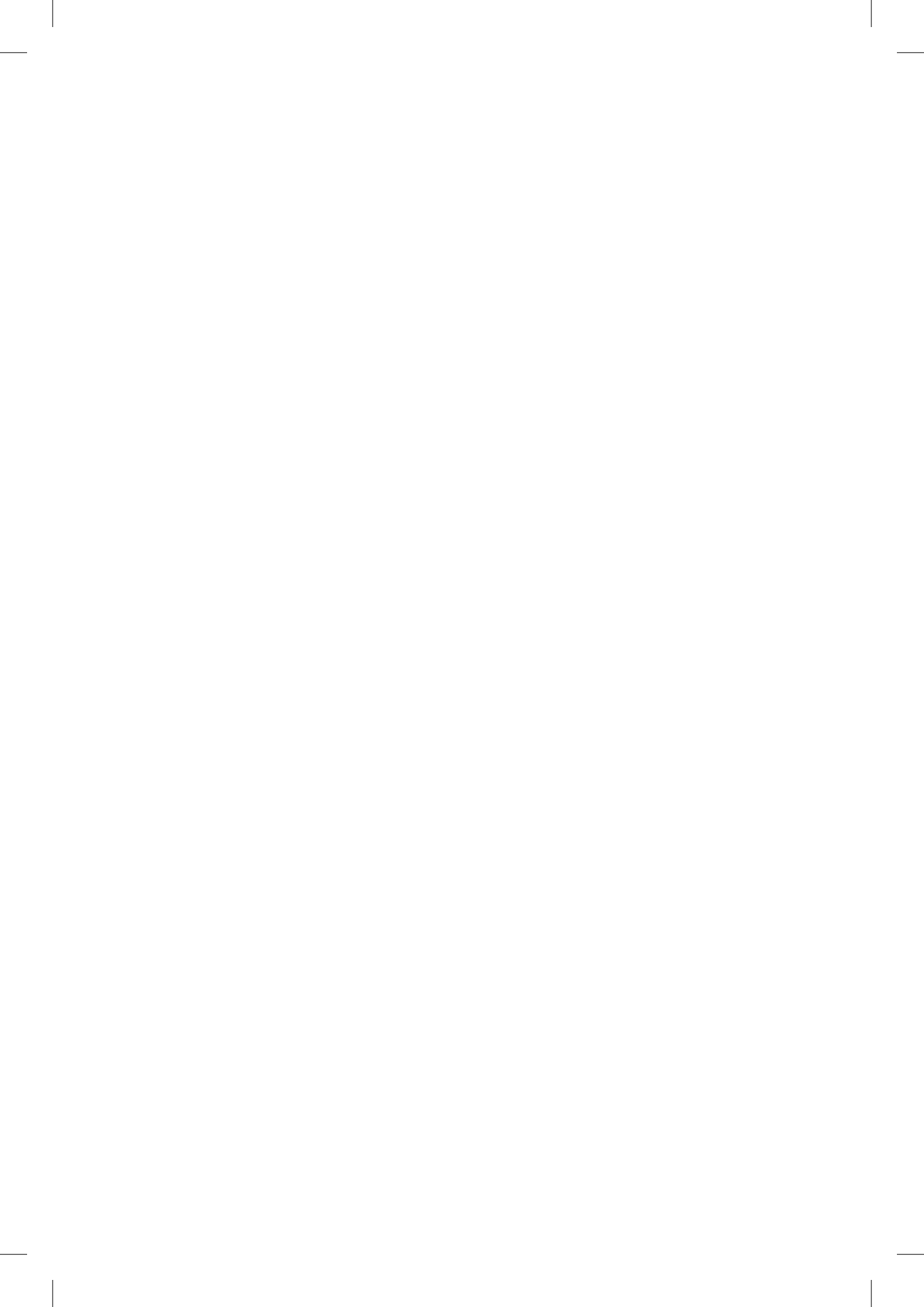
Neki ljudi vjeruju da su uspon i napredak mogući samo pomoću novca i materijalnih resursa. Međutim, razuman čovjek, koji želi unaprijediti svoju domovinu, ima važnu ulogu u uspostavi napretka. Nažalost, svi gledamo u naše materijalno bogatstvo i ubjeđujemo se, ponekad, da uspon i napredak možemo kupiti, bez truda. Novac ima svoj limit pa će nestati, a materijalno bogatstvo može dobiti alternativu pa prestaje biti važno... pa ostaje samo jaka volja heroja, muškaraca i žena, da se trude za ostvarivanje napretka i prenose ga s generacije na generaciju.

Čovjek posjeduje veliki kapacitet, koji je u njega usadio uzvišeni Allah, a koristi tek 6% tog kapaciteta. Stoga, neke su zemlje to bogatstvo prepoznale, očuvale ga i koristile na najbolji mogući način, tako da su pretekle suparnike i priključile se onim zemljama koje su bile ispred njih.

⁴ Tekst je objavljen u rubrici "Pogledi" na internet-stranici Centra 25. januara 2019. godine.

U vremenu političkih, ekonomskih pa i društvenih turbulencija, nama trebaju pregaoci koje krasi junačka pronicljivost, lavovska snaga i etičnost. Takvih, Allahu hvala, ima mnogo u Kuvajtu, ali im nedostaju odluke i izvršavanje istih, nakon oslanjanja na Allaha. Jer, s izazovima i teškoćama mogu se suočiti samo oni koji ispunjavaju zavjet dat Allahu, dž. š., i koji će iskreno i predano raditi!

S arapskog preveo Mohamed-Suleyman Tadefi

ISBN 978-9958-065-18-7

9 789958 065187

ISBN 978-9958-065-18-7

Centar za dijalog - Vesatijja, Sarajevo
www.cdv.ba

